

«ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ» ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

[ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ]

1. Պրոկոպիոս Կեսարացին գրեց Հուստինիանոս կայսեր¹ արևելքի և արևմուտքի բարբարոսների² դեմ մղած պատերազմների մասին, թե ինչ տեղի ունեցավ յուրաքանչյուր [պատերազմի]* ժամանակ, որպեսզի անեզր ժամանակը մոռացության չտա նշանավոր դեպքերը, և նրանց հիշատակը, գրի առնված չլինելու պատճառով, լրիվ չճշվի։ [Պրոկոպիոսի] կարծիքով, հիշատակությունն այդ մասին կարևոր է և օգտակար՝ ներկա և ապագա սերունդների համար, երբ նրանք հանդիպեն նմանօրինակ իրադարձությունների։ Նման պատմությունը պիտանի է պատերազմի կամ մարտի պատրաստվող մարդկանց այն իմաստով, որ ցույց է տալիս նրանց, թե ինչպիսի վախճան ունեցան անցյալում նմանօրինակ իրադարձությունները։ Այն միաժամանակ ակնարկում է, թե մոտավորապես ինչ վախճան կունենա տվյալ իրադրությունը, եթե մարդ խելացիորեն տնօրինի գործերը։ Նրա [Պրոկոպիոսի] բոլորից լավ գիտնալու և այդ ամենը գրի առնել կարողանալու միակ պատճառն այն է, որ դեպքերի բերմամբ ընտրվելով զորավար Բելիսարիոսի³ խորհրդական, տեղի ունեցած բոլոր իրադարձությունների մասնակիցն էր։ Նա առաջնորդվում է այն սկզբունքով, որ հոետորության վայել է ուժը, պոեզիային՝ առասպելներ հորինելու հմտությունը, իսկ պատմության՝ ճշմարտությունը։ Նա լռության չմատնեց նույնիսկ իր ամենամտերիմ մարդկանց արատավոր գործերը, այլ ընդհակառակը, ճշգրիտ կերպով գրի առավ յուրաքանչյուրի կատարածը, լինի այն լավ կամ վատ։

Ճշմարտության դեմ շմեղանչելու համար պետք է ասել, որ հիրավի այս պատերազմներից ավելի կարևոր ու սարսափելի պատերազմներ չեն եղել։ Սրանց ժամանակ տեղի ունեցան այնպիսի զարմանալի դեպքեր, որ ամեն ինչով գերազանցում են այն բոլորը,

* () Կլոր փակագծերի մեջ վերցված բառերը հեղինակինն են։

[] Քառակուսի փակագծերի մեջ վերցված բառերը թարգմանչինն են։

ինչ մենք գիտենք անցյալի մասին, եթե իհարկե չգտնվի այնպիսի մեկը, որ կարդալով սույն գրվածքը, նախապատվութունը տա անցյալին, իսկ իր ժամանակի դեպքերը համարի հիացմունքի ոչ արժանի: Ինչպես օրինակ, այժմ որոշ մարդիկ զինվորներից ոմանց [արհամարհաբար] պարզապես անվանում են աղեղնավորներ, իսկ հնագույն [զինվորներին] կոչում ձեռնամարտիկներ և վահանակիրներ. նման անուններ տալով, նրանք գտնում են, որ վերջիններիս արիությունը ներկա ժամանակներին ամենեւին չի հասել, և դրանով իսկ ցույց են տալիս, որ այդ հարցում միանգամայն մակերեսային և իրականությունից կտրված հասկացություն ունեն: Նրանք անգիտանում են, որ ովքեր Հոմերոսի մոտ իրենց կոչման առիթով արհամարհաբար աղեղնավորներ են անվանվել, չեն ունեցել ո՛չ ձի, ո՛չ նիղակ, պաշտպանվելու համար՝ վահան, ո՛չ էլ մարմինը պաշտպանող զրահ: Նրանք մարտի էին գնում հետիոտն և ստիպված էին պաշտպանվել ընկերոջ վահանի, կամ էլ որևէ մահաբձանի ետև, այնպես որ ո՛չ փախուստի դիմելով կարող էին փրկվել, ո՛չ էլ հարձակվել փախուստի մատնված թշնամու վրա. նրանք ի վիճակի չէին նույնիսկ բաց մարտի բռնվել, միշտ թաքնված էին վարում մարտը: Այդ բոլորից բացի նրանք այնպես ապաշնորհ կերպով էին օգտվում աղեղից, լարը ձգելով մինչև կուրծքը, որ բաց թողած նետը լինելով թեթև և անուժ, հակառակորդին որևէ վերք հասցնել չէր կարող: Ահա այսպիսին էր հնում աղեղնավորների վիճակը՝

Իսկ ժամանակակից աղեղնավորները մարտի են գնում զրահակիր, հագնելով նաև մինչև ծնկները հասնող սոնապաններ: Նրանց աջ կողմից կախված է լինում կապարճը. իսկ ձախից՝ թուրը: Կան և այնպիսիք, որոնք [այդ բոլորից բացի] կրում են նաև նիղակ և ուսերից կախված փոքր, առանց բռնակի վահան՝ դեմքն ու ծոծրակը ծածկելու համար: Նրանք առաջնակարգ հեծյալներ են և կարող են աղեղը լարել նույնիսկ ձիու ամենասրընթաց վազքի ժամանակ և հարվածել թշնամուն նրա հարձակման և փախուստի միջոցին: Նրանք աղեղի լարը ձգում են մինչև ճակատը, նույնիսկ մինչև աջ ականջը և նետն այնպիսի ուժ է ստանում, որ նրա թափին չի կարող դիմանալ ո՛չ վահանը, և ո՛չ էլ զրահը: Ահա [այժմ] կան այնպիսի մարդիկ, որոնք մոռանալով այս բոլորը, գովում են անցյալը և հիսունում նրանով՝ ոչ մի արժեք չտալով նորագույն հայտնագործություններին: Այսպիսով, անժխտելի է, որ այս պատերազմների ժամանակ տեղի ունեցան ամենամեծ և արժանահիշատակ իրադարձություններ: Ես կսկսեմ մի քիչ հեռվից պատմել հոռմայեցիների՝ և մարերի⁶ պա-

տերազմների ժամանակ փոխադարձ կերպով նրանց կատարածն ու կրածը:

2. Երբ Բյուզանդիոնում հռոմայեցիների կայսր Արկադիոսը՝ վախճանվելու վրա էր (նրա Թեոդոս⁸ որդին դեռ կրծքի երեխա էր), նա մտահոգության մեջ էր և՛ որդու և՛ կայսրության համար, որովհետև չէր կարողանում ո՛չ մեկի և ո՛չ մյուսի համար որևէ ելք գտնել: Նա մտածում էր, եթե Թեոդոսի համար պետության խնամակալ նշանակի, ապա ինքը իր ձեռքով նախապատրաստած կլինի որդու սպանությունը՝ ստեղծելով թագավորական իշխանությանը օժտված թշնամի, իսկ եթե որդուն մենակ թողնի իշխանության գլուխը, շատերը, հենվելով երեխայի անօգնականության վրա, ինչպես պետք է սպասել, ձեռք կկարկառեն դեպի իշխանությունը: Նրանք ապստամբելով, առանց դժվարության կսպանեն Թեոդոսին և կգրավեն իշխանությունը, որովհետև ինքը Բյուզանդիոնում ոչ մի աղգակար չուներ, որը կարողանար նրան նեցուկ լինել: Երեխայի հորեղբորորդի Հոնորիոսի⁹ վրա բոլորովին հույս չէր դնում, որովհետև իտալիայում դրությունն արդեն վատ էր¹⁰: Նրան պակաս չէր հուզում նաև մարական¹¹ [վտանգը]: Նա վախենում էր, որ այդ բարբարոսները, տեսնելով կայսեր մանկահասակությունը, մեծ վնասներ կպատճառեն հռոմայեցիներին: Այսպիսի անելանելի դրության մեջ էր Արկադիոսը: Թեպետև ինքը շատ էլ խելացի մարդ չէր, բայց կա՛մ խորհրդակցելով արքունիքում եղած բազմաթիվ իմաստուն մարդկանցից մեկի հետ, կա՛մ աստուծո ներշնչմամբ մի ելք է հղանում, որ իսկապես փրկարար դարձավ և՛ որդու, և՛ թագավորության համար: Նա կտակ գրեց, որի համաձայն գահը թողեց իր որդուն, իսկ խնամակալ նշանակեց պարսից արքա Հազկերտին¹², որին նա կտակում աղաչում էր փրկել Թեոդոսի իշխանությունը՝ ուժով և իմաստությամբ: Արկադիոսը ահա այսպես կարգի բերելով իր պետական և անձնական գործերը, վախճանվեց: Պարսից արքա Հազկերտը, որն հուշակված էր իր արտակարգ մեծահոգությամբ, երբ ստացավ այդ դրությունը, ցուցաբերեց զարմանալի առաքինություն: Նա մեծագույն խնամքով կատարեց Արկադիոսի կտակը, երկաբատն կայուն խաղաղություն հաստատելով հռոմայեցիների հետ և փրկելով Թեոդոսի իշխանությունը: Անմիջապես նամակ գրեց հռոմայեցիների սենատին, որ չի առարկում լինել Թեոդոս կայսեր խնամակալը և [սպառնում էր] պատերազմ սկսել, եթե որևէ մեկը փորձի ոտնձգություն կատարել Թեոդոսի դեմ:

Երբ Թեոդոսը հասունացավ և հասակ առավ, իսկ Հագկերտը մահացավ, պարսից արքա Վարարանը¹⁵ մեծ զորքով հարձակվեց հռոմայեցիների երկրի վրա, բայց ոչ մի վնաս չհասցնելով, վերադարձավ իր երկիրը։ Դա պատահեց այսպես. Թեոդոսը Արևելքի զորավար¹⁶ Անատոլիոսին մենակ ուղարկել էր Պարսկաստան որսյես դեսպան։ Բավական մոտենալով մարաց զորքին, նա իջավ ձիուց և ոտքով դնաց դեպի Վարարանը։ Վերջինս նրան տեսնելով, հարցրեց ներկաներին, թե ով է ներկայացողը։ Նրանք պատասխանեցին, թե հռոմայեցիների զորավարն է։ Արքան զարմացավ իրեն ցուցաբերված այդ մեծ պատվից, շրջեց ձիու ընթացքը և ետ շարժվեց, իսկ պարսից ամբողջ զորքը հետևեց նրան։ Ոտք դնելով իր երկիրը, նա մեծ սիրալիրություն ցուցաբերեց դեպի դեսպանը և հաշտություն կնքեց Անատոլիոսի ցանկացած պայմաններով, որոնց համաձայն, ոչ ոք իրավունք չունեի սահմանամերձ դոտում որևէ նոր ամրություն կառուցելու¹⁵։ Այդ կատարելուց հետո սակայն երկու կողմերն էլ իրենց ուզածն էին անում։

3. Որոշ ժամանակ անց պարսից Պերոդ արքան¹⁶ հոների հփթաղ ցեղի¹⁷ դեմ, որոնք սպիտակ [հոներ] են կոչվում, սահմանային վեճերի պատճառով պատերազմ սկսեց և մեծ զորքի զլուխն անցած արշավեց նրանց վրա։ Հփթաղները թեև հոնական ժողովուրդ են, բայց չեն շփվում և հարաբերության մեջ չեն մտնում այն հոների հետ, որոնց մենք գիտենք, որովհետև ոչ սահմանակից են նրանց, ոչ էլ նրանց մոտիկ են բնակվում, այլ ապրում են Պարսկաստանի հյուսիսային հեռավոր ծայրամասերից մեկում, ուր դտնվում է Գորդո քաղաքը¹⁸։ Ահա այս վայրում հաճախ սահմանային [վեճերի] կապակցությամբ կռիվներ էին ծաղում։ Սրանք հոնական մյուս ժողովուրդների նման քոչվոր չեն, այլ վաղուց նստակյաց են՝ բարեբեր երկրի վրա։ Այդ [ժողովուրդը] առանձին երբեիցե որևէ արշավանք չի կատարել հռոմեական երկրի վրա, այլ միայն պարսից զորքի հետ միասին։ Հոներից միայն սրանք են սպիտակամորթ և տգեղ չեն։ Բացի դրանից, սրանց կենցաղը տարբերվում է մյուս [հոների] կենցաղից, և անասնական կյանք չեն վարում ինչպես նրանք։ Սրանք ղեկավարվում են թագավորի կողմից, օրինական պետություն ունեն. միմյանց, ինչպես և հարևանների հետ վարվում են օրինավոր և արդար կերպով, ոչ պակաս, քան հռոմայեցիներն ու մնացած բոլոր [ժողովուրդները]։ Սրանց հարուստներն ընտրում են մինչև քսան ընկեր, գուցե և ավելի, որոնք հավիտ-

յան սեղանակիցներ են դառնում: Նրանց բոլոր դրամական միջոցները ընդհանուրին են, և յուրաքանչյուրը տնօրինում է հավասար իրավունքներով: Երբ նրանցից որեւէ մեկը վախճանվում է, ապա, ըստ սովորութեան, [մնացած] բոլոր տղամարդիկ նրա հետ ողջ-ողջ դերեզման են իջնում:

Երբ Պերողը արշավում էր այդ հիթաղների վրա, նրա մոտ էր Եվսեբիոս անունով մի դեսպան, որին ուղարկել էր Զենոն կայսրը¹⁹: Հիթաղները ձեացրին, թե վախեցած նրանց հարձակումից փախուստի են դիմում և սրընթաց հասան մի վայր, որը բոլոր կողմերից շրջապատված էր զառիթափ և անտառախիտ լեռներով: Լեռների միջով երևում էր մի լայն ու բավական երկար ձգվող ճանապարհ, որը սակայն ելք չունէր և վերջանում էր լեռների կազմած շրջանակով: Պերողը բոլորովին անգիտանալով թշնամու խորամանկութունը, նաև չուզենալով հասկանալ, որ թշնամու երկրով է գնում, առանց մտածելու հալածում էր [նրանց]: Հոներից միայն քչերն էին փախչում, շատերը դժվարանցանքի վայրերից գաղտագողի անցան թշնամու զորքի թիկունքը: Նրանք չէին շտապում հայտնվել, սպասում էին, որ [թշնամիներն] ավելի խորանան թակարդի մեջ և ընկնելով լեռնային վայրերը, չկարողանան ետ վերադառնալ: Այդ զգացին մարերը (որովհետև վտանգն արդեն որոշ չափով ակնհայտ էր), սակայն վախենալով Պերողից լռում էին: Նրանք թախանձագին պաղատում էին Եվսեբիոսին, որպեսզի նա համոզի արքային՝ հրաժարվել այդ վտանգավոր գործից, խոհեմություն հանդես բերի և մտածի փրկութեան որեւէ ելքի մասին, անտեղի քաջություն չցուցաբերի: Եվսեբիոսը գնաց Պերողի մոտ, բայց ամենևին չխոսեց սպառնացող վտանգի մասին: Նա սկսեց մի առակ պատմել, թե ժամանակին առյուծը հանդիպեց նոխազին, որը ոչ շատ բարձր տեղում կապված մայրում էր: Առյուծը հարձակվեց զոհի վրա հոշոտելու և ուտելու, բայց ընկավ մի խոր փոս, որտեղ կար կլոր և նեղ մի ճանապարհ՝ առանց որեւէ ելքի: Նոխազի տերերը դիտմամբ էին այդ սարքել և փոսի վրա կապել նոխազին, որպես խաչ՝ առյուծի համար²⁰: Պերողը լսելով այդ, երկյուղի մեջ ընկավ, որ մի գուցե թշնամիների վրա հարձակվելը մարերի գլխին դժբախտություն բերի: Նա դադարեցրեց առաջխաղացումը և կանգ առնելով սկսեց մտածել իրերի վիճակի մասին: Արդեն բացահայտորեն հետևող հոները բռնեցին վայրի մուտքը, որպեսզի թշնամիներից և ոչ ոք ի վիճակի չլինի նահանջել: Այն ժամանակ պարսիկների համար պարզ դարձավ, թե ինչ աղետալի դրութեան մեջ են ընկել և կորցրին

վտանգից խուսափելու բոլոր հույսերը: Հփթաղների թագավորը²¹ իր մարդկանցից մի քանիսին ուղարկեց Պերողի մոտ՝ սլախարակելու նրան՝ իր անմիտ քաջության համար և խոստացավ, որ չի սպանի նրան. ոչ էլ պարսիկներից որևէ մեկին, տեղի կտա, մի խոսքով, նրանց փրկություն կշնորհի, եթե Պերողը իրեն երկրպագի ռապես տիրոջ և երգվելով իր հայրենի երգումներով, հավաստիացնի իրեն, որ պարսիկներն այլևս երբեք չեն արշավի հփթաղ ցեղի վրա: Լսելով այս, Պերողը խորհրդակցեց ներկա եղող մոզերի²² հետ, թե կարելի է արդյոք ընդունել հակառակորդի պայմանները: Մոզերը պատասխանեցին, որ երգման հարցը նա կարող է լուծել ըստ իր ցանկության, բայց ինչ վերաբերում է երկրորդ հարցին, ապա նա պետք է խորամանկությամբ գերազանցի թշնամուն: [Պարսիկների համար] օրենք է ամեն օր երկրսլագել արևածագը: Նրանք խնդրեցին, որ ճիշտ ժամանակը նկատի առնելով, առավոտյան հանդիպի հփթաղների թագավորին և ծագող արևի դեմ կանգնած երկրպագի: Այդ ձևով նա կկարողանա խուսափել անպատվաբեր արարքից: Պերողը [հփթաղների թագավորին] տվեց խաղաղության հավաստիացումները, երկրպագեց թշնամուն այն ձևով, ինչպես խորհուրդ էին տվել մոզերը, և մարերի ամբողջ զորքով, ուրախությամբ ու անվնաս ճանապարհ ընկավ դեպի իր երկիրը:

4. Քիչ ժամանակ անց Պերողը, ցանկանալով վրեժ լուծել հոններից՝ իրեն պատճառած խայտառակության համար, դրժեց իր երդումը: Ամբողջ երկրից հավաքելով պարսկական և դաշնակից [զորքերը], նա շարժվեց հփթաղների վրա: Իր ուղիներից միայն մեկին՝ Կավադին²³ չվերցրեց (որովհետև այն ժամանակ նա դեռ պատանի էր), իսկ մնացած բոլորին՝ շուրջ երեսուն հոգի, տարավ իր հետ: Հփթաղները, իմանալով նրա արշավանքի մասին, զայրացան, որովհետև խաբվել էին թշնամիներից և կշտամբում էին իրենց թագավորին, որ նա ամբողջ գործը թողեց պարսիկներին: Նա ծիծաղելով հարցնում էր, թե իր ունեցվածքից ի՞նչն է թողել պարսիկներին՝ երկիրը, զենքերը, և կամ էլ որևէ ուրիշ շատ կարևոր բան: Նրանք պատասխանեցին, ոչ այլ ինչ, բայց հարմար առիթը, որը մնացած բոլորն արժե: Նրանք մեծ պատրաստակամություն հայտնեցին ղիմադրելու, սակայն [թագավորը] արգելեց այդ, որովհետև դեռ ոչինչ սլարդ չէր [պարսիկների] արշավանքի մասին և նրանք իրենց երկրից դեռ դուրս չէին եկել: Տեղում մնալով նա ձեռնամուխ հռավ հետևյալ գործին: Մի դաշտում, որտեղից սլարսիկները սլետք

է մտնեին հփթաղների սահմանները, լայն տարածության վրա փո-
րեց բավական խոր և լայն մի փոս, մեջտեղում թողնելով չփորված
մի փոքր տարածություն, այնքան, որ բավական լինի նրա վրայով
տաս ձի անցնելու համար: Փոսը նա ծածկեց եղեգով, եղեգն էլ հողով
և այգ ձևով լավ քողարկեց: Այնուհետև նա կարգադրեց հոներին
փոքր խմբերով դանդաղ նահանջել, անցնել այդ նեղ ամուր դետնի
վրայով, խուսափելով փոսն ընկնելուց: Իր թագավորական դրոշի
ծայրին նա կախել էր այն աղբ, որով նախապես երգվել էր Պերոզը²⁴,
բայց դրժելով իր երգումը՝ արշավել հոների վրա: Քաշի դեռ նա
լսում էր, որ թշնամիներն իրենց երկրում են, նա հանգիստ էր: Բայց
երբ լրտեսների միջոցով իմացավ, որ նրանք հասել են Գորգո քա-
ղաքը, որը գտնվում է պարսից ելկրի ամենահեռավոր սահմանների
վրա, և որ այնտեղից ճանապարհ են ընկել դեպի իրենց, հփթաղների
[երկիրը], ապա նա իր զորքի մեծ մասով մնաց փոսի ներսի կող-
մում, իսկ մի մասին հրամայեց, որ հեռվից երևան հակառակորդ-
ներին՝ դաշտում և միայն նրանց կողմից նկատվելուց հետո շտապ
ետ փախչեն, շմոռանալով իր խորհուրդները, երբ մոտենան փոսին:
Նրանք այդպես էլ արեցին և երբ մոտեցան անցնելու տեղին, քիչ-
քիչ բոլորն էլ անցան և միացան մնացած զորքին: Պարսիկները
ոչինչ չիմանալով խորամանկության մասին և անշափ զայրացած
լինելով, ամբողջ թափով հալածում էին թշնամուն տափարակ
դաշտի վրայով:

Այդպիսով բոլորն էլ ընկան փոսը՝ ոչ միայն առաջից ընթացող-
ները, այլև նրանք, որ ետևից էին գալիս: Մեծ թափով, ինչպես
ասացինք, հալածելով [թշնամիներին] և տեղյակ չլինելով այն
դժբախտությանը, որ պատահեց առջևից գնացողներին, նրանք ձիե-
րով ու նիզակներով ընկան նրանց վրա և, ինչպես պետք էր սպասել,
սպանեցին, իրենք էլ ոչ պակաս չափով կոտորվելով: Նրանց մեջ
էր նաև Պերոզն իր բոլոր որդիների հետ միասին²⁵: Պատմում են,
որ Պերոզը զգաց դժբախտությունը և երբ ընկավ փոսը, իր աջ
ականջից կախված շատ սպիտակ, շափաղանց մեծ ու թանկագին
մարգարիտը հանեց ու գցեց, որպեսզի իրենից հետո ոչ ոք չկրի:
Այդ մարգարիտը շատ գեղեցիկ էր, և նրա նմանը [Պերոզից] առաջ
ոչ մի թագավոր չէր ունեցել: Ըս չեմ հավատում այս պատմությանը,
որովհետև նման աղետի պահին Պերոզը դժվար թե այդպիսի բանի
մասին մտածեր: Ինձ թվում է, որ այդ դժբախտության ժամանակ
նրա ականջը կտրվել է [մարգարիտի] հետ միասին, իսկ մարգա-
րիտը անհայտացել: Հռոմայեցիները կայսրն այն ժամանակ մեծ

ցանկութիւնն ունեն գնել այն հիթադներէց, սակայն ոչինչ գուրս չեկավ, որովհետեւ բարբարոսները, թեւ շատ փնտրեցին այն, բայց չգտան: Պատմում են նաեւ, որ հիթադները գտան այն և հետագայում տվեցին Կավագին: Այնուամենայնիւ, ինչ որ պարսիկներն են պատմում այդ մարգարիտի մասին, արժանի է հիշատակութեան, որովհետեւ նրանց պատմածը վստահելի է, այնքան էլ անհավանական չի թվում:

Պարսիկները պատմում են, որ այդ մարգարիտը գտնվում էր Պարսից ծոցում մի խխունջի մեջ, որը լողում էր ծովափից ոչ շատ հեռու: Երբ խխունջը բացվում էր, երևում էր մարգարիտը՝ մի շտենոված գեղեցիկ պատկեր: Նրա նմանը ոչ մեծութեամբ, ոչ էլ գեղեցկութեամբ գեղեցիկ չէր եղել: Հսկայական և ահալոր մի շնածուկ այս տեսարանի սիրահարը դարձած, ոտնկոխ հետևում էր նրան՝ գիշեր ու ցերեկ: Երբ նա ստիպված էր լինում իր սնունդը հոգալ, նայում էր շուրջը, գտնում որեւէ ուտելու բան, շտապ կլանում և նորից հասնելով խխունջին, դիտում էր հաճելի տեսարանը: Պատմում են, որ մի ձկնորս տեսավ այդ, սակայն վախենալով գիշատչից, չհամարձակվեց որեւէ բան անել, բայց ամեն ինչ պատմեց Պերոլ արքային: Երբ այդ լսեց Պերոլը, պատմում են, որ նա մեծ ցանկութիւն հայտնեց տիրանալ մարգարտին և երկար համոզեց ու հուսադրեց ձկնորսին: Պատմում են, որ վերջինս շկարողացավ մերժել արքայի խնդրանքը և Պերոլին ասաց. «Ո՛վ տեր, մարդուն իհարկեւ, քանակալի է դրամը, դրանից ավելի թանկ է կյանքը, սակայն բոլորից թանկ են երեխաները, որոնց սիրո համար մարդ ստիպված է լինում ամեն ինչի դիմել: Ես հուսով եմ, որ կկարողանամ գիշատչին (սպանել) և քեզ մարգարտի տեր դարձնել: Եթե այդ փորձութեանից հաղթող դուրս գամ, հասկանալի է, կգասկեմ այսպես ակոչված երանելիների շարքը, իսկ դու, որպես արքայից արքա լիուլի կփոխհատուցես ինձ բոլոր բարեքներով և ինձ գոհ կթողնես: Եթե նույնիսկ դու ինձ ոչինչ չտաս, այնուամենայնիւ ես բաւարարված կլինեմ, որ կարողացա ծառայութիւն մատուցել իմ արքային: Բայց եթե ես այդ գիշատչի գոհը դառնամ, քո պարտքը լինի, ով արքա, հոր մահվան համար փոխհատուցում տալ իմ անբխաներին. թեւ ես վախճանված կլինեմ, այնուամենայնիւ ակվարձատրվեմ՝ ի դեմս իմ սիրելիների, իսկ դու ձեռք կբերես շատ առաքինի մարդու համբավ: Օգտակար լինելով երեխաներին, դու ինձ ես լավութիւն արած լինում, հոգ չէ, որ ես քո բարեգործութեան շնորհքը բոլորովին չեմ տեսնելու: Իսկական երախտագի-

»տուժյունը վախճանվածներին ցուցաբերվողն է»։ Նա այսքանն ասաց ու հեռացավ, հասավ այն վայրը, ուր լողում էր խխունջը, իսկ շնածուկն էլ ըստ իր սովորության հետևում էր նրան, և մի ժայռի վրա նստած սպասում էր հարմար առիթին, երբ մարգարիտը իր սիրահարից հեռու լինի։ Այնպես պատահեց, որ շնածուկն զբաղված էր իր կերակրով. ձկնորսը ծովի ափին թողնելով իր օգնականներին, անմիջապես հասավ խխունջին, բռնեց և շտապեց գուրս գալ։ Շնածուկը տեսնելով նրան, աճապարեց նրա ետևից։ Ձկնորսը զգալով, որ շուտով բռնվելու է, որսը ամբողջ ուժով նետեց ափ, իսկ ինքը [շնածուկ] զոհը գարձավ։ Ափում կանգնած մարդիկ մարգարիտը տարան արքային և պատմեցին կատարվածի մասին։ Ահա և մարգարտի մասին պարսիկների պատմածը։ Իսկ ես վերադառնում եմ [ընդհատածս] պատմության շարունակությանը։

Այսպես ուրեմն, Պերոզը և պարսիկների ամբողջ զորքը ոչնչացվեց։ Եթե նույնիսկ նրանցից որևէ մեկը պատահամբ փրկվեց, նա էլ սպանվեց թշնամու ձեռքով։ Դրանից հետո պարսիկների համար օրենք դարձավ՝ օտար երկրով գնալիս ոչ մի դեպքում չհալածել թշնամուն, նույնիսկ եթե նա գլխովին փախուստի է դիմում։ Նրանք, ովքեր Պերոզի հետ գուրս չէին եկել արշավանքի, և մնում էին իրենց երկրում, արքա հայտարարեցին Պերոզի ամենակրտսեր որդի Կավադին²⁶, որովհետև [որդիներից] միայն նա էր ողջ մնացել։ Այն ժամանակներից սկսած պարսիկները հարկատու դարձան հաթաղ-ներին, մինչև Կավադը հզորացավ և դադարեց վճարել տարեկան հարկը։ Այդ բարբարոսները պարսիկների վրա տիրեցին երկու տարի։

5. Կավադն սկսեց շարաշահել իշխանությունը և գանաղան փոփոխություններ մտցրեց պետության մեջ։ Նա օրենք հրապարակեց կանանց ընդհանրացման մասին²⁷, մի բան, որ բոլորովին դուր չեկավ ժողովրդին։ Այդ կապակցությամբ ապստամբություն բռնկվեց, Կավադը տապալվեց և շղթայակալ բռնտ նետվեց։ [Ապրստամբներն] իրենց արքա հայտարարեցին Վլասին²⁸ Պերոզի եղբորը, որովհետև ինչպես ասվեց, Պերոզից ոչ մի արու զավակ չէր մնացել, իսկ պարսից օրենքների համաձայն, եթե արքայական սերունդը լրիվ վերացած չէ, իրավունք չկա գահ բարձրացնել հասարակ ծագում ունեցող մարդուն։ Վլասը, իշխանության գլուխն անցնելուց հետո, իր մոտ հրավիրեց պարսից մեծամեծներին խորհրդակցելու՝ ինչպես վարվել Կավադի հետ, որովհետև շատերը չէին ուզում մա-

հապատժի ենթարկել նրան: Այնտեղ բազմաթիվ թեր և դեմ կարծիքներ արտահայտվեցին: Պարսից մեծամեծներից մեկը՝ Գուսանաստադես²⁹ անունով, որ խանարանգեսի³⁰ աստիճան ուներ (պարսիկների մոտ դա զորավարի պաշտոնն է), և տիրում էր Պարսկաստանի՝ հիթաղներին սահմանակից հեռավոր վայրերից մեկին, ցույց տալով մի մատնաշափ երկարություն և մատի մեկ երյուրդ մասից էլ պակաս լայնություն ունեցող դանակը, որով սլարսիկներն իրենց եղունգներն են կտրում, ասաց. «Տեսնում եք այս փոքրիկ ձեռնակը: Ինչքան էլ նա փոքր լինի, նրանով այժմ կարելի է անել այն գործը, որը մի քիչ անց, ո՞վ ամենասիրելի պարսիկներ, երկու յբյուր զրահակիր մարդիկ ի վիճակի չեն լինի զուլխ բերել»: Նա այսքանն ասաց, հասկացնելով, որ եթե Կավադին չսպանեն, վերջինս փրկվելով՝ պարսիկների գլխին փորձաձեռք կբերի: Մյուսները չէին ուզում սպանել արքայական արյուն ունեցող մարդուն, և առաջարկեցին բանտարկել նրան մի բերդում, որը կոչվում էր Անհուշ բերդ³¹: Այդպես էր կոչվում այն, որովհետև օրենքի համաձայն, ով հիշատակեր այն մարդու անունը, որ այդ բերդում էր բանտարկված նրա դատավճիռը մահն էր: Ահա այդ էր պատճառը, որ պարսիկները նշված բերդը այդպես կոչեցին: Հայոց պատմությունը³² պատմում է, թե Անհուշ բերդի մասին պարսկական օրենքը միայն մի անգամ խախտվեց՝ հետևյալ կերպ:

Պարսիկների և հայերի միջև պարսից Պակուր արքայի³³ և հայոց Արշակ Արշակունու³⁴ ժամանակ երեսուն երկու տարի շահատարված պատերազմ էր գնում: Այս պատերազմի երկարատևության պատճառով երկու կողմերն էլ անշափ վնաս կրեցին, մասնավորապես հայերը: Երկուսի միջև անվստահությունն այնքան խորացավ, որ ոչ ոք չէր կարողանում բանակցությունների մեջ մտնել մյուս կողմի հետ: Այդ միջոցին պատերազմ ծագեց պարսիկների և հայերից ոչ հեռու բնակվող այլ բարբարոսների միջև: Հայերը, ցանկանալով պարսիկներին ցույց տալ դեպի նրանց ունեցած իրենց բարյացակամությունը և հաշտություն կնքելու պատրաստակամությունը, անսպասելիորեն հարձակվեցին այդ բարբարոսների երկրի վրա (նախօրոք տեղյակ պահելով պարսիկներին) և թշնամիների գրեթե բոլոր տղամարդկանց կոտորեցին: Պակուրը կատարվածից անշափ գոհ մնալով, Արշակի մոտ ուղարկեց մեծամեծներից ոմանց, հավատարմության նշանակներ տվեց և հրավիրեց իր մոտ: Երբ վերջինս հասավ [Պակուրի] մոտ, արքան նրան հյուրընկալեց և եղբոր նման հավասար համարեց: Այնտեղ երկուսն էլ մեծ

երգում տվեցին, որ պարսիկները և հայերը միմյանց բարեկամ են և դաշնակից, որից հետո Պակուրը թողեց, որ Արշակը դնա իր հայրենիքը: Քիչ ժամանակ անց, ոմանք զրպարտեցին Արշակին, իբր նա ուղում է ապստամբություն բարձրացնել: Այդ բանին Պակուրը հավատաց և անմիջապես Արշակին իր մոտ կանչեց, ասելով, որ լավ կլինեք բոլոր հարցերի շուրջը նրա հետ խորհրդակցել: [Արշակն] իսկույն գնաց նրա մոտ՝ իր հետ տանելով ամենառազմունակ հայերից ոմանց, ինչպես նաև Վասիկիոսին³⁵, որը նրա զորավարն էր և խորհրդականը՝ շատ քաջ և խելացի: Պակուրը և՛ Արշակին և՛ Վասիկիոսին սկսեց բացեիբաց պախարակել և ամբաստանել, որ նրանք դրժել են երգումը և ուղում են շուտով ապստամբություն բարձրացնել, մի բան, որ նրանք մերժեցին, անվերջ երդովելով, որ իրենք երբեք նման մտադրություն չեն ունեցել: Պակուրն սկզբում նրանց կալանավորեց, ապա հարցրեց մոգերին՝ ինչպես վարվել նրանց հետ: Մոգերը արդար չէին համարում դատապարտել, քանի որ նրանք չէին ընդունում մեղադրանքը և բացեիբաց չէին խոստովանում և խորհուրդ տվեցին այնպես անել, որ Արշակը ստիպվի ինքն իրեն մեղադրել: Մոգերը առաջարկեցին արքայական վրանի հատակը ծածկել գոմաղբով³⁶ կեսը պարսից երկրի, իսկ մյուս կեսը՝ հայոց: Արքան այդպես էլ արեց: Այն ժամանակ մոգերը վրանի շուրջը մոգություններ կատարելուց հետո առաջարկեցին արքային, որ նա Արշակի հետ պտույտ կատարի և մեղադրի Արշակին դաշինքը խախտելու և երդմնազանցության մեջ: Մոգերը ևս պետք է ներկա լինեին այդ խոսակցությանը՝ որպես զրույցի վկաներ: Պակուրը հրավիրեց Արշակին, նրա հետ շրջեց վրանում, ուր ներկա էին մոգերը, և հարցրեց՝ թե ինչու է նա, դրժելով երգումը, պատճառ դառնում պարսիկների և հայերի մեծ դժբախտության: Քանի դեռ խոսակցությունը տեղի էր ունենում այն մասում, ուր պարսկական հողն էր փռված, Արշակը չէր ընդունում մեղադրանքը, ամենասարսափելի երդումներով հաստատում էր և վստահեցնում, որ ինքը Պակուրի հավատարիմ ծառան է: Բայց երբ խոսակցության ընթացքում հասնում էին վրանի կենտրոնը, ապա անցնում հայոց երկրի գոմաղբով ծածկված վայրը, ահա այստեղ Արշակը անսպասելի կերպով, չգիտեմ ինչից դրդված, ոչ միայն փոխում էր խոսակցության շեշտը՝ դեպի ավելի հանդուգնը՝ սպառնալով Պակուրին և պարսիկներին, այլև հայտարարում էր, որ վրեժ կլուծի նման անպատվության համար, երբ ինքը շուտով իր անձի տերը դառնա: Համարձակությամբ այդ ասելով նա ճեմում էր,

մինչև որ շրջելով հասավ պարսից ձրկրի գոմաղբը: Այստեղ նա նորից նույն երգն էր երգում, որ ինքր Պակուրի ծառան է և այլ ժողովագին խոսքեր ասում: Երբ նորից հասավ հայոց հողի վրա, նա անցավ սպառնալիքներին: Եվ այսպես բազմիցս մի հողի վրայից մյուսն անցնելով, ոչ մի գաղտնի բան չթողեց: Ահա զրանից հետո մոգերը մեղագրեցին նրան դաշինքը խախտելու և երգմանադանցության մեջ: Պակուրը Վասիկիոսին մորթաղերծ արեց³⁷, մորթին լցրեց ծղոտով և կախեց շատ բարձր ծառից: Իսկ Արշակին (բանի որ չէր կարող սպանել արքայական արյուն ունեցող մարդուն) բանտարկեց Անհուշ բերդում³⁸:

Որոշ ժամանակ անց, Արշակին պարսից երկիրը ուղեկցող ամենամերձավոր մարդկանցից³⁹ մի հայ մասնակցեց սլարսիկների արշավանքին՝ բարբարոս մի ժողովրդի դեմ: Պակուրը, տեսնելով այդ մարդու՝ պատերազմում ցուցաբերած քաջադործությունները և այն, որ նա պարսիկների հաղթության պատճառ դարձավ, պահանջեց նրանից ուղածը խնդրել, խոստանալով բավարարել նրա ամեն մի ցանկությունը: Սա միայն մի բան խնդրեց, որ իրեն թուլատրվի մեկ օր ծառայել Արշակին: Դա [արքային] շատ դժվար դրույթյան մեջ գցեց, որովհետև նա ստիպված էր խախտել վաղեմի օրենքը, սակայն ցույց տալու համար, որ իր խոսքի տերն է, թույլ տվեց, որ խնդիրը կատարվի: Արքայի թուլատրությամբ նա մտավ Անհուշ բերդը, համբուրեց Արշակին և երկուսը գրկախառնված ողբացին իրենց ճակատագիրը⁴⁰ և հազիվհազ իրարից բաժանվեցին: Ողբից հետո, հայր լողացրեց Արշակին և արեց ինչ որ ընդունված էր. հագցրեց նրան արքայական հանդերձանքը ու բազմեցրեց բազմոցի վրա: Այնտեղ Արշակը արքայավայել, ըստ նախկին սովորության, հյուրասիրեց ներկա եղողներին: Ճաշկերույթի ժամանակ բազմաթիվ կենացներ խմվեցին և այլ խոսքեր ասվեցին, որոնք շատ դուր եկան Արշակին: Գինարբուքը երկարեց մինչև գիշեր և խոսակցությամբ շատ ուրախացան և անշափ բավարարություն ստացած հազիվ բաժանվեցին իրարից: Պատմում են, որ այն ժամանակ Արշակն ասել է, թե լավագույն օրն է անցկացրել, հանդիպել է իր ամենասիրած մարդուն, և որ այլևս ի վիճակի չէ տանել կյանքի տառապանքները: Այդ ասելուց հետո ինքնասպանություն է գործել այն դանակով, որ ճաշկերույթի ժամանակ դիտմամբ թաքցրել էր. և ահա այդ ձևով վախճանվել: Արշակի մասին այս [վկայությունը] Հայոց պատմությունն է⁴¹ տալիս և, ինչպես վերևում ասվեց, այդ ձև-

վով Անհուշ բերդի մասին օրենքը խախտվեց, իսկ ես շարունակում եմ ընդհատածս [պատմությունը]:

6. Բանտ նետված Կավադին սպասավորում էր կինը, որ կարողացել էր մուտք գործել նրա մոտ և բերում էր ինչ որ անհրաժեշտ էր: Այդ շատ գեղեցիկ կնոջը սիրահարվեց բանտապետը: Երբ Կավադն այդ մասին իմացավ [իր] կնոջից, ասաց նրան, որ թույլ տա մարդուն անել ինչ որ ուզում է: Այդպիսով բանտապետը հարաբերության մեջ մտավ կնոջ հետ, սիրեց նրան կաթոգին և թույլ տվեց, որ առանց որևէ արգելքի, ցանկացած ժամանակ աղատ ելք ու մուտք ունենա իր ամուսնու մոտ: Այդ բանտին մոտիկ էր բնակվում պարսից մեծամեծներից մեկը՝ Սեոսես⁴² անունով, որ Կավադի շատ մոտիկ ընկերն էր և հարմար առիթի էր սպասում, որ նրան աղատի: Կնոջ միջոցով նա լուր ավեց Կավադին, որ ձիերն ու մարդիկ պատրաստ են և գտնվում են բերդից ոչ հեռու, տալով վայրի անունը: Մի գիշեր Կավադը համոզեց կնոջը, որ տա իր շորերը, իսկ կինը, հագնելով նրա հագուստները, նստի բանտում, որտեղ որ ինքը, Կավադն էր նստում: Ահա այդ ձևով Կավադը բանտից դուրս եկավ: Բանտասլանները տեսնելով նրան, ենթադրեցին, որ կինն է և ոչ մի արգելք չհարուցեցին, ոչ էլ որևէ անհանգստություն պատճառեցին: Նույնիսկ ցերեկը, երբ սենյակում տեսան ամուսնու հագուստները հագած կնոջը, դեռ չէին հասկանում, թե ինչ է կատարվել և ենթադրում էին, որ դա Կավադն է: Նրանք այդպես էլ կարծում էին բազում օրեր, երբ Կավադն արդեն հասել էր մի հեռավոր վայր: Հետագայում թե ինչ պատահեց այդ կնոջ հետ, երբ բանն իմացվեց, և ինչպես նրան պատժեցին, ճշգրիտ չեմ կարող ասել, որովհետև այդ մասին պարսիկների պատմածները իրար չեն համընկնում, դրա համար էլ ես այդ դանց եմ առնում:

Կավադը բոլորից աննկատ Սեոսեսի հետ միասին գնաց հիթադ հոների մոտ⁴³, որոնց թագավորն իր աղջկան նրան կնության տվեց. ապա մեծ դորք տալով Կավադին, որպես իր փեսայի, Պարսկաստան ուղարկեց: Այդ դորքին պարսիկները ի վիճակի չէին դիմադրելու և բոլորը փախուստի դիմեցին: Երբ Կավադն հասավ իր երկիրը, որի իշխանությունը գտնվում էր Գուսանաստադեսի⁴⁴ ձեռքում, ասաց պարսից մեծամեծներից ոմանց, թե նա խանարանգես⁴⁵ կնշանակի այն պարսիկին, ով առաջինը կգա իր մոտ ծառայելու: Նա այդպես ասաց, բայց իսկույն զղջաց, որովհետև օրենքի համաձայն պարսիկներին չի թույլատրվում պատահած մարդուն պաշտոններ

տալ, այլ պաշտոն տրվում է նրան, ում այդ պատիվը սլատկանում է ըստ տոհմի։ Նա վախենում էր, որ հանկարծ առաջինն իր մոտ կգամեկը, որ խանարանգեսի ծագում չունի, և ինքն իր խոսքին հաստատ մնալու համար ստիպված կլինի խախտել օրենքը։ Երբ նա մտածմունքի մեջ էր, այնպես պատահեց, որ ո՛չ օրենքը խախտեց, ո՛չ էլ զրթեց իր խոստումը, որովհետև առաջինը նրա մոտ ներկայացավ Ադերգուդունբադեսը⁴⁶, մի երիտասարդ, Գուսանաստադեսի ազգական և քաջ պատերազմող։ Նա Կավադին տեր անվանեց և առաջինը երկրպագեց որպես արքայի և սլատրաստակամութուն հայտնեց որպես ծառա կատարել նրա բոլոր ցանկութունները։ Կավադը հեշտությամբ մտավ պալատ, ձերբակալեց անպաշտպան Վլասին և կուրացրեց⁴⁷ նրան այն ձևով, ինչպես պարսիկները կուրացնում են չարագործներին՝ բաց աչքերի մեջ եռացրած յուղ թափելով, կամ շիկացած ասեղ խրելով, ապա բանտարկեց նրան։ Պարսիկների վրա նա իշխել էր երկու տարի։ [Կավադն] այնուհետև սպանեց Գուսանաստադեսին և նրա փոխարեն խանարանգեսի իշխանությունը տվեց Ադերգուդունբադեսին, իսկ Սեոսեսին անմիջապես հայտարարեց ադրաստադարան սպանես⁴⁸։ Դա քաղաքական և ռազմական գլխավոր հրամանատարի պաշտոնն էր։ Սեոսեսն առաջինն ու վերջինն էր պարսիկներից, որ արժանացավ այս պաշտոնին, որովհետև նախկինում, ինչպես և հետագայում, այդ պաշտոնը ոչ ոք չունեց և չունեցավ։ Իսկ Կավադը լինելով շատ խոհեմ և գործունյա մարդ, ամրապնդեց իր իշխանությունը և անվտանգ պահեց այն։

7. Կավադը հիթադների թագավորին պետք է հատուցեր իր դրամական պարտքը, սակայն ի վիճակի չլինելով այն վճարելու, խնդրեց Անաստասիոսից՝ հռոմայեցիների կայսրից, որ նա իրեն դրամ փոխ տա⁴⁹։ Վերջինս խորհրդակցեց գործին տեղյակ մարդկանց հետ՝ խնդիրքը կատարելու նպատակահարմարությամբ մասին։ Նրանք խորհուրդ չտվեցին, ասելով, որ ձեռնտու չէ սեփական դրամով իրենց թշնամիներին բարեկամացնել հիթադների հետ, այլ շատ ավելի տեղին է այդ երկուսին իրար հետ կռվացնել։ Դրա համար էլ Կավադը առանց որևէ առիթի որոշեց արշավել հռոմայեցիների վրա⁵⁰։ Նախ ինքը լսնձամբ հարձակվեց Հայաստանի վրա⁵¹ և մեծ ավար վերցրեց. այնուհետև անսովոր կերպով հասավ Միդագետքում գտնվող Ամիդ քաղաքը և ձմռանը սլաշարեց այն⁵²։ Ամիդցիք զբաղված լինելով խաղաղ աշխատանքով, զորք չունեին և բոլորովին անպատրաստ էին, բայց չցանկացան ենթարկվել թշնամուն

և անսպասելի մեծ դիմացկունություն ցուցաբերեցին դժվարությունների հանդեպ:

Հակոբ անունով⁵³ մի արդար ասորի կար, իսկական հավատացյալ: Նա Ամիդից մեկ օր հեռավորության վրա գտնվող էնդիելուն⁵⁴ վայրում բաղմաթիվ տարիներ անապատականի կյանք էր վարում, որպեսզի կարողանա անկաշկանդ ղեկավարել աստվածապաշտությանը: Տեղացիներն այս մարդու խնդրանքով նրա ապրած տեղը շրջապատել էին ոչ խիտ ցանկապատով, որպեսզի եկողները կարողանան նրան տեսնել և հարաբերվեն հետո: Մի փոքր էլ ծածկ սարքեցին նրա համար՝ անձրևից և ձյունից պաշտպանվելու: Այս մարդն այնտեղ վաղուց էր ապրում, տեղի շէր տալիս շողին կամ սառնամանիքին և սնվում էր ինչ-որ բույսերով, այն էլ ոչ ամեն օր, այլ շատ հազվադեպ: Այդ վայրերն արշավող հիթաղներից ոմանք տեսել էին Հակոբին և շտապ լարել իրենց աղեղները, ցանկանալով նետահար անել: Բայց նրանց ձեռքերն անշարժացել էին և չէին կարողացել դործի դնել աղեղները: Այդ լուրը տարածվելով բանակատեղում, հասավ Կավադին, որն ուղեց անձամբ ստուգելու: Կավադը և ներկա եղող պարսիկներն ականատես լինելով ղեկավարի ապշեցին և աղաչում էին Հակոբին ներողամիտ լինել բարբարոսների [մտադրած] չարագործության հանդեպ: Նա անմիջապես ներեց և մարդիկ փրկվեցին դժբախտությունից: Կավադը նրան ասաց, որ խնդրի այն, ինչ ցանկանում է: Ենթադրելով, որ նա շատ դրամ կաղերսի, մեծամտորեն ասաց, թե ինչ որ ուզի՝ կտա: Հակոբը խնդրեց խնայել այն մարդկանց կյանքը, որոնք այս պատերազմի ժամանակ փախչելով ապաստան են դառնում իր մոտ: Կավադը կատարեց նրա խնդիրը և այդ մասին գրավոր երաշխավորություն տվեց: Այսպիսով, բաղմաթիվ մարդիկ, ամեն կողմից հավաքվելով այնտեղ, փրկվում էին, քանզի այդ ղեկավարի համբավը տարածվել էր ամենուրեք: Այդ մասին այսօրան:

Կավադը պաշարեց Ամիդը և բաբաններով սկսեց հարվածել պարսպին: Ամիդցիք այդ մեքենան շարունակ կեռ գերաններով ետ էին շարտում, սակայն [Կավադը] չթուլացրեց պաշարումը, մինչև չհամոզվեց, որ պարսպն անառիկ է: Նա բաղմիցս փորձել էր բաբանով նրա մի մասը քանդել կամ տեղից խախտել, բայց ոչ մի արդյունքի չէր հասել, որովհետև հին մարդիկ պարսպը շատ ամուր էին կառուցել: Կավադը անհաջողության մատնվելով, քաղաքի պարսպի կողքին մի ձեռակերտ հողաբլուր է կառուցում, որ բարձրությամբ գերազանցում էր պարսպին: Պաշարյալները պարսպի

ներսից ստորգետնյա անցք փորեցին, որը հասնում էր մինչև այդ բլուրը, և գաղտնի կերպով հողը դուրս քաշելով՝ բլուրը ներսից գրեթե լրիվ դատարկեցին: Դրսից բլուրը որևէ փոփոխություն չէր կրում և ոչ ոք գլխի չէր ընկնում կատարվածի մասին: Պարսիկներից շատերը կարծես ամուր գետնի վրայով, բարձրանում էին բլրի գագաթը և մտածում բարձրից հարվածել պարսպի ետևում գտնվողներին: Երբ պարսիկների բազմությունը վազքով բարձրանում էր բլրի վրա, վերջինս հանկարծակի փուլ եկավ և գրեթե բոլորին թաղեց: Կավաղը կատարվածից շփոթվեց, որոշեց վերացնել պաշարումը ու հրամայեց զորքին հաջորդ օրը ճամփա ընկնել: Այդ ժամանակ պաշարվածները, կարծես վտանգն արդեն վերացել էր, պարսպի ներսից սկսեցին ծաղրել բարբարոսներին, իսկ մի քանի պոռնիկներ անամոթաբար բարձրացրին շորերը և շատ մոտիկ կանգնած Կավաղին ցույց տվեցին կանացի մարմնի այն մասերը, որոնք չի կարելի տղամարդուն ցույց տալ: Մոդերը տեսնելով այդ, ներկայացան արքային և արգելեցին հեռանալ, որովհետև նրանց կարծիքով տեղի ունեցածը նշանակում էր, որ ամիդցիք շուտով Կավաղին ցույց կտան իրենց ամբողջ թաքցրածն ու պահածը: Ահա դրա համար էլ պարսից զորքը մնաց տեղում:

Մի քանի օր հետո պարսիկներից մեկը մի աշտարակի մոտ տեսավ հին առվի հունը, որը ծածկված էր ոչ խիտ խճաքարերով: Գիշերը նա մենակ գնաց այնտեղ, առվի հունով անցավ պարսպից ներս: Ցերեկը նա ամեն ինչ պատմեց Կավաղին: Հաջորդ գիշերը այդ մարդը աստիճաններ պատրաստեց և մի քանի հոգով եկավ նույն տեղը: Նրա գործի հաջողության պատճառը հետևյալն էր. առվի մոտ գտնվող աշտարակը պաշտպանում էին ամենաբարեպաշտ քրիստոնյաները, որոնց մենակյաց են անվանում: Այնպես պատահեց, որ այդ օրը նրանք նշում էին տարին մեկ անգամ կատարվող տոն: Գիշերը, բոլորը տոնախմբության ժամանակ շատ հոգնած լինելով, մանավանդ որ սովորության համաձայն լավ կերել ու խմել էին, քաղցր ու հանգիստ քուն էին մտել և չէին զգում, թե ինչ է կատարվում: Պարսիկները փոքր խմբերով առվի միջով սողոսկեցին պարսպից ներս, բարձրացան աշտարակը և մենակյացներին քնած գտնելով, բոլորին կոտորեցին: Երբ այդ իմացավ Կավաղը, հրամայեց աստիճանները դնել սլարսպի պատերին՝ աշտարակի մոտ: Արդեն լուսացել էր: Հաջորդ աշտարակը պահող ամիդցիք, իմանալով փորձանքի մասին, շտապ կերպով օգնության դիմեցին: Այստեղ մեծ խառնաշփոթության մեջ անխնա կոտորում էին

միմյանց: Ամիդցիք գերակշռեցին և բարձրացած թշնամիներից շատերին սպանեցին, ես մղելով նրանց, ովքեր ուզում էին աստիճանների վրայով բարձրանալ, և կարծես շուտով փրկվելու էին վտանգից, երբ Կավաղը քաշեց դաշույնը և անցնելով աստիճանից աստիճան սկսեց ահաբեկել պարսիկներին՝ թույլ չտալով նրանց իջնել. նա մահ էր սպառնում նրան, ով կհամարձակվեր նահանջել: Պարսիկները գերազանցելով թշնամիներին, այդ մարտում հաղթանակ տարան և քաղաքը գրոհով գրավեցին՝ պաշարման ութսունևուորդ օրը⁵⁵: Սկսվեց ամիդցիների մեծ կոտորած⁵⁶, որը տևեց այնքան ժամանակ, մինչև որ Կավաղը քաղաք մտնելուց հետո ամիդցիներից մի ծեր քահանա մոտեցավ նրան և ասաց, թե արքային վայել չէ սպանել պարտվածներին: Կավաղը դեռ ցասումով լի պատասխանեց. ինչո՞ւ էիք իմ դեմ կռվում: Քահանան պատասխանեց, որ կռվում էինք ոչ թե մեր կամքով, այլ աստուծո, որովհետև նա ուզում էր Ամիդը ընծանել քեզ՝ քաջիդ: Այդ խոսքը Կավաղին դուր եկավ և նա կարգադրեց այլևս ոչ ոքի չսպանել, բայց հրամայեց պարսիկներին ավարի առնել քաղաքը, ստրկացնել պարտվածներին՝ իր համար առանձնացնելով լավագույններին:

Այնուհետև մի պարսկի՝ Գլոնեսի գլխավորությամբ հազար հոգուց բաղկացած կայազոր թողնելով՝՝ այնտեղ, ինչպես նաև փոքր քանակությամբ խեղճ ու կրակ ամիդցիների, որոնք պետք է ծառայեին պարսիկներին, Կավաղը ամբողջ զորքով և գերիներով շարժվեց դեպի իր երկիրը: Այս գերիների հանդեպ Կավաղը ցուցաբերեց արքայավայել մարդասիրություն. քիչ անց նա իր մոտից փախչելու ձևով հնարավորություն տվեց նրանց բոլորին վերադառնալ իրենց հայրենիքը: Այդ այն ժամանակ էր, երբ Անաստասիոս կայսրը սրանց նկատմամբ հոգատար վերաբերմունք էր ցուցաբերում: Նա քաղաքին զիջեց յոթ տարվա բոլոր հարկերը, ինչպես բոլոր քաղաքացիներին, այնպես էլ առանձին մարդկանց բազմաթիվ բարիքներ շնորհեց, որպեսզի նրանք հնարավորին չափ շուտ մոռանան իրենց տառապանքները: Այդ բոլորը տեղի ունեցավ հետագայում:

8. Անաստասիոս կայսրը, իմանալով Ամիդի պաշարման մասին, շտապ կարգով բավական մեծ բանակ ուղարկեց: Յուրաքանչյուր գունդ ուներ իր հրամանատարը, իսկ ամբողջ բանակը ղեկավարում էին չորս զորավար, որոնք էին մի փոքր առաջ Արևմուտքի թագավոր, իսկ այժմ Արևելքի զորավար Արեոբինդոսը՝ Օլյուբրիոսի փեսան, Կելերը՝ պալատական զորքերի հրամանատարը (հռոմայե-

ցինները այդ աստիճանավորին անվանում են մագիստրոս), Բյուզանդիոնի ղորքերի հրամանատարներ՝ Պատրիկիոս Փոյուգիացին ու կայսեր եղբորորդի Հյուպատիոսը: Այս շորսը ղորավարներ էին: Սրանց հետ էին նաև Հուստինոսը⁵⁸, որը Անաստասիոսի մահից հետո դարձավ կայսր, Պատրիկիոսը իր որդի Վիտալիանոսի հետ, որը որոշ ժամանակ անց Անաստասիոս կայսեր դեմ ապստամբեց և բռնատիրեց, ապա քաջ պատերազմող, ծագումով կոլխիդացի Փարեսմանեսը⁵⁹, Գոգիդիսկոլոսն ու Սբեսասը՝ այն գոթերից, որոնք չմիացան Թևդերիքոսին, երբ վերջինս Թրակիալից Իտալիա էր արշավում: Երկուսն էլ անշափ քաջ էին և պատերազմական գործերի մեջ փորձված: Հետևում էին նաև այլ բազում կովոդներ: Պատմում են, որ հռոմայեցիները այդպիսի մեծ բանակ ո՛չ անցյալում, ո՛չ էլ դրանից հետո չեն հանել պարսիկների դեմ: Այդ զորահրամանատարները, սակայն միասին չէին, ոչ էլ մի բանակ կազմած շարժվեցին, այլ թշնամիների վրա արշավեցին առանձին-առանձին, իրենց ղինվորների գլուխն անցած: Ուրպես ղորքի մատակարար ուղարկվեց եգիպտացի Ապիոնը, պատրիկների մեջ ձանաչված և անշափ գործունյա մի մարդ: Կայսրը նրան հրովարտակում հայտարարեց կայսրության տեղապահ, որպեսզի նա իր հայեցողությամբ տնօրինի ծախսերը:

Զորքը գումարվում էր շատ դանդաղ և շարժվում առանց շտապելու: Այդ պատճառով նրան չհաջողվեց բարբարոսներին հանդիպել հռոմեական հողի վրա. պարսիկները հանկարծակի հարձակվելուց հետո, ամբողջ ավարով վերադարձել էին իրենց երկիրը, իսկ [հռոմեական] ղորավարներից ոչ ոք չէր ուղում դբաղվել Ամիդում մնացած [պարսիկների] սլաշարմամբ, որովհետև հայտնի էր դարձել, որ նրանք իրենց արդեն պարենով լիուլի ապահովել են: Դրա համար հռոմայեցիները որոշեցին շտապ ներխուժել թշնամու երկիրը: Նրանք բարբարոսների վրա արշավեցին բաժան-բաժան: Այդ իմանալով Կավադը (նա հեռու չէր գտնվում) առանց հապաղելու հասավ հռոմայեցիների սահմանները՝ վերջիններիս առաջխաղացումը կանխելու: Հռոմայեցիներն ամենևին տեղյակ չէին, որ Կավադը հարձակվում է իրենց վրա ամբողջ ղորքով, նրանք կարծում էին, որ այդտեղ գտնվում է պարսիկների մի փոքր ղորաբանակ միայն: Արեոբինդոսի ղորքը ճամբարեց Կոստանդինե քաղաքից⁶⁰ երկու օրվա հեռավորության վրա գտնվող Արղամենոն վայրում⁶¹, իսկ Պատրիկիոսի և Հյուպատիոսի [ղորաբանակները]՝ Ամիդ քաղաքից ոչ պակաս, քան երկու հարյուր հիսուն ասպարեղ հեռավո-

րության վրա գտնվող Սիֆրիոս վայրում⁶²։ Կելերը գեռ տեղ չէր հասել։

Երբ Արեոբինդոսը համոզվեց, որ Կավադն ամբողջ զորքով հարձակման է անցել, լքեց ճամբարը և իր բոլոր մարդկանցով դիմեց փախուստի դեպի Կոստանդինե։ Թշնամիները մի քիչ հետո տեղ հասան և գրավեցին ճամբարը, որտեղ և ոչ մի զինվոր չկար։ Այդտեղից նրանք շտապեցին արշավել հռոմայեցիների մյուս զորքերի վրա։ Պատրիկիոսի և Հյուպատիոսի զորքերը, հանդիպելով ութ հարյուր հիթաղների, որոնք պարսից զորքի ավանգարդն էին կազմում, գրեթե բոլորին կոտորեցին։ Սակայն այդ հռոմայեցիները ոչինչ չդիտեին Կավադի զորքի և [մնացած] պարսիկների մասին, և որպես հաղթողներ չէին զգուշանում։ Զենքերը ցած դրած նրանք ճաշ էին պատրաստում, քանի որ այդ ժամը հասել էր արդեն։ Այդ վայրով հոսող փոքր գետակում հռոմայեցիները սկսեցին լվանալ իրենց ճաշի միսը։ Նրանցից ոմանք, չկարողանալով դիմանալ խեղդող շոգին, սկսեցին լողանալ և գետակի ջուրը պղտորվեց։ Կավադը իմանալով հիթաղների դժբախտությունը, շտապ կարգով շարժվեց թշնամիների վրա։ Երբ նա տեսավ գետակի պղտորված ջուրը, հասկացավ, թե ինչ է պատահել, ենթադրեց, որ հակառակորդն անպատրաստ է և հրամայեց ամբողջ ուժով հարձակվել նրա վրա։ Նա [հակառակորդին] գտավ ճաշի պահին, անդեն վիճակում։ Հռոմայեցիները չդիմացան հարձակմանը և չէին էլ փորձում կռվել, այլ յուրաքանչյուրը, ինչպես կարողանում էր փախուստի էլ դիմում։ Նրանցից ոմանք, ընկնելով թշնամու ձեռքը կոտորվում էին, մյուսներն էլ ապաստանելով մոտակա լեռներում, սարսափահար, խուճապից գլորվում էին ժայռերից։ Պատմում են, որ ոչ ոք չփրկվեց. միայն Պատրիկիոսին ու Հյուպատիոսին հաջողվեց հարձակման հենց սկզբում փախչել։ Դրանից հետո Կավադը, իմանալով, որ թշնամի հոները մոտք են գործել իր երկիրը, ամբողջ զորքով շարժվեց Պարսկաստան և իր երկրի հյուսիսում երկարատև պատերազմ վարեց այդ ժողովրդի դեմ։ Այդ միջոցին վրա հասավ հռոմայեցիների մյուս զորաբանակը, բայց ոչ մի աչքի ընկնող բան չկատարեց, որովհետև ընդհանուր զորահրամանատարությունը մի մարդու ձեռքում չէր գտնվում. զորավարները [աստիճանով] իրար համահավասար լինելով, հակադրվում էին մեկը մյուսի կարծիքին և ոչ մի կերպ չէին ուղում միատեղ լինել։ Կելերը իր զորաբանակով անցավ Նիմֆիոս գետը⁶³ և հարձակվեց Արդանենեի վրա⁶⁴։ Այդ գետը հոսում է Մարտիրոսյան շատ մոտիկ, իսկ Ամիդից՝ մոտ

երեք հարյուր ասպարեղ հեռավորութեան վրա: Ավարի առնելով այդ երկրի բնակավայրերը, քիչ անց նրանք վերադարձան: Այդ արշավանքը կարճատև էր:

9. Դրանից հետո Արեոբինդոսը կանչվեց կայսրից և դնայ Բյուզանդիոն, իսկ մյուսները, հասնելով Ամիդ, ձմռանը սկսեցին [քաղաքի] պաշարումը: Նրանք շատ ջանք թափեցին, որպեսզի գրոհով վերցնեն քաղաքը, բայց այդ շտապվեց և որոշեցին հաջողութեան հասնել պաշարվածներին սովի մատնելով: Պաշարվածները գրկված էին ամեն ինչից, բայց զորավարները այդ մասին ոչինչ չգիտեին: Երբ նրանք տեսան, որ զինվորները դժգոհում են [երկարած գլուխով] պաշարումից և սառնամանիքից, նաև, որովհետև, ենթադրում էին, որ շուտով իրենց վրա կհարձակվի պարսից զորքը, մտածեցին մի կերպ հեռանալ այդտեղից: Պարսիկներն էլ չգիտե՞նալով, թե ինչպիսի ելք կունենա այդ դժվարին իրավիճակը, խելացի կերպով թաքցնում էին պարենի պակասութունը, կարծել տալով, որ ամեն ինչով լիովի ապահովված են և ուղում են պատվով գնալ իրենց երկիրը: Նրանք բանակցութունների մեջ մտան հռոմայեցիների հետ և ասացին, թե քաղաքը կտան նրանց հաղար լիտր ոսկու դիմաց⁵⁵: Երկու կողմերն էլ համաձայն էին այդ պայմաններին: Գլոնեսի որդին ստանալով դրամը, Ամիդն հանձնեց հռոմայեցիներին⁵⁶: Ինքը՝ Գլոնեսը արդեն վախճանվել էր: Ահա թե ինչպես:

Երբ հռոմայեցիները ճամբարել էին Ամիդ քաղաքից ոչ հեռու, գյուղացիներից մեկն⁵⁷ իր սովորութեան համաձայն, գաղտնի մտնում էր քաղաք և շատ թանկ գնով հավեր, հաց ու բաղմաթիվ այլ մթերքներ վաճառում Գլոնեսին: Այդ գյուղացին գալիս է զորավար Պատրիկիոսի մոտ և խոստանում է նրա ձեռքը հանձնել Գլոնեսին՝ երկու հարյուր պարսիկների հետ միասին՝ դրա փոխարեն հատուցում ստանալու պայմանով: Պատրիկիոսը խոստացավ տալ այն, ինչ ուղում էր այդ մարդը և ճամփու դրեց նրան: Գյուղացին պատառտեց իր հագուստները և լալով մտավ քաղաք: Նա գնաց Գլոնեսի մոտ և իր մաղերը փետելով ասաց. «Ո՛վ տեր, գյուղից քեզ շատ »մթերք էի բերում, բայց ինձ հանդիպեցին հռոմայեցի զինվորները »(նրանք փոքր խմբերով շրջում են գյուղերը և բռնանում խեղճ »գյուղացիների վրա) և դաժան կերպով ծեծեցին ինձ, քանզի նրանց »վաղեմի սովորութունն է պարսիկներից վախենալը և երկրագործ- »ների վրա բռնանալը: Ո՛վ տեր, դարձիր դու քո՛, մե՛ր և պարսիկ- »ների պաշտպանը: Եթե քաղաքի ծայրամասերում դու որսի դուրս

»գաս, ապա վատ որս ձեռք չես բերի, որովհետև այդ անիծյալները
 »ավագակությամբ են զբաղվում շորս-շորս կամ հինգ-հինգ հոգով»:
 Նա այսքանն ասաց: Գլոնեսը հավատաց նրան և հարցրեց, թե քանի
 պարսիկով կարելի է այդ գործը գլուխ բերել: Նա պատասխանեց,
 որ հիսուն հոգին էլ բավական է, որովհետև նրան հանապարհին
 հինգից ավել [հոռմայեցիներ] չեն պատահի, բայց որևէ անակնկա-
 լից խուսափելու համար վատ չի լինի, եթե գործին մասնակից
 դառնան հարյուր հոգի, իսկ եթե կրկնակի չափով վերցնի, ապա
 լրիվ բավական է, որովհետև այդ դեպքում ոչ մի մարդ վնաս չի
 կրի: Գլոնեսը ընտրեց երկու հարյուր ձիավոր և հրամայեց գյուղա-
 ցուն իրենց առաջնորդի: Վերջինս ասաց, որ լավ կլինի ինքո
 նախօրոք առաջ գնա հետախուղելու համար, և եթե այդ գյուղերում
 նկատի հոռմայեցիների, ապա իմաց տա, որպեսզի պարսիկները
 ժամանակին անցնեն հարձակման: Գլոնեսը գտավ, որ նա ձիշտ է
 և թույլ տվեց, որ գնա: [Գյուղացին] եկավ զորավար Պատրիկոսի
 մոտ և ամեն ինչ պատմեց: Վերջինս ընտրեց երկու հոգի իր թիկնա-
 պահներից և հազար զինվոր ուղարկեց գյուղացու հետ: Սա նրանց
 թաքցրեց Ամիդից քառասուն ասպարեզ հեռավորության վրա գտնը-
 վող Թիալասամոն⁶⁸ կոչված գյուղում. անտառների մեջ և ծառաշատ
 վայրերում կարգադրեց դարան մտնել, իսկ ինքը փութաց դեպի
 քաղաք ու ասաց Գլոնեսին, որ որսը պատրաստ է: Վերջինս այդ
 երկու հարյուրի գլուխն անցած, [գյուղացու] առաջնորդությամբ
 շարժվեց դեպի թշնամու դարանը: Երբ պարսիկները հասան այն
 վայրը, որտեղ դարան էին մտել հոռմայեցիները և առաջ անցան,
 գյուղացին Գլոնեսից և պարսիկներից աննկատ փախավ, ապա
 դարան մտած հոռմայեցիներին վեր կացրեց և ցույց տվեց թշնա-
 միներին: Պարսիկները, երբ տեսան իրենց վրա արշավող հոռմայե-
 ցիներին, ապշեցին անակնկալից և անելանելի դրություն մեջ ըն-
 կան: Նրանք չէին կարող ոչ նահանջել, որովհետև թշնամիներն
 իրենց թիկունքում էին գտնվում, ոչ էլ առաջ անցնել, որովհետև
 այնտեղ արդեն թշնամու երկիրն էր: Նրանք տեղն ու տեղը մարտի
 պատրաստվեցին՝ դիմադրելու հակառակորդին, սակայն թվով շատ
 ավելի քիչ լինելով, պարտություն կրեցին և բոլորն էլ Գլոնեսի հետ
 միասին կոտորվեցին: Երբ այդ մասին իմացավ Գլոնեսի որդին,
 շատ տխրեց, խիստ զայրացավ և չկարողանալով լուծել հոր վրեժը,
 հրկիզեց սուրբ Սիմեոնի տաճարը, որտեղ [նախկինում] ապաստա-
 նել էր Գլոնեսը, հակառակ այն բանի, որ ո՛չ Գլոնեսը, ո՛չ Կավաղը,
 ո՛չ էլ որևէ այլ պարսիկ չէր քանդել որևէ շենք, ո՛չ էլ որևէ կերպ

ավերել թե՛ Ամիգում, թե՛ նրանից դուրս⁶⁹։ Ես վերադառնում եմ նախկին պատմության շարունակությանը։

Ահա այսպես, հռոմայեցիները դրամ տալով ստացան Ամիգը՝ թշնամիների կողմից նրա գրավվելուց երկու տարի հետո։ Երբ հռոմայեցիները մտան քաղաք, նրանց պարզ դարձավ պարսիկների պարենային անմխիթար վիճակը և տեսան որ շտապողականություն են ցուցաբերել։ Հաշվելով քաղաքում մնացած պարենամթերքը, ինչպես նաև դուրս եկած թշնամու քանակը, որոշեցին, որ քաղաքում ընդամենը շուրջ յոթ օրվա պարեն էր մնացել, հակառակ նրան, որ Գլոնեսը և նրա որդին երկար ժամանակ ուլարսիկներին շատ ավելի պակաս պարեն էին բաց թողնում, քան պետք էր։ Պարսիկներն իրենց հետ քաղաքում մնացած հռոմայեցի բնակիչներին, ինչպես նախապես ասացի, քաղաքը թշնամու կողմից պաշարվելու օրվանից, այլևս ոչինչ չէին տալիս։ Այդ պատճառով նրանք սկսեցին սնվել նախ շուտվող բաներով, ապա դիմեցին ամեն տեսակ զգվելի բանի, իսկ երբ արդեն սովամահ էին լինում, սկսեցին իրար ուտել։ Զորավարների համար պարզ դարձավ, որ բարբարոսների կողմից խաբվել են և պախարակում էին զինվորներին՝ նրանց անհամբերության համար, որ եթե նրանք անկարգապահություն չցուցաբերեին, հնարավոր լիներ գրավել քաղաքը և այդքան պարսիկներին գերի վերցնել, նրանց թվում նաև Գլոնեսի որդուն։ Իսկ այժմ հռոմայեցիները թշնամուն դրամ տալով, անշափ խայտառակվեցին և Ամիգը դրամով գնեցին պարսիկներից։ Հետագայում, երբ պարսիկների և հոների միջև պատերազմը երկարեց, պարսիկները հռոմայեցիների հետ յոթ տարով հաշտություն կնքեցին⁷⁰։ Հռոմայեցիների կողմից Կելերը, իսկ պարսիկների կողմից՝ Ասպերեդեսն⁷¹ էին հաշտությունը կնքողները։ Ապա երկու կողմն էլ քաշվելով իրենց երկրները, ապրեցին խաղաղության մեջ։ Ինչպես ասվեց, հռոմայեցիների և պարսիկների միջև ծագած պատերազմն ահա այսպես ավարտվեց։ Այժմ ես պատմելու եմ, թե ինչ պատահեց Կասպից դռներում⁷²։

10. Կիլիկիայի Տավրոս լեռը ձգվում է Կապադովկիայի, Հայաստանի⁷³ և Պերսարմենիայի⁷⁴ վրայով մինչև Ալբանիա⁷⁵, Իբերիա⁷⁶ և այն մյուս ժողովուրդների [տերիտորիան], որոնք ապրում են նշված երկրներում՝ ինքնավար կամ պարսիկներին հպատակ վիճակում։ Նա շատ է երկարում և գնալով լայնանում ու բարձրանում։ Իբերիայի սահմաններից այն կողմ շատ նեղ վայրում զտնը-

վում է մի լեռնակածան, որի երկարությունը հասնում է հիսուն ասպարեզի: Այդ լեռնակածանը վերջանում է մի գահավեժ և բոլորովին անանցանելի վայրում: Այլևս ոչ մի անցք չի երևում, բացի մի փոքր, կարծես ձեռակերտ բնական դռնից, որը հնուց կոչվում է Կասպից [դուռ]: Մյուս կողմից դաշտերը լայնատարած են և շատ ջրառատ. տարածություն մեծ մասը տափարակ է և հարմար ձիաբուծության համար: Այդ շրջաններում մինչև Մեոտիս լիճը⁷⁷ բնակվում են գերազանցապես հոնական ժողովուրդներ: Նրանք լավ ձիերով և առանց որևէ դժվարության անցնում են պարսիկների և հռոմայեցիների սահմանները հիշված դռնով՝ առանց զգալու շրջանցիկ ձանապարհի կարիքը: Նրանք չեն հանդիպում գահավեժ վայրերի, բացի վերևում հիշատակած այն հիսուն ասպարեզ երկարությամբ լեռնակածանից, որ գտնվում է Իբերիայի սահմանում: Սակայն եթե ուզենան ուրիշ ձանապարհով գնալ, ապա կհանդիպեն մեծ դժվարությունների և չեն կարողանա օգտվել ձիերից, որովհետև ստիպված կլինեն դիմել բազմաթիվ շրջանցիկ, այն էլ զառիթափ ձանապարհների: Փիլիպպոսի որդի Ալեքսանդրը⁷⁸ գիտեր այդ մասին և նշված վայրում դարպասներ ու ամրոց⁷⁹ կառուցեց: Այդ [ամրոցը] ժամանակի ընթացքում շատերի ձեռքն անցավ, որոնց թվում նաև Ամբաղուկեսի, որը ծագումով հոն էր և հռոմայեցիների ու Անաստասիոս կայսեր բարեկամը: Ամբաղուկեսը, երբ խոր ծերության հասավ և մահամերձ էր, մարդիկ ուղարկեց Անաստասիոսի մոտ՝ առաջարկելով դրամի դիմաց հռոմայեցիներին զիջել ամրոցը և Կասպյան դռները: Անաստասիոս կայսրը (նա սովորություն չունեի առանց կշռադատելու գործել, ոչ էլ դյուրահավատ էր) մտածեց, որ բոլոր բարիքներից զուրկ այդ վայրում, նրա մոտակայքում՝ հռոմայեցիներին հպատակ որևէ ժողովրդի բացակայության պայմաններում անկարելի է զորք պահել, խոր շնորհակալություն հայտնեց այդ մարդուն իրեն ցուցաբերած սիրալիրության համար, բայց այդ գործին ոչ մի ընթացք չտվեց: Որոշ ժամանակ անց Ամբաղուկեսը վախճանվեց, իսկ Կավադը, բռնանալով նրա որդիների վրա, տիրացավ դռներին:

Անաստասիոս կայսրը Կավադի հետ հաշտություն կնքելուց հետո, Գարա վայրում մի անշափ ամուր և կարևոր քաղաք կառուցեց⁸⁰ և նրան շնորհեց իր անունը: Այն գտնվում է Նիսիբիս քաղաքից⁸¹ իննսունութ ասպարեզ հեռավորության վրա և հռոմեա-պարսկական սահմանից՝ մոտավորապես քսանութ [ասպարեզ]: Պարսիկները ջանում էին խանգարել շինարարության գործին, բայց այդ

չէր հաջողվում, որովհետև իրենք զբաղված էին հոների դեմ մղվող դժվարին պատերազմով: Երբ Կավաղը ավարտեց [այդ պատերազմը], շտապ կարգով պատվիրակություն ուղարկեց հռոմայեցիների հետ, մեղադրելով նրանց սահմաններին շատ մոտիկ քաղաք կառուցելու մեջ, մի բան, որ մարերի և հռոմայեցիների միջև անցյալում կնքված հաշտության պայմանագրի համաձայն արգելված էր: Անաստասիոսը մի կողմից սպառնում էր նրան, մյուս կողմից՝ խոստանում բարեկամություն և նվերներ՝ դրամական մեծ գումար, ցանկանալով վերացնել [պատերազմի] առիթը: Անաստասիոսը [Դարայի] նման մի ուրիշ քաղաք էլ կառուցեց Հայաստանում, Պերսարմենիայի սահմանին շատ մոտիկ, որն անցյալում գյուղ լինելով անունով էր քաղաք և Թեոդոսուպոլիս էր կոչվել Թեոդոս կայսեր կողմից⁸²: Անաստասիոսը այն շրջապատեց ամրագույն պարսպով և այդ պարսիկներին պատճառեց ոչ պակաս անհանգստություն, քան [Դարան], որովհետև երկու ամրոցներն էլ պարսիկների երկրի դեմ պատվարներ դարձան:

11. Որոշ ժամանակ անց Անաստասիոսը վախճանվեց և իշխանությունն անցավ Հուստինոսին⁸³, որը պաշտոններից հեռացրեց Անաստասիոսի բոլոր ազգականներին, չնայած նրանք բազմաթիվ էին և շատ երեւելի: Այդ բանը առիթ տվեց Կավաղին մտահոգվելու, որ գուցե պարսիկներն էլ իր մահից հետո իր սոհմի դեմ որևէ խռովություն բարձրացնեն: Նա շատ լավ գիտեր, որ որդիներից մեկին իշխանություն հանձնելը հաշտ ու խաղաղ չէր անցնի: Հստ օրենքի իշխանությունը պետք է ժառանգեր որդիներից ավագագույնը՝ Կոստեսը⁸⁴, բայց նա Կավաղին բոլորովին դուր չէր գալիս: Հոր կամքը հակառակ էր գնում և՛ բնության, և՛ օրենքին: Օրենքը արգելում էր նաև, որ [արքա դառնա] երկրորդ որդին՝ Զամեսը⁸⁵, որովհետև նա մի աչքից կույր էր: Պարսիկների օրենքը չի թույլատրում, որ արքա դառնա մի աչքից կույր կամ ֆիզիկական որևէ պակասություն ունեցող անձնավորություն: Հայրը շատ էր սիրում խոսրովին⁸⁶, որը ծնվել էր Ասպերեդի քրոջից⁸⁷, բայց տեսնում էր, որ գրեթե բոլոր պարսիկները հիացած են Զամեսի արիության վրա (նա քաջ կռվող էր) և խոնարհվում են նրա առաքինությունների առաջ: Կավաղը վախեցավ, որ պարսիկները ապստամբություն կբարձրացնեն խոսրովի դեմ և մեծ փորձանքներ կբերեն իր սոհմի ու թագավորության գլխին: Նա խելացի համարեց վերջ տալ հռոմայեցիների դեմ մղած պատերազմին ու պատերազմ ծնող առիթներին,

և հոսորովին դարձնել Հուստինոս կայսեր որդեգիրը: Նա գտնում էր, որ այդ ձևով միայն հնարավոր էր ապահովել իշխանության անվտանգությունը: Այդ առթիվ նա դեսպաններ և նամակ ուղարկեց Բյուզանդիոն. նամակում հայտնում էր հետևյալը. «Գիտեմ, որ դուք, չնոմայեցիներդ, արդար չեք եղել մեր հանդեպ, բայց այնուամենայնիվ ես որոշել եմ անտեսել ձեր բոլոր վատությունները, որովհետև ըստ իս հավթում են նրանք, ովքեր արդար են և կամավոր կերպով, հանուն բարեկամների, զիջումների են դիմում: Այդ առթիվ քեզանից շնորհք եմ խնդրում՝ ոչ միայն մեր միջև, այլև յուրաքանչյուրիս հպատակ ժողովուրդների միջև բարեկամական կապեր հաստատենք և խաղաղության բարիքները քաղելու հնարավորություն ստեղծենք: Ես նկատի ունեմ այն, որ իմ հոսորովը՝ թագավորությունս ժառանգը քո որդեգիրը դառնա»:

Այդ նամակը Հուստինոսին շատ ուրախացրեց, ինչպես նաև կայսեր եղբորորդի Հուստինիանոսին⁸⁸, թագավորության հավանական ժառանգորդին: Շտապ կարգով նրանք գործի անցան, դրավոր ձևով հաստատելու որդեգրումը, ըստ հռոմեական օրենքների, սակայն Պրոկլոսը, մի արդար և անչափ անկաշառ մարդ, որն այն ժամանակ կայսեր մոտ քվեստորի⁸⁹ պաշտոնն ուներ, արգելեց այդ անել: Նա հեշտությամբ ոչ նոր օրենքներ էր սահմանում, ոչ էլ ուզում էր խախտել որևէ հաստատված [օրենք]: Նա դեմ դուրս եկավ և այդ առթիվ ասաց հետևյալը. «Ես սովորություն չունեմ նորամուծությունների դիմել, այլ ընդհակառակը, շատ եմ վախենում դրանցից, լավ գիտենալով, որ նորամուծությամբ ոչ մի կերպ չես ապահովի անվտանգությունը: Ըստ իս, ամենախիզախ մարդն անգամ կվախենալու նման գործից և կսարսափեր դրա պատճառով պայթելիք փոթորիկից: Տվյալ դեպքում դուք մտածում եք մի բանի մասին, որ չնոմայեցիների պետությունը քաղաքավարի կերպով հանձնեք պարսիկներին: Վերջիններս առանց որևէ քողարկման, բացեիքաց հայտնում են իրենց մտադրությունը, նրանք անամոթաբար ուղում են մեղ զրկել թագավորությունից՝ բացահայտ խաբեությունը քողարկելով միամտությամբ, իսկական խայտառակությունը՝ խաղաղասիրության քողով: Դուք պետք է բարբարոսների և՛ մեկ, և՛ մյուս առաջարկը կտրականապես մերժեք, որպեսզի դու, ո՛վ կայսր, հռոմայեցիների վերջին կայսրը չլինես, և դու, ո՛վ դորավար⁹⁰, որպեսզի ինքդ թագավորությանդ համար խոչընդոտ չստեղծես: Մնացած խարդավանքները նրանք մեծամասամբ սքողում են վերամբարձ խոսքերով և հնարավոր է, որ դրանք հաճախ

»թարգմանի կարիք չգտան, բայց և այնպես սույն ղեսպանությունն
 »առաջին և հիմնական նպատակն այն է, որ այս խոսքովին, ով էլ
 »նա լինի, դարձնի հոռմայեցիների կայսեր ժառանգորդը: Բայտ իս
 »ահա այսպես պետք է հասկանալ հարցը: Ի բնե որդիք են ժառան-
 »գում իրենց հորը և շնայած տարբեր ժողովուրդների օրենքները
 »իրար նման չեն, և հաճախ նույնիսկ հակասում են իրար, բայց
 »և այնպես այս հարցում և՛ հոռմայեցիների, և՛ բոլոր բարբարոս-
 »ների օրենքները համընկնում են և համաձայն են իրար, որ հոր
 »ժառանգության տերը որդիներն են դառնում: Արդ, եթե դուք ըն-
 »դունեք առաջին առաջարկը, ապա պետք է ակնկալեք նաև դրանից
 սծագած հետևանքները»:

Պրոկլոսն այսքանն ասաց: Կայսրը և կայսեր եղբորորդին հա-
 վանություն տվեցին ասվածին և մտածում էին իրենց ձեռնարկելիքի
 մասին: Այդ միջոցին Կավադր Հուստինոս կայսեր մի ուրիշ նամակ
 էլ ուղարկեց, խնդրելով, որ նա լիազորված մարդկանց ուղարկի իր
 մոտ՝ խաղաղություն կնքելու համար և գրավոր հայտնի իրեն, թե
 ինչ պայմաններով նա կցանկանար, որ կատարվի որդու որդեգրու-
 թյունը: Պրոկլոսը առավել քան պախարակում էր պարսիկների
 խորամանկությունը և հաստատակամորեն ցույց տալիս, որ նրանք
 որոշակիորեն ուզում են յուրացնել հոռմայեցիների պետությունը:
 Նա խորհուրդ տվեց պարսիկների հետ իսկույն խաղաղություն
 կնքել՝ Կավադի մոտ ուղարկելով այդ գործի համար կայսեր կողմից
 լիազորված մարդկանց. խոսքովի որդեգրության պայմանների մա-
 սին [արքայի] հարցին որոշակի պատասխանել, որ դա կլինի ինչ-
 պես ընդունված է բարբարոսների մոտ. բարբարոսները որդեգրու-
 թյունը կատարում են ոչ թե գրավոր ձևով, այլ ղենքով: Եվ այսպես,
 Հուստինոս կայսրը ճամփու գրեց [պարսից] ղեսպաններին՝ խոս-
 տանալով անհապաղ ուղարկել ամենսահայտնի հոռմայեցիներին,
 որոնք բարեհաջող կերպով կլուծեն հաշտության, ինչպես նաև
 խոսքովի հարցը: Նա նույն ոգով պատասխանեց նաև Կա-
 վադի նամակներին: Ահա [բանակցությունների համար] ու-
 ղարկվում են հոռմայեցիներից Հյուսիստիոսը, նախորդ՝ Անաս-
 տասիոս կայսեր եղբորորդին, Արևելքի զորավար Պատրիկիո-
 սը, ապա Երևելի սլատրիկ Հուսփինոսը՝ Սիլվանոսի որդին, որը
 Կավադի վաղեմի ծանոթն էր: Իսկ պարսիկներից մեծ լիազո-
 րություններով ուղարկվում են ամենակարող Սեոսեսը⁹¹, որն ուներ
 ադրաստադարան սալանեսի⁹² աստիճանը, և Մերոդեսը⁹³, որը մա-
 գիստրոսի աստիճան ուներ: Նրանք հավաքվեցին հոռմայեցիների և

պարսիկների սահմանամերձ մի վայրում ու իրար հանդիպելով աշխատում էին լուծել վիճելի հարցերը և բարեհաջող հաշտության կնքել: Խոսքովն էլ եկավ Տիգրիս գետի մոտ, որն հոսում է Նիսիբիս քաղաքից մոտ երկու օր հեռավորության վրա, որպեսզի, թե երկու կողմերի միջև հաշտության գործը հաջողությամբ լուծվի, գնա Բյուզանդիոն: Այնտեղ երկու կողմն էլ երկար խոսակցություն ունեցան զանազան վիճելի հարցերի շուրջը: Սեոսեսն ասում էր, թե Կոլխիս երկիրը, որն այժմ Լազիկա է կոչվում¹, մշտապես պարսիկներին էր հպատակ, և որ այժմ այնտեղ, առանց որևէ իրավունքի, հռոմայեցիներն են բռնությամբ տիրում: Հռոմայեցիներին վրդովեցրեց, որ պարսիկները Լազիկայի հարցն էլ են վիճելի համարում: Երբ [հռոմայեցիներն] ասացին, որ խոսքովի որդեգրությունը պետք է տեղի ունենա բարբարոսական սովորույթի համաձայն, պարսիկներն այդ անրնդունելի համարեցին: Երկու կողմերն էլ վերադարձան իրենց երկիրը, իսկ խոսքովի այդ դեպքից անշափ վիրավորված, ձեռնունայն ճամփա րնկավ դեպի իր հայրը, երգվելով վրեժ լուծել հռոմայեցիներից՝ իրեն պատճառած վիրավորանքի համար:

Մեբոդեսն այնուհետև Կավադի առաջ զրպարտեց Սեոսեսին, որը իբր միտումնավոր կերպով, վիժեցնելու համար հաշտության գործը, առանց տիրոջ հրամանի Լազիկայի մասին խոսք բացեց՝ նախապես համաձայնության դալով Հյուսպատիոսի՝ կայսեր հետ սրված հարաբերություններ ունեցող մեկի հետ և այդպիսով, հնարավորություն չտվեց գլուխ բերել հաշտության և խոսքովի որդեգրության դերծր: Սեոսեսի թշնամիները այլ մեղադրանքներ էլ էին հարուցում նրա դեմ և պահանջում դատի տալ նրան:

Պարսից ամբողջ ժերակույտը հավաքված, դատում էր ավելի նախանձից դրդված, քան թե օրենքից, որովհետև նա չէր կարող տանել այդ մարդու իշխանությունը և բնավորությունը: Սեոսեսը բացարձակապես անկաշառ մարդ էր, արդարության ամենաթունդ պահապանը, սակայն բոլորից շատ ավելի էր տառապում մեծամտության ախտով, որ բնորոշ էր պարսից իշխանավորների համար: Նույնիսկ նրանք գտնում էին, որ Սեոսեսի մոտ այդ կիրքը չափից անցել է: Բացի վերոհիշյալից, ամբաստանողները նրան մեղադրում էին այն բանում, որ նա խախտում է հաստատված կանոնները, չի ուզում պահպանել պարսից օրենքները: Նրան մեղադրում էին նաև, որ նոր աստվածներ է պաշտում, որ վերջերս վախճանված կնոջը թաղել է, իսկ պարսկական օրենքներով արգելվում է հողի մեջ թաղել մեռելներին: Դատավորները նրան մահվան դա-

տապարտեցին: Կավազը ցույց էր տալիս, թե իբր ցավակցում է Սեոսեսին՝ որպես իր ընկերոջ, բայց ամենևին էլ չէր ուղում փրկել, ձեացնում էր, որ ոչ թե զայրույթն է իրեն ստիպել այդպես վարվելու նրա հետ, այլ պարսից օրենքների պաշտպանության ձգտումը, թեպետև այդ մարդուն էր պարտական իր կյանքը, որովհետև Կավազի կենդանի մնալու և արքա դառնալու գլխավոր երախտավորը Սեոսեսն էր: Այսպիսով Սեոսեսը դատապարտվեց և մահապատժի ենթարկվեց⁹⁵, իսկ նրանից սկիզբ առած պաշտոնը նրա հետ էլ վերացավ, որովհետև Սեոսեսից հետո ոչ ոք ադրաստադարան սալանես չդարձավ⁹⁶: Իր հերթին էլ Հոուսինոսը կայսեր առաջ զրպարտեց Հյուսպատիոսին, որի համար կայսրը վերջինիս պաշտոնանկ արեց և նրա մերձավորներից մի քանիսին ամենադաժան պատիժների ենթարկեց: Բայց հետագայում կայսրը այդ ամբաստանության մեջ որևէ ճշմարիտ բան չգտնելով, Հյուսպատիոսին ոչ մի այլ վատություն չարեց:

12. Կավազը, թեև ուղում էր իսկույն հռոմայեցիների երկրի վրա արշավել, այնուամենայնիվ ի վիճակի չեղավ: Այդ բանին խանգարեց հետևյալը. Ասիայի իբերներն⁹⁷ ապրում են իրենցից հյուսիս գտնվող Կասպից դռների մոտ: Իբերների ձախ կողմում՝ դեպի արևմուտք Հաղիկան է, իսկ աջ կողմում՝ դեպի արևելք ապրում են Պարսկաստանին ենթակա ժողովուրդներ: [Իբերները] քրիստոնյա են և հավատքի հարցում մեղ ծանոթ բոլոր ժողովուրդներից առավել նախանձախնդիր: Նրանք պարսից արքայի վաղեմի հպատակներն են: Ահա Կավազն ուղում էր [իբերներին] պարտագրել իր հավատքը և նրանց թագավոր Գուրգենին⁹⁸ նամակով հրամայեց ղեկավարվել պարսից օրենքներով և ի միջի այլոց մեռելներն այլևս հողի մեջ չթաղել, այլ բոլորը թռչուններին և շներին նետել: Դրա պատճառով Գուրգենն ուղում էր Հուստինոս կայսեր կողմն անցնել և երաշխիք էր խնդրում այն մասին, որ հռոմայեցիները իբերներին երբեք չեն տա պարսիկների ձեռքը: Հուստինոսը մեծ հաճույքով երաշխավորեց և նախկին կայսր Անաստասիոսի եղբորորդի պատրիկ Պրոբոսին մեծ գումարով Բոսպորոս⁹⁹ ուղարկեց, որպեսզի այդ դրամով նա կարողանա համոզել հոներին՝ զորք ուղարկելու իբերներին օգնության: Բոսպորոսը ծովափնյա քաղաք է և գտնվում է Եվքսինյան Պոնտոսի ձախ կողմում, հերսոն¹⁰⁰ քաղաքից՝ հռոմեական պետության ծայրագույն [քաղաքից] քսան օրվա հեռավորության վրա: Այդ երկու [քաղաքների] միջև ընկած տարածության վրա հոներն

են բնակվում։ Բոսպորիտները, որոնք նախապես անկախ վիճակում էին գտնվում, վերջերս ենթարկվել էին Հուստինոս կայսեր։ Այն պատճառով, որ Պրոբոսը այստեղից հեռացավ ձեռնունայն, կայսրը զորավար Պետրոսին՝ հոների մի փոքրաքանակ խմբով ուղարկեց Լաղիկա՝ Գուրգենին հնարավորին չափ օժանդակելու համար։ Այդ միջոցին Կավադը մեծ բանակ ուղարկեց Գուրգենի և իբերների դեմ, պարսիկ զորավարի գլխավորությամբ, որը Վարիդի պաշտոնն ուներ¹⁰։ և կոչվում էր Բոես։ Գուրգենը տեսնելով, որ ի վիճակի չէ դիմադրել պարսիկներին, իսկ հռոմայեցիների օգնությունը բավարար չէր, իբերների բոլոր մեծամեծների հետ միասին փախավ Լաղիկա, իր հետ տանելով կնոջը, երեխաներին և եղբայրներին, որոնցից ավագը Պերանիոսն էր¹⁰²։ Հասնելով Լաղիկայի սահմանները, նրանք կանգ առան և պաշտպանվելով նեղանցքներում, դիմադրում էին թշնամիներին։ Նրանց հալածող պարսիկները ոչինչ չկարողացան անել, որովհետև նրանց խանգարում էր դժվարանցանելի տեղանքը։

Այնուհետև իբերները եկան Բյուզանդիոն, իսկ Պետրոսն էլ ետ կանչվելով կայսեր կողմից, գնաց նրա մոտ։ Կայսրը տեսնելով, որ լաղերը այլևս չեն ուզում միասին պաշտպանել երկիրը, հրամայեց բանակ ուղարկել Իրինեոսի գլխավորությամբ։ Լաղիկայում, իբերիայի հենց սահմանների մոտ, երկու ամբոց կա, որոնց պաշտպանությունը հնուց ընկած էր տեղացիների վրա, շնայած, որ վերջիններս շատ դժվար վիճակում էին ապրում։ այստեղ ոչ հացահատիկ է աճում, ոչ որթատունկը, ոչ էլ բրնձ այլ բարիք, դրսից էլ հնարավոր չէ որևէ բան ներմուծել՝ վայրի դժվարանցանելիության պատճառով։ Մարդիկ ստիպված բեռները իրենք են տեղափոխում։ Այստեղ բուսնում էր ինչ-որ կորեկ, որը լաղերի սովորական սնունդն էր և որով նրանք պահպանում էին իրենց գոյությունը։ Կայսրը այդ պահակներին հեռացրեց այնտեղից և հրամայեց ամրոցների պաշտպանությունը հանձնել հռոմայեցի զինվորներին։ Լաղերը սկզբում դժվարությամբ էին բերում [կայազորին] անհրաժեշտ պարենը, իսկ այնուհետև հրաժարվեցին այդ ծառայությունն անելուց և հռոմայեցիներն [ստիպված] թողեցին այդ ամրոցները, պարսիկներն էլ առանց որևէ դժվարության տիրացան նրանց։ Ահա այս բոլորը տեղի ունեցավ լաղերի երկրում։

Հռոմայեցիները Սիտտասի¹⁰³ և Բելիսարիոսի գլխավորությամբ ներխուժելով պարսիկներին ենթակա Պերսարմենիա, մեծ տարածություն ավարի առան և գերեվարելով բազմաթիվ հայերի,

հեռացան: [Սիտտասն ու Բելիսարիոսը] դեռ երիտասարդ էին, նոր էր բուսնում նրանց աղվամազը և նրանք զորավար Հուստինիանոսի՝ ապագայում իր հորեղբոր Հուստինոսի հետ միասին թագավորողի թիկնապահներն էին: Հալաստանի վրա հռոմայեցիների մի ուրիշ արշավանքի ժամանակ անսպասելի կերպով նրանց վրա հարձակում գործեցին Նարսեսը¹⁰⁴ ու Արատիոսը¹⁰⁵ և մարտի բռնվեցին: Վերջիններս քիչ անց կամավոր կերպով անցան հռոմայեցիների կողմը՝ և Բելիսարիոսի հետ արշավեցին Իտալիայի վրա¹⁰⁶, բայց տվյալ դեպքում կռվելով Սիտտասի և Բելիսարիոսի դեմ, նրանք հաղթանակ տարան: Հռոմայեցիների մի այլ զորք թրակացի Լիբելարիոսի ղլխավորությամբ, ներխուժեց Նիսիբիս քաղաքը, թեպետև ոչ ոք չէր դիմադրում, փախուստի դիմեց և վերադարձավ: Այդ պատճառով էլ կայսրը պաշտոնանկ արեց Լիբելարիոսին և Դարայի զորքի հրամանատար նշանակեց Բելիսարիոսին: Հենց այդ ժամանակ էր, որ նրա խորհրդական ընտրվեց Պրոկոպիոսը՝ այս զորքի հեղինակը:

13. Որոշ ժամանակ անց Հուստինոս կայսրը վախճանվեց, նախապես իր եղբորորդի Հուստինիանոսին իր հետ թագավորեցնելով: Ահա նրա մահից հետո Հուստինիանոսը թագավորեց միահեծան: Նա հրամայեց Բելիսարիոսին ամբողջ կառուցել Մինդուոս վայրում¹⁰⁷, պարսից սահմանների մոտ՝ Նիսիբիս տանող ճանապարհի ձախ կողմում: Վերջինս շտապ կարգով ձեռնամուխ եղավ կատարելու: Կայսեր հրամանը և աշխատող մարդկանց շատությամբ սլատճառով այդ ամրությունը շատ շուտով բարձրացավ: Պարսիկները առաջարկում էին դադարեցնել աշխատանքները և սպառնում շուտով ոչ միայն խոսքով, այլև գործով խանդարել դրան: Երբ այդ իմացավ կայսրը, հրամայեց մի ուրիշ զորք էլ ուղարկել այնտեղ, ինչպես և Լիբանանի այն ժամանակվա զորահրամանատարներ՝ Կուցեսին ու Բուղեսին, որովհետև Բելիսարիոսը իր ունեցած զորքով ի վիճակի չէր դիմադրել պարսիկներին: Կուցեսն ու Բուղեսն եղբայրներ էին՝ Թրակիայից, և երկուսն էլ երիտասարդ լինելով, թշնամիների դեմ էին դուրս գալիս առանց երկար կշռադատելու: Ահա հակառակորդ ուժերը հավաքվեցին և փութացին գետի կառույցը, պարսիկները՝ ամբողջ ուժով խանդարելու համար շինությանը, իսկ հռոմայեցիները՝ կառուցողներին պաշտպանելու: Մեծ ճակատամարտ տեղի ունեցավ, որի ժամանակ հռոմայեցիները սլարտվեցին, նրանցից շատերը սպանվեցին, իսկ մի մասն էլ դերի ընկավ թշնամիների ձեռքը: Գերիների մեջ էր նաև Կուցեսը: Պարսիկները զերիներին

տարան իրենց երկիրը և շղթայակապ վիճակում պահում էին մի քարայրի մեջ. կառուցվող ամրոցն էլ ղրկված լինելով պաշտպաններից, դեռնին հավասարվեց:

Հուստինիանոս կայսրը Արևելքի զորավար նշանակեց Բելիսարիոսին և հրամայեց արշավել պարսիկների վրա: Նա, մեծ բանակի գլուխն անցած, եկավ Դարա: Կայսրը նրա մոտ ուղարկեց և Հերմոգենեսին, որպեսզի միասին գլխավորեն զորքը: Հերմոգենեսը մագիստրոսի աստիճան ուներ և նախկինում Վիտալիանոսի խորհրդականն էր, երբ վերջինս թշնամացել էր Անաստասիոս կայսեր հետ: Կայսրը Հուստինոսին էլ ուղարկեց որպես ղեսպան և հրամայեց մինչև իր կարգադրությունը մնալ Եփրատ գետի ափին գտնվող Հիերապոլսում¹⁰⁸, որովհետև երկու կողմից էլ հաշտության շուրջը երկար բանակցություններ էին գնում: Հանկարծ մեկը Բելիսարիոսին և Հերմոգենեսին հայտնեց, որ հոռմայեցիների երկրի վրա սլարսիկների ներխուժում է սպասվում՝ Դարա քաղաքը դրավելու մտադրությամբ: Նրանք լսելով այդ, պատրաստություն են տեսնում: Դեպի Նիսիրիս նայող դարսլասից ոչ հեռու՝ մեկ քարընկեց հեռավորության վրա, բազմաթիվ ելքեր ունեցող մի խոր խրամատ փորեցին: Սակայն այդ խրամատը ուղիղ գծով չփորվեց. կենտրոնում մի կարծ և ուղիղ խրամատ փորվեց, նրա երկու ծայրին՝ ուղիղ անկյան տակ երկու այլ խրամատ, իսկ նրանց ծայրերից սկսած երկար տարածության վրա նորից ուղիղ խրամատներ: Պարսիկները քիչ անց մեծ զորքով եկան և ճամբարեցին Դարա քաղաքից քսան ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Ամմոգիոս վայրում¹⁰⁹: Նրանք ունեին բազմաթիվ զորահրամանատարներ, որոնց թվում էին Պիտյուաքսեսը¹¹⁰ և միակնանի Բարեսմանասը¹¹¹: Ընդհանուր հրամանատարությունը գտնվում էր մի պարսկի ձեռքում, որը միրրանեսի¹¹² աստիճան ուներ (սլարսիկները այդպես են անվանում այդ պաշտոնը), իսկ անունը Պերոզ էր: Նա անմիջապես մարդ ուղարկեց Բելիսարիոսի մոտ և առաջ, որ բաղնիքը տաքացնեն, որովհետև ուղում է հաջորդ օրը այնտեղ լողանալ: Դրա համար էլ հոռմայեցիները տենդագին պատրաստվում էին հաջորդ օրվա ճակատամարտին:

Արևածագին [հոռմայեցիները] տեսնելով, որ թշնամիներն իրենց վրա են շարժվում, ճակատ կազմեցին հետևյալ կերպ. ուղիղ գծով փորված ներսի խրամատի ձախ կողմում մինչև բլուրը բռնեցին Բուղեսը՝ բազմաթիվ հեծյալներով և էրուլուս¹¹³ Ֆարասը՝ երեք հարյուր ցեղակիցներով: Նրանցից աջ, խրամատից դուրս՝ այն անկյու-

նում, որն ստեղծվում էր երկու ուղիղ խրամատների հատման կետում, գտնվում էին Սունիկասը և Այդանը՝ ծաղումով մասսագետներ¹⁴, վեց հարյուր հեծյալներով։ Նրանց պարտականությունն էր՝ երբ Բուզեսի և Ֆարասի [զինվորները] ստիպված լինեն նահանջել, իրենք կողքից շտապ անցնեն թշնամիների թիկունքը և կարողանան հաջողությամբ պաշտպանել հռոմայեցիներին։ Այլ թևում դասավորությունը նույնն էր։ Ուղիղ խրամատի ծայրը գրավել էին բաղմաթիվ հեծյալներ, որոնց գլխավորում էին Նիկիտայի որդի Հովհաննեսը, Կիրիլոսն ու Մարկելլոսը։ Նրանց հետ էին նաև Գերմանոսն ու Դորոթեոսը։ Այլ անկյունում շարվեցին վեց հարյուր հեծյալ՝ մասսագետներ Սիմասի և Ասկանի գլխավորությամբ, որպեսզի նույն ձևով՝ եթե Հովհաննեսի զորքը նահանջի, նրանք այնտեղից հարձակվեն, անցնեն պարսիկների թիկունքը։ Ամբողջ խրամատի երկարությամբ կանգնած էր հեծելազորն ու հետևակը, իսկ նրա հետևում, կենտրոնում շարվեց Բելիսարիոսի և Հերմոգենեսի գլխավորած զորքը։ Հռոմայեցիներն այնտեղ գուրս բերեցին քսանհինգ հազարանոց զորք, իսկ պարսիկների բանակը բաղկացած էր քառասուն հազար հեծելազորից ու հետևակից և բոլորը կանգնած էին ամբողջ ճակատով, որպեսզի այն հնարավորին չափ խոր լինի։ Երկար ժամանակ ոչ ոք չէր սկսում մարտը։ Պարսիկները հիանում էին հռոմայեցիների կարգապահությամբ և չգիտեին տվյալ դեպքում ինչ ձեռնարկել։

Երեկոյան մոտ, աչ թևը պահող հեծյալների մի խումբ, անջատվելով մնացած զորքից, հարձակվեց Բուզեսի և Ֆարասի վրա, որոնք մի փոքր նահանջեցին։ Պարսիկները նրանց չհալածեցին, այլ մնացին տեղում, ըստ երևույթին վախենալով, որ կշրջապատվեն թշնամիների կողմից։ Այնուհետև նահանջող հռոմայեցիները հանկարծակի հակահարձակում գործեցին նրանց վրա, իսկ վերջիններս առանց դիմադրություն ցուցաբերելու նահանջեցին դեպի իրենց զորաշարքը։ Բուզեսի և Ֆարասի մարդիկ նորից գրավեցին իրենց [նախկին] դիրքերը։ Այդ ընդհարման ժամանակ սպանվեց յոթ պարսիկ, որոնց դիակներն անցան հռոմայեցիների ձեռքը։ Դրանից հետո երկու կողմերն էլ ոչինչ չէին ձեռնարկում։ Մի ուժեղ պարսիկ իր ձին քշեց հռոմայեցիների զորքին շատ մոտիկ և դիմեց բոլորին, մենամարտի հրավերելով ցանկացողին։ Ոչ ոք չխիզախեց իրեն վտանգի ենթարկել, բացի ոմն Անդրեասից, Բուզեսի մտերիմներից։ Նա զինվոր չէր, ոչ էլ երբևիցե մասնակցել էր պատերազմի։ Նա պարզապես մարմնամարզության դասատու էր, և Բյուզանդիոնում

ըմբռնամարտութեան դպրոց ունեւր։ Ծագումով բյուղանդացի էր¹¹⁵ և ծառայում էր բանակում որպէս Բուզեսի բաղնեպան։ Միայն նա խիզախեց և կամավոր, առանց Բուզեսի կամ որեւէ մեկի հրամանի, մենամարտի դուրս եկավ պարսկի դէմ։ Նա մոտեցավ բարբարոսին և, երբ վերջինս դեռ մտածում էր ո՞ր կողմից հարձակվի, նիզակով հարվածեց նրա կրծքին։ [Պարսիկը] շփմացավ այդ ուժեղ մարդու հարվածին և ձիուց գլորվեց։ Անդրեասը փոքր դաշույնով, կարծես պարսիկը գետնին պռկած զոհելու անասուն լինէր, մորթեց նրան։ Ե՛վ պարսպից, և՛ հռոմայեցիների ճամբարից շատ մեծ աղաղակ բարձրացավ։ Պարսիկներն անշափ տխրեցին կատարվածից, և նույն գործի համար մի ուրիշ հեծյալ ուղարկեցին, որը քաջ էր, խոշորակազմ, բայց ոչ երիտասարդ, որոշ չափով ալեհեր։ Նա մոտենալով թշնամու զորքին, անընդհատ շարժում էր մտրակը, որով սովորաբար մտրակում են ձին և մարտի հրավիրում հռոմայեցիներից՝ ով որ ցանկանար։ Ոչ ոք դուրս չէր գալիս, բայց Անդրեասը, չնայած Հերմոգենեսը նրան արգելել էր, բոլորից աննկատ ասպարեզ իջավ։ Նրանք մեծ կատաղութեամբ իրար վրա շարտեցին նիզակները, որոնք դեմ առնելով զրահներին, վայր ընկան, իսկ ձիերը իրար գլխի բախվելով տապալվեցին՝ գլորելով հեծյալներին։ Երկուսն էլ իրարից ոչ հեռու ջանում էին անմիջապէս ոտքի կանգնել, բայց պարսիկին խանգարում էր իր հսկա մարմինը, իսկ Անդրեասը ավելի շուտ վեր կենալով (նա դրան սովոր էր ըմբռնամարտութունից) ծնկով հարվածեց պարսիկին, երբ վերջինս փորձում էր կանգնել, նորից գետին տալալեց ու սպանեց նրան։ Պարսից և հռոմեական զորքերի կողմից ավելի ուժեղ աղաղակ բարձրացավ, քան առաջ։ Պարսիկները, խախտելով իրենց կազմած հոծ շարքը, ձգվեցին դեպի Ամմոգիոս վայրը, իսկ հռոմայեցիները հաղթական երգերով անցան պարսպի ներսը, որովհետև արդեն մթնում էր։ Երկու կողմն էլ այդպէս գիշերեցին։

14. Հաջորդ օրը պարսիկներին միացավ Նիսիբիսից ուղարկված տաս հազարանոց զորքը։ Բելիսարիոսն ու Հերմոգենեսը Միրրանեսին ուղարկեցին հետևյալ բովանդակութեամբ մի նամակ. «Բոլոր ամարդիկ, եթե նրանք մի քիչ խելք ունեն, մեծագույն բարիքն են »համարում խաղաղութունը։ Հետևապէս, եթե մեկը խախտում է »այն, դառնում է ոչ միայն իր հարևանների, այլև իր ազգակիցների »համար շարիքների գլխավոր պատճառ։ Լավագույն զորավարը նա »է, ով ի վիճակի է պատերազմի փոխարեն խաղաղութուն հաստա-

»տել: Հռոմայեցիները և պարսիկների միջև բարենպաստ փոխհա-
 »րաբերությունների գոյության ժամանակ դու, առանց որևէ պատ-
 »ճառի մեզ պատերազմ ես հայտարարում, չնայած որ երկու կողմի
 »թագավորներն էլ խաղաղասեր են: Հեռու չեն [մեր] դեսպանները,
 »որոնք կարճատև բանակցություններով կլուծեն վիճելի հարցերը,
 »եթե իհարկե քո հարձակման հետևանքով որևէ դժբախտություն
 »չպատահի և մեր այդ հույսերն ի չիք վերանան: Հետևաբար, դու
 »ինչքան հնարավոր է քո զորքը տար պարսից երկիրը և խոչընդոտ
 »մի դարձիր մեծագույն բարիքներին, որպեսզի դու չդառնաս պար-
 »սիկների գլխին գալիք փորձանքների պատճառը»: Միրրանեսը,
 կարդալով նամակը, պատասխանում է. «Ես կընդառաջեի ձեզ,
 »հավատ ընծայելով գրվածքին, եթե դա հռոմայեցիների գրած նա-
 »մակը չլիներ, որոնց համար շատ հեշտ է խոստանալը, բայց խոս-
 »տումն իրականացնելը՝ անհուսալի, եթե նույնիսկ երդումներով
 »հաստատած լինեն համաձայնությունը: Մենք մերժում ենք ձեր
 »խաբեությունը և ստիպված ենք զինված դուրս գալ ձեր դեմ, իսկ
 »դուք, ով սիրելի հռոմայեցիներ, ուրիշ բանի մասին մի մտածեք,
 »այլ միայն այն մասին, որ պետք է պատերազմեք պարսիկների
 »դեմ: Մենք այստեղ պետք է կամ մեռնենք, կամ էլ ծերանանք,
 »մինչև որ դուք գործով՝ արդար կերպով լուծեք հարցը»: Միրրանեսը
 այսպես պատասխանեց, իսկ Բելիսարիոսը գրեց նրան հետևյալը.
 «Միշտ պետք չէ, ով լավագույնդ Միրրանես, գոռոզությամբ տարվել
 »և հարևաններին սնտեղի վատաբանել: Մենք ասացինք, որ դես-
 »պան Հռուփինոսը հեռու չի գտնվում և դու դրանում շուտով կհա-
 »մողվես: Եթե դուք շատ եք ցանկանում պատերազմել, ապա մենք
 »աստծու օգնությամբ կդիմադրենք և հուսով ենք, որ նա վտանգի
 »ժամանակ մեզ օգնության կհասնի, որովհետև նա գնահատում է
 »հռոմայեցիների խաղաղասիրությունը և ատում պարսիկներին գո-
 »ռոզությունը, այն, որ դուք մերժեցիք մեր առաջարկած խաղաղու-
 »թյունը: Ճակատամարտի ժամանակ մեր երկուսի գրածը մենք
 »կամրացնենք մեր դրոշների ծայրին»: Նամակում այդքանն էր
 գրված, իսկ Միրրանեսը նորից պատասխանեց այսպես. «Մենք
 »նույնպես պատերազմի դուրս չենք դուրս առանց մեր աստված-
 »ների, այլ նրանց հետ միասին ձեր վրա ենք հարձակվելու և հույս
 »ունենք, որ նրանք վաղը պարսիկներին կմտցնեն Դարու: Բայց դուք
 »ինձ համար բաղնիքը և ճաշը պատրաստե՛ք ունեցե՛ք պարսպից ներս»:
 Բելիսարիոսն այդ կարդալով սլաութատվեց մարտի:

Հաջորդ օրը արևածագին Միրրանեսը բոլոր պարսիկներին հա-

վաքեց և այսպես ասաց. «Ես դիտեմ, որ պարսիկներին ո՛չ թե
 »իրենց ղեկավարների խոսքերն են մղում արհամարհելու վտանգ-
 »ները, այլ իրենց սեփական արիությունն ու փոխադարձ հարգանքը:
 »Տեսնում եմ, որ դուք այժմ մտածում եք, թե ինչպես պատահեց, որ
 »հռոմայեցիներն իրենց սովորության հակառակ՝ առանց խուճապի
 »և անկարգության են մարտի գնում և քիչ առաջ հարձակվող պար-
 »սիկներին դիմադրեցին իրենց ոչ հատուկ կարգապահությանը: Այդ
 »առթիվ ես նպատակահարմար գտա ձեզ մի խորհուրդ տալ, որպես-
 »ղի դուք հանկարծ ճիշտ պատկերացում չունենալով՝ չսխալվեք:
 »Մի՛ կարծեք, որ հռոմայեցիները հանկարծակիորեն քաջ պատե-
 »րադմոզ դարձան, ոչ էլ որ նրանք ձեռք են բերել առավել արիու-
 »թյուն և փորձառություն: Նրանք նախկինից էլ ավելի վախկոտ են,
 »սլարսիկներից այնքան են վախեցած, որ նույնիսկ չհամարձակվե-
 »ցին ճակատ կազմել առանց դիմելու խրամատիօգնության: Նրանք
 »և ոչ մի մարտի նսխահարձակ չեղան և որովհետև մենք նրանց
 »դեմ մարտի դուրս չեկանք, ուրախությամբ՝ իրենց դործերը հուսա-
 »ցածից էլլավ ընթացած համարելով, դեպի պարիսպը նահանջեցին:
 »Այդ է պատճառը, որ նրանք իրար չեն անցել, որովհետև դեռ պա-
 »տերադմի վտանգին չեն ենթարկվել: Բայց երբ սկսվի մարտը, ապա
 »նրանք սարսափահար կլինեն և շփոթված, ըստ իրենց սովորու-
 »թյան, խուճապի կմատնվեն: Հենց այսպիսին է թշնամին: Ձեր վրա
 »է, ով պարսիկներ, արքայից արքայի դատաստանը: Եթե ներկա
 »[պատերազմում] դուք չցուցաբերեք պարսիկներին հատուկ արիու-
 »թյունը, ձեզ սպասում է խայտառակ պատիժ»: Միրրանեսն այսպի-
 »սի կոչով դեպի թշնամին էր առաջնորդում զորքը: Իսկ Բելիսա-
 »րիոսն ու Հերմոգենեսը, բոլոր հռոմայեցիներին հավաքելով պարսպի
 »առաջ, դիմեցին նրանց հետևյալ խոսքերով. «Որ պարսիկները բոլո-
 »րովին անպարտելի չեն, ոչ էլ անմահ, դուք դրանում համոզվեցիք
 »նախկին մարտի ժամանակ: Ոչ ոք չի առարկի այն բանի դեմ, որ
 »դուք, ճիշտ է, գերազանցում եք նրանց արիությամբ և մարմնի
 »ուժեղությամբ, սակայն զիջում եք կարգապահությամբ: Բայց ձեզ
 »համար դժվար չէ այդ վերացնել: Ոչ մի ձեզ չի կարող փոխել
 »բախտի անիվի ընթացքը, բայց մարդ խոհեմությամբ կարող է
 »սեփական դժբախտությունները կանխել: Արդ, եթե դուք հնազանդ-
 »վեք հրամաններին, իսկույն ևեթ կշահեք պատերազմը, բրովհետև
 »[թշնամիները] մեզ վրա են գալիս միայն ու միայն հույս գնելով
 »մեռ անկարգապահության վրա: Բայց այժմ այդ հույսից զրկված,
 »նրանք, ինչպես նախկին ընդհարման ժամանակ, կնահանջեն: Ինչ

»վերաբերում է թշնամու քանակական դերակշռությանը, որից սո-
»վորաբար վախենում են, այն արժանի է ձեր արհամարհանքին,
»որովհետև նրանց ամբողջ հետևակը ուրիշ բան չէ, քան ողորմելի
»գյուղացիների մի ամբոխ, որը կռվի է դուրս գալիս ոչ թե ինչ-որ
»նպատակներով, այլ միայն պարիսպների տակ գետնափորներ փո-
»րելու, դիակապուտությամբ զբաղվելու և զինվորներին սպասավո-
»րելու: Դրա համար էլ նրանք հակառակորդներին հարվածելու ոչ
»մի զենք չունեն, այլ միայն առաջից տանում են ահա այսպիսի
»մեծության վահաններ, որպեսզի պաշտպանվեն թշնամիների նե-
»տերից: Արդ, եթե դուք այս պատերազմում քաջություն ցուցաբե-
»րեք, ապա ոչ միայն կհաղթեք սլարսիկներին, այլև կսլատեք
»նրանց իրենց հիմարամտության համար, որպեսզի նրանք այլևս
»հռմայեցիների երկրի վրա երբևիցե չարշավեն»:

Բելիսարիոսն ու Հերմոգենեսը ահա այսպես սրտապնդեցին
[զինվորներին] և երբ տեսան, որ պարսիկները շարժվում են իրենց
վրա, շտապ կարգով զինվորներին գասավորեցին նախկին ձևով,
իսկ պարսիկները նրանց մոտենալով, շարվեցին ամբողջ ճակատով:
Միրրանեսը ոչ բոլոր սլարսիկներին կանգնեցրեց թշնամու դեմ, այլ
միայն կեսը, իսկ մնացածներին թողեց, որ հետևում մնան: Նրանք
պետք է փոխարինեին առաջից մարտնչողներին՝ որպես թարմ ուժ,
և բոլորը հերթով մասնակից լինեին կռվին: Նա հրամայեց, որ միայն
այսպես կոչված անմահների գունդը¹¹⁶ հանգիստ վիճակում մնա,
մինչև իր նշան տալը: Ինքը կանգնեց ճակատի կենտրոնում, աչ-
թևում կանգնեցրեց Պիտյուաքսեսին, իսկ ձախ թևում՝ Բարեսմանա-
սին: Երկու կողմերն ահա այսպես շարվեցին: Այն ժամանակ Ֆա-
րասը ներկայացավ Բելիսարիոսին ու Հերմոգենեսին և ասաց. «Ինձ
»թվում է, որ էրուլների հետ մնալով այստեղ, ես չեմ կարողանա
»թշնամիներին զգալի վնաս հասցնել: Բայց եթե թաքնվենք այդ
»բարձունքի ետևում, և երբ պարսիկները սկսեն մարտը, կբարձրս-
»նանք նրա վրա, թիկունքից կհարվածենք նրանց անակնկալ կեր-
»սով և անկասկած ավելի մեծ վնաս կհասցնենք»: Նա այսքանն
ասաց, և որովհետև Բելիսարիոսին այդ դուր եկավ, այսպես էլ որո-
շեց անել:

Մինչև կեսօր ոչ ոք նախահարձակ չէր լինում, բայց որովհետև
կեսօրն անցնում էր, գործի անցան բարբարոսները: Նրանք հարձա-
կումը դիտավորյալ ձգձգեցին, քանի որ իրենք սովոր են ճաշել
միայն ուշ երեկոյան, իսկ հռմայեցիները՝ կեսօրից առաջ, և ենթա-
դրում էին, որ հռմայեցիները չեն կարողանա սոված մարտնչել:

Սկզբում երկու կողմն էլ միմյանց դեմ նետեր էին արձակում, և [արձակված] նետերի տարափր կարծես մթագնում էր [երկինքը]։ Երկու կողմից էլ շատերն էին ընկնում։ Բարբարոսների նետերի տարափր շատ ավելի ուժեղ էր, որովհետև թշնամուց թաքուն փոխարինաբար թարմ ուժեր էին մասնակցում մարտին։ Հակառակ դրան հռոմայեցիները նրանց չէին զիջում։ Իրենց կողմից փշող բարենպաստ քամին չէր թողնում, որ նրանց նետերը նպատակին հասնեին։ Եվ երբ երկու կողմերն էլ սպառնեցին իրենց բոլոր նետերը, դիմեցին նիզակներին և մարտն արդեն ստացավ ձեռնամարտի բնույթ։ Հռոմայեցիների ձախ թևը շատ էր հոգնել, որովհետև բաղամթիվ կադիշցիներ¹⁷, որոնք Պիտյուաքսեսի հետ միասին մարտնչում էին հռոմայեցիների այս թևի դեմ, անսպասելիորեն հարձակման անցան, փախուստի մասնեցին թշնամիներին և ուժգնությամբ հալածելով փախչողներին, շատերին կոտորեցին։ Այդ տեսնելով Սունիկասն ու Այգանը մեծ թափով հարձակվեցին նրանց վրա։ Ֆարասի գլխավորած երեք հարյուր էրուլները բարձունքից անցնելով թշնամու թիկունքը, մեծ խիզախություներ ցուցաբերեցին մյուս [պարսիկների և հատկապես] կադիշցիների դեմ։ Վերջիններս, երբ տեսան, որ կողքից իրենց վրա են գալիս նաև Սունիկասի մարդիկ, փախուստի դիմեցին։ Փայլուն հաջողության պատճառն այն էր, որ հռոմայեցիներին հաջողվեց միանալ իրար և դրա հետևանքով բաղամթիվ բարբարոսներ սպանվեցին։ Այլ թևում գտնվողներից այդ կովում սպանվեց երեք հազարից ոչ պակաս մարդ, իսկ մնացածները հազիվ հասնելով իրենց զորաշարքին՝ փրկվեցին։ Հռոմայեցիները այլևս չէին հալածում փախուստի մատնված [պարսիկներին] և երկու կողմն էլ իրար դիմաց շարվեցին։ Ահա այդպես՝ վերջացավ այս [ընդհարումը]։

Միրրանեսը գաղտնի մի այլ բաղամաքանակ զորք և այսպես կոչված անմահներին ձախ թևն ուղարկեց։ Բելիսարիոսն ու Հերմոգենեսը, նկատելով նրանց, Սունիկասի և Այգանի վեց հարյուր զինվորներին հրամայեցին գնալ դեպի աջ անկյունը, այնտեղ, ուր գտնվում էին Սիմմայի և Ասկանի զինվորները, իսկ նրանց թիկունքում կանգնեցին Բելիսարիոսի բաղամթիվ զինվորներ։ Բարեսամանասի գլխավորությամբ ձախ թևում գործող պարսիկներն անմահների հետ միասին վազքով հարձակվեցին իրենց դիմաց գտնվող հռոմայեցիների վրա։ Վերջիններս չդիմագրեցին և փախուստի դիմեցին։ Հենց այդ ժամանակ հռոմայեցիները և բոլոր նրանք, ովքեր նրանց թիկունքում էին գտնվում, մեծ արագությամբ հետապնդեցին

հալածողներին՝ կողքից հարվածելով բարբարոսներին։ Նրանց զորքը բաժանվեց երկու մասի. մեծ մասը մնաց աջ կողմում, իսկ ոմանք էլ՝ ձախ։ Բարեսմանասի դրոշակակիրը պատահամբ այս վերջիններես մեջ էր գտնվում, և Սունիկասը հարձակվեց նրա վրա ու նիզակահար արեց։ Պարսիկները, որոնք հալածելով առաջ էին ընկել, տեսնելով թե ինչպիսի ծանր դրուժյան մեջ ընկան, դադարեցրին հակառակորդի հետապնդումը, շուտ եկան և հարձակվեցին հռոմայեցիների վրա, բայց այս անգամ արդեն երկու կողմից ենթարկվեցին թշնամիների հարվածին, որովհետև փախուստի դիմող [հռոմայեցիները], տեսնելով կատարվածը, նորից հարձակման անցան։ Մյուս պարսիկները և անմահների գունդը, նկատելով խոնարհվող և գետին ընկնող դրոշակը, Բարեսմանասի գլխավորությամբ հարձակվեցին այնտեղի հռոմայեցիների վրա։ Հռոմայեցիները դիմադրում էին։ Սունիկասն ամենից առաջ սպանեց Բարեսմանասին և ձիուց ցած գլորեց։ Այդ բարբարոսներին շատ սարսափեցրեց, նրանք մոռացան արիության մասին և խառնիճաղանջ փախուստի գիմեցին։ Հռոմայեցիները, շրջապատելով նրանցից մի մասին, կոտորեցին մոտ հինգ հազար մարդ։ Այսպիսով, երկու բանակներն էլ տեղից շարժվեցին, պարսիկները նահանջի էին դիմում, իսկ հռոմայեցիները՝ հալածում նրանց։ Այս մարտում պարսիկների բանակում եղած հետևակները, զցելով վահանները [փախուստի էին դիմում, բայց] ընկնելով թշնամու ձեռքը՝ անխնա կոտորվում էին։ Հռոմայեցիները սակայն երկար չհալածեցին թշնամուն։ Բելիսարիոսն ու Հերմոգենեսը թույլ չտվեցին զորքին ավելի առաջ գնալ, նրանք վախեցան, որ անտեղի հալածելով պարսիկներին, վերջիններս ստիպված կլինեն վերադառնալ և իրենց փախուստի կմատենեն. նրանք գերադասում էին արդեն ձեռք բերած հաղթանակը վտանգի չենթարկել։ Այդ օրվա մարտում ի վերջո, երկար ընդհատումից հետո, հռոմայեցիներին հաջողվեց պարսիկներին պարտության մատնել։ Ահա այսպես երկու կողմերն էլ բաժանվեցին իրարից։ Պարսիկները այլևս չէին ուղում հռոմայեցիների դեմ բացահայտ պայքար մղել։ Այնուամենայնիվ երկու կողմից էլ տեղի ունեցան անակնկալ հարձակումներ, որոնց մեջ հռոմայեցիները բազմիցս հաղթող դուրս եկան։ Ահա այսպիսին էր պատերազմական վիճակը Միջագետքում։

15. Կավադը հռոմայեցիներին ենթակա Հալաստանի վրա ուրիշ զորք ուղարկեց, որը բաղկացած էր պարսկահայերից և ալաններին

սահմանակից սունիտներից¹¹⁸։ Այդ զորքին միացան նաև երեք հազար հոներ, որոնք սաբեյրներ են կոչվում¹¹⁹։ Սրանք շատ մարտունակ ցեղ են։ Ընդհանուր զորահրամանատարն էր պարսիկ զորավար Մերմերոեսը¹²⁰։ Հասնելով Թեոդոսուպոլսից երեք օրվա հեռավորության, ճամբարեցին Պարսկահայաստանում և նախապատրաստվում էին ներխուժման։ Հայաստանի զորավարն էր Դորոթեոսը, մի խելացի և պատերազմական մեծ փորձ ունեցող մարդ։ Իսկ Սիտտասը, Բյուզանդիոնի զորավարը, Հայաստանի բոլոր զորքերի հրամանատարն էր¹²¹։ Նրանք, իմանալով, որ թշնամիները Պարսկահայաստանում զորք են կուտակում, անմիջապես ուղարկեցին երկու նիզակակիր, որպեսզի հետախուզեն, իմանան և տեղեկություններ հաղորդեն թշնամու ընդհանուր ուժի քանակի մասին։ Այդ երկուսը եղան բարբարոսներ՝ ճամբարում և ամեն ինչ ճշգրիտ իմանալով, հեռացան։ Սակայն [Պերսարմենիայի] ճանապարհին, մի գյուղում անսպասելիորեն հանդիպում են թշնամի հոներին։ Նրանցից մեկը՝ Դագադիսը գերվեց, իսկ մյուսին հաջողվեց փախուստի դիմել և ամեն ինչ պատմել զորավարներին։ Վերջիններս ամբողջ զորքը մարտական վիճակի բերելով, հանկարծակի հարձակվեցին թշնամիների ճամբարի վրա, որոնք անակնկալից սարսափած այլևս չէին մտածում խիզախություն ցուցաբերելու մասին, և ամեն մեկը ինչպես որ կարող էր փախուստի էր դիմում։ Հռոմայեցիներն այստեղ շատերին կոտորեցին և ավարառելով ճամբարը, վերադարձան։ Որոշ ժամանակ անց Մերմերոեսը ամբողջ զորքի գլուխն անցած, ներխուժեց հռոմայեցիների երկիրը և Սատալա¹²² քաղաքի մոտ հասավ թշնամիներին. պարսիկներն այստեղ, քաղաքից հիսուն և վեցասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Օկտաբե գյուղում ճամբարեցին և հանգստանում էին։ Սիտտասը հազար հոգով թաքնվեց բլուրներից մեկի հետևում, ինչպիսիք շատերը շրջապատում են տափարակ վայրում գտնվող Սատալա քաղաքը։ Իսկ Դորոթեոսին հրամայեց մյուս զորքի հետ մնալ պարսպի ներսում, որովհետև երեսուն հազարից ոչ պակաս թշնամիներին՝ նրանց կեսը կազմող ուժով հարթավայրում դիմադրելը հնարավոր չէր։ Հաջորդ օրը բարբարոսները մոտեցան պարսպին և ջանում էին որևէ կերպ պաշարել այն։ Հանկարծ նրանք տեսան բարձունքից իրենց վրա իջնող Սիտտասի զորքերին և հնարավորություն չունենալով հաշվել նրանց քանակը (ամառ էր, նրանք շատ փոշի էին բարձրացնում, և պարսիկներին թվաց, որ շատ շատ են), հրաժարվեցին պաշարումից՝ շտապելով կենտրոնանալ մի փոքր վայրում։ Հռոմայեցիները, հաս-

նելով նրանց, բաժանվեցին երկու մասի և հարձակվեցին սլարսպից հեռացողների վրա: Նրբ այդ տեսավ հռոմեական զորքը, սրտապնդվեց և մեծ արագությամբ պարսպից դուրս հոսելով, շարժվեց հակառակորդի վրա, որը երկու կողմից հարված ստանալով փախուստի դիմեց: Ինչպես ասվեց, բարբարոսները քանակապես գերադանցում էին թշնամիներին և դրա շնորհիվ դեռևս դիմանում էին. հանկարծ կռիվը կատաղի բնույթ ստացավ, վերածվեց ձեռնամարտի. փոխեփոխ միմյանց էին հալածում, որովհետև բոլորը հեծյալ էին: Այստեղ թրակացի Ֆլորենտիոսը, որը հեծելազորի հրամանատարն էր, մխրճվեց թշնամիների կենտրոնը, հափշտակեց նրանց զորահրամանատարի դրոշը և այն գետին խոնարհեցնելով հնարավորին չափ արագ ետ քաշվեց: Թեև նա ընկնելով թշնամիների ձեռքը խողխողվեց, տեղն ու տեղը սպանվեց, սակայն հռոմայեցիների հաղթանակի պատճառը դարձավ, որովհետև թշնամիները, այլևս չտեսնելով իրենց դրոշը, խուճասլի և սարսափի մեջ ընկան, ետ նահանջեցին և հասնելով իրենց ճամբարը հանդարտվեցին՝ մարտի դաշտում թողնելով բաղմաթիվ զոհեր: Հաջորդ օրը նրանք մեկնեցին իրենց երկիրը, թեև նրանց ոչ ոք չէր հալածում, որովհետև հռոմեական զորքերին բարբարոսների այսքան բաղմությանը նրանց սեփական երկրում [սլարսպյան] մատնելը, այդ մասին ես վերևում ասացի, մեծ բան էր թվում և խոսքի արժանի, ինչպես և այն, որ [պարսիկները], մտնելով թշնամու [երկիրը], անհաջողության մատնվեցին և ավելի փոքրաքանակ զորքից պարտություն կրելով՝ հեռացան:

Այդ ժամանակ էր, որ հռոմայեցիները Պերսարմենիայում գրավեցին պարսկական վայրեր՝ Բոլոս¹²³ ամրոցը և Ֆարանգիոն¹²⁴ կոչվածը, ուր պարսիկները ոսկի էին հանում հանքերից և բերում արքային: Մի փոքր առաջ [հռոմայեցիներն] իրենց էին հպատակեցրել նաև ճաներին¹²⁵, որոնք վաղուց ինքնավար վիճակում բնակվում էին հռոմայեցիների երկրում: Այժմ ես կպատմեմ, թե ինչպես տեղի ունեցավ այդ: Հայաստանից Պարսկահայաստան գնացողի աջ կողմում է գտնվում Տավրոսը, որը ձգվում է մինչև Իբերիա և, ինչպես վերևում ասացի¹²⁶, նրա շրջակա ցեղերի [հողերը]: Իսկ ձախից ձգվում է մի ճանապարհ, որը գնալով դառնում է զառիթափ, նրա վրա մշտապես կախված են ամպերով և ձյունով ծածկված գահավեժ լեռները: Այնտեղից դուրս է գալիս Ֆասիս գետը¹²⁷ և հոսում Կոլխիս երկիրը¹²⁸: Այնտեղ ի սկզբանե բնակվում էր ճաների բարբարոսական ժողովուրդը, որը ոչ ոքին հպատակ չէր: Հնում նրանք կոչվում էին սաներ, զբաղված էին հարևան հռոմայեցիներին կողոպտելով, վա-

րում էին շատ դաժան կյանք, և մշտապես ապրում էին կողոպուտով, որովհետև երկրում սնվելու պիտանի ոչինչ չի աճում: Այդ իսկ պատճառով հռոմայեցիների կայսրը ամեն տարի որոշված քանակով ոսկի էր ուղարկում նրանց, որպեսզի ավարի շառնեն այդ երկրի բնակավայրերը: Չնայած նրանք պապենական երդումներով հաստատեցին այդ, բայց հաճախ դրժելով իրենց երդումը անակնկալ հարձակվում և վնաս էին հասցնում ոչ միայն հայերին, այլև նրանց հարևան հռոմայեցիներին, ընդհուպ մինչև ծովը: Կարճատև հարձակումներ դորժելով, նրանք իսկույն վերադառնում էին իրենց տեղերը. հաճախ հանդիպելով հռոմայեցիների զորքին, մարտում սլարտություն էին կրում, բայց վայրի անմատչելիության պատճառով երբեք չէին ենթարկվում: Նախքան այս պատերազմը Սիստասը նրանց մարտում հաղթեց, և հրապուրիչ խոսքերով ու գործերով կարողացավ ճաներին լրիվ հպատակեցնել, որից հետո նրանք սկսեցին ավելի մեղմ կյանք վարել, ծառայել հռոմեական բանակում և այսուհետև հռոմայեցիների զորքի հետ միասին դուրս էին գալիս թշնամիների դեմ. փոխեցին նաև իրենց դավանանքը, բոլորը դարձան բարեպաշտ՝ ընդունելով քրիստոնեությունը: Ահա այսքանը ճաների մասին:

Նրանց սահմաններն անցնելուց հետո հանդիպում է մի խոր և զառիթափ կիրճ, որը ձգվում է մինչև Կովկասյան լեռները: Այստեղ կան մարդաշատ բնակավայրեր, լավ են աճում որթը և մրգատու ծառերը: Այդ կիրճը մոտ երեք օրվա տարածության վրա հռոմայեցիներին է ենթակա, որից այն կողմ սկսվում են Պերսարմենիայի սահմանները, ուր և ոսկեհանքերն են գտնվում, որոնց, Կավադի թույլտվությամբ տնօրինում էր Սիմեոն անունով մի տեղացի: Այս Սիմեոնը, երբ տեսավ, որ երկուսի միջև գնացող պատերազմը գազաթնակետին է հասել, որոշեց այլևս Կավադին չվճարել դրամական մուտքը: Նա և՛ իրեն, և՛ Ֆարանգիոնը¹²⁹ հանձնեց հռոմայեցիներին, բայց և այնպես որոշեց ոսկեհանքերից արդյունահանած ոսկին ոչ ոքի չտալ: Հռոմայեցիները այդ բանի դեմ չէին առարկում, բավարարված լինելով, որ թշնամիները կղրկվեն այդ տեղի հասույթից: Պարսիկներն էլ տեղանքի դժվարանցանելիության պատճառով հնարավորություն չունեին ուժի դիմելու տեղացի բնակիչների դեմ:

Այդ նույն ժամանակն էր, երբ Նարսեսն ու Արատիոսը, որոնք, ինչպես ես վերևում նշել եմ¹³⁰, այս պատերազմի սկզբում մարտնչում էին Բելիսարիոսի և Սիստասի դեմ Պարսկահայերի երկրում, իրենց

մոր հետ միասին կամավոր անցան հռոմայեցիների կողմը: Նրանց ընդունեց կայսեր գանձապահ Նարսեսը¹³¹, սա ևս ծագումով պարսկահայ էր, և գրամական մեծ գումար նվիրեց նրանց: Երբ այդ մասին իմացավ նրանց ամենակրտսեր եղբայր Իսաակեսը¹³², գաղտնի բանակցությունների մեջ մտավ հռոմայեցիների հետ և Թեոդոսուպոլսի սահմաններին շատ մոտ գտնվող Բոլոս ամրոցը հանձնեց նրանց: Նա հանձնարարել էր [հռոմայեցիներին] զինվորներ ուղարկել [ամրոցին] մոտիկ և թաքնվել, իսկ ինքը գիշերով ծածուկ բացելով դարպասը՝ նրանց ներս թողեց ամրոց: Դրանից հետո նա ևս եկավ Բյուզանդիոն:

16. Հռոմայեցիների գործերը՝ ահա այդպիսի վիճակում էին: Իսկ պարսիկները, չնայած Դարայում Բելիսարիոսի կողմից սլաության էին մատնվել, բայց և այնպես չէին մտածում այնտեղից հեռանալ, մինչև որ Հռուփինոսը հանդիպելով Կավադին ասաց հետևյալը. «Ինձ ուղարկեց, ով արքա, քո եղբայրը¹³³, որպեսզի ես »քեզ արդարացիորեն կշտամբեմ այն բանի համար, որ պարսիկները, առանց որևէ պատճառի զինված հարձակում գործեցին իր »երկրի վրա. մեծ և այնքան ուղղամիտ արքայի համար ավելի »վայել է պատերազմը խաղաղության վերածել, քան թե խաղաղ »իրավիճակի պայմաններում և՛ իր, և՛ հարևանների անդորրը »խանդարել: Ահա ես բարի հույսերով եմ ժամանել այստեղ, որ »այսուհետև երկու կողմն էլ վայելեն խաղաղության բարիքները»: Հռուփինոսն այսքանն ասաց: Իսկ Կավադը ուլատասխանեց այսպես. «Ո՛վ Աիվանոսի որդի. մի՛ փորձիր մեղքը ուրիշի վրա գցել. »դու շատ լավ գիտես, որ ամբողջ խառնակության գլխավոր սլատ »նառը դուք եք, հռոմայեցիներդ: Մենք Կասպից գոնեերին տիրեցինք »պարսիկների և հռոմայեցիների բարօրության համար՝ վռնդելով »տեղացի բարբարոսներին այն բանից հետո միայն, երբ հռոմայե »ցիների կայսր Անաստասիոսը, դու այդ գիտես, շուգեց այդ [դռնե »րը] գնել դրամով, որպեսզի ստիպված չլինի ամբողջ ժամանակ »այնտեղ դորք պահել և մեծ միջոցներ վատնել երկուսիս համար »էլ: Այդ էր պատճառը, որ մենք այսսլիսի մի մեծ կայագոր հաստա »տեցինք այնտեղ, որը և մինչև այժմ պահում ենք, և հնարավոր »րություն տվեցինք ձեզ բարբարոսներին հարևան այդ շրջաններում »անվտանգ ապրել, հեշտ ու հանգիստ տնօրինել ձեր գործերը: Բայց »կարծես դա ձեզ համար բավական չէր, դուք Դարա մեծ քաղաքը »պարսիկների դեմ պատվար դարձրիք, հակառակ նրան, որ դա,

»ըստ Անատոլիոսի՝ պարսիկների հետ կնքած հաշտության պայմանագրի¹³⁴, բացարձակապես արգելված էր: Դրա հետևանքը եղավ այն, որ պարսիկների գործերը վատացան, որովհետև նրանք ստիպված եղան ծանրաբեռնվել երկու զորք պահելու հոգսով ու ծախսով, մեկը՝ որպեսզի թույլ չտա մասսագետներին աներկյուղ տակն ու վրա անեն մեր երկուսի երկիրը, իսկ մյուսը՝ ձեր հարձակումների առաջն առնելու: Մենք մի փոքր առաջ բողոքեցինք դրա դեմ, պահանջելով ձեզանից երկուսից մեկը, կամ մեզ հետ զորք ուղարկեք Կասպից գոտիները պահելու համար, կամ էլ Դարա քաղաքը քանգեք: Դուք չեք ընդունում մեր առաջարկները, այլ շարանենգորեն ուզում եք ուժեղացնել ոտնձգությունները պարսիկների դեմ, հիշենք գոնե Մինգուոսում կատարված շինարարությունը: Այժմ հռոմայեցիները թող ընտրեն՝ կամ խաղաղությունը, կամ էլ պատերազմը: [Խաղաղություն]՝ եթե ընդունեն մեր արդար պահանջները և [պատերազմ], եթե մերժեն դրանք: Պարսիկները ղենքը ցած չեն դնելու, քանի հռոմայեցիներն արդարացիորեն իրենց հետ միասին չպահեն դռները և կամ էլ չքանդեն Դարա քաղաքը»: Կավադն այսքանն ասելով ճամփու դրեց դեսպանին, նախապես հասկացնելով, որ ինքը հռոմայեցիներից եթե դրամ ստանա, վերջ կտա պատերազմի առիթներ որոնելուն: Հռուփինոսն դառնալով Բյուղանդիոն, այդ բոլորի մասին հայտնեց կայսեր: Նրանից մի քիչ հետո Հերմոգենեսն էլ ժամանեց: Ձմեռը վերջանում էր, վերջանում էր նաև Հուստինիանոս կայսեր ինքնակալության շորորոգ տարին¹³⁵:

17. Գարնան սկզբին պարսից զորքը Ազարեթի¹³⁶ դիմավորություններ չներխուժեց հռոմայեցիների երկիրը: Նրանք տասնհինգ հազար էին, բոլորը հեծյալ: Նրանց միացավ նաև Սակկիկ Ալամունդարոսը¹³⁷, բազմաթիվ սարակինոսներից բաղկացած խմբի ղրուխն անցած: Պարսիկների այս ներխուժումը սովորականի պես տեղի չունեցավ: Նրանք չներխուժեցին Միջագետք, ինչպես անցյալում, այլ հնում Կոմմագենե, իսկ այժմ Եփրատեսիա կոչված երկիրը: Պարսիկները նախկինում ոչ մի անգամ, ինչքան մենք գիտենք, այգտեղից չեն արշավել հռոմայեցիների վրա: Թե ինչու այդ երկիրը Միջագետք է կոչվում, և թե ինչու պարսիկները հարձակումը չկատարեցին այգտեղից՝ այժմ ես կպատմեմ:

Հայաստանում, Թեոդոսուպոլսից քառասուն երկու ասպարեղ հեռավորության վրա դեպի հյուսիս գտնվում է մի ոչ շատ զառիթափ

լեռ: Այստեղից բխում են երկու աղբյուր, որոնք հենց այնտեղ կազմում են երկու գետ՝ Եփրատը աջից, իսկ Տիգրիսը՝ ձախից: Տիգրիսը ուղիղ իջնում է Ամիգ քաղաքը և նրա հյուսիսային կողմից հոսում գեպի Ասորեստան: Իսկ Եփրատը սկզբում որոշ տեղերում հոսում է սովորականի պես, բայց առաջ գնալով անհայտանում է, ոչ թե նրա համար, որ գետնի տակով է հոսում, այլ այն պատճառով, որ մի շատ հետաքրքիր բան է կատարվում նրա հետ: Ջրի վրա առաջանում է տիղմի բավական հաստ շերտ՝ մոտ հիսուն ասպարեզ երկարությամբ և քսան [ասպարեզ] լայնությամբ: Այդ տիղմի վրա առատորեն աճում է եղեգր: Հողն այստեղ այնքան է պինդ, որ մարդկանց թվում է, թե ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ ցամաքը: Նրա վրայով աներկյուղ անցնում են հետիոտն մարդիկ և ձիավորներ, նույնիսկ բազմաթիվ սայլեր, առանց վախենալու, թե տիղմը կարող է տեղի տալ. ոչ ոքի մտքովն անգամ չի անցնում, որ նրա տակից ջուր է հոսում: Տեղացիներն ամեն տարի այրում են եղեգնուտը, որպեսզի իրենց ճանապարհին արգելք չլինի, և եթե հանկարծ ուժեղ քամի է փչում, կրակը հասնում է մինչև [եղեգնուտի] արմատների ծայրը և փոքր տարածություն վրա ջուրը երևում է: Բայց որոշ ժամանակ անց հողը նորից պնդանում է և ստանում իր նախկին տեսքը: Այստեղից գետը հոսում է Կելեսենե կոչված երկիրը¹³⁸, որտեղ գտնվում է Տավրոսյան Արտեմիսի տաճարը: Պատմում են, որ Ագամեմնոնի [դուստր] Իֆիգենիան, Արտեմիսի արձանն առած, Օրեստեսի և Պյուլադեսի հետ հենց այստեղից փախան, որովհետև մյուս տաճարը, որը մինչև այժմ գոյություն ունի Կոմանա քաղաքում, Տավրոսյանը չէ: Թե ինչպես պատահեց, ես կպատմեմ:

Երբ Օրեստեսը իր քրոջ հետ միասին դուրս եկավ Տավրոսից, հանկարծ հիվանդացավ: Այդ առիթով նա դիմեց պատգամախոս մեհյանին և պատասխան ստացավ, որ նա չի առողջանա մինչև Արտեմիսին տաճար չկառուցի մի այնպիսի վայրում, որը նման լինի Տավրոսյան տաճարի [վայրին]: Նա այնտեղ պետք է իր մազերը կտրի և քաղաքին տա նրանց անունը: Ահա Օրեստեսը, անցնելով այդ վայրերից, հասավ Պոնտոս, ուր տեսավ մի զառիթափ լեռ, որի լանջից հոսում էր Իրիս գետը¹³⁹: Օրեստեսը, ենթադրելով, որ պատգամախոսը հենց այս վայրը նկատի ուներ, հիմնում է այնտեղ մի նշանավոր քաղաք և [կառուցում] Արտեմիսի տաճարը: Նա կտրում է իր մազերը, և քաղաքին տալիս նրանց անունը, որ մինչև օրս էլ կրում է՝ Կոմանա¹⁴⁰: Թեև Օրեստեսը այդ բոլորը կատարեց, հիվանդությունը գնալով ուժեղանում էր: Զգալով, որ նա պա-

հանջվածին պես չկատարեց պատգամարանի ասածը, նորից ճամփա
րնկավ և ամենուրեք փնտրելով, Կապադոկիայում գտավ մի վայր,
որը Տավրոսյան վայրին շատ նման էր: Այդ [վայրը] ես բազմիցս
տեսել եմ ու անշափ հիացել. ինձ թվում էր, որ Տավրոսում եմ
գտնվում, որովհետև լեռը շատ նման էր նրան, քանի որ սա էլ Տավ-
րոս է, իսկ Սարոս գետն¹⁴¹ էլ նման է Եփրատին: Այստեղ Օրեստեսը
գեղեցիկ քաղաք կառուցեց և երկու տաճար՝ մեկը Արտեմիսին, իսկ
մյուսը իր քրոջ՝ Իֆիգենիային: Քրիստոնյաները այդ տաճարները
եկեղեցիների վերածեցին՝ կառուցվածքի մեջ ոչ մի փոփոխություն
չմտցնելով: Այդ քաղաքը այժմ էլ կոչվում է ոսկե Կամանա, Օրես-
տեսի մաղերի անունից, որովհետև ինչպես պատմում են, նա այս-
տեղ կտրեց իր մազերն ու առողջացավ: Ոմանք պատմում են, թե
նրա հիվանդությունը, որից նա ազատվեց, ոչ այլ ինչ էր, քան
մոլեգնություն¹⁴². որն իրեն համակել էր մորը սպանելու պատճա-
ռով: Ես այժմ վերադառնում եմ իմ նախկին պատմվածքին:

Տավրոսյան Հայաստանից և Կելեսենե երկրի աջ կողմից հոսում
է Եփրատ գետը, որը շրջահոսում է շատ վայրեր: Նրա մեջ են թափ-
վում ուրիշ գետեր, այգ թվում և Պերսարմենիայի հորդառատ
Արսինոս գետը¹⁴³: Եփրատն, այսպիսով, գնալով մեծանում է և առաջ
ընթանում անցյալում Լևկոսիրիա, իսկ այժմ Փոքր Հայք կոչվող
Եփրի միջով, որի գլխավոր քաղաքը նշանավոր Մելիտենեն է¹⁴⁴:
Ապա Սամոսատայի և Հիերապոլսի մոտակայքով, այլ վայրերի միջով
հոսելով հասնում է Ասորեստան, որտեղ երկու գետերը միախառնը-
վում են և մեկի անվամբ կոչվում Տիգրիս: Սամոսատայից սկսած
Եփրատ գետից այն կողմ գտնվող երկիրը հնում կոչվում էր Կոմմա-
գենե, իսկ այժմ այն համանուն է գետին¹⁴⁵: Գետի այս կողմը գտնվող
[երկիրը], որը [Եփրատի] և Տիգրիսի մեջտեղում է, բնական է,
կոչվում է Միջագետք, որի մի մասն ունի այլ անուն ևս. այսպես,
մինչև Ամիդ քաղաքն [ընկած շրջանները] ոմանք անվանում են
Արմենիա, իսկ Եդեսիան իր շրջակայքով կոչում Օսրոենե՝ Օսրոեսի
անունով, որն անցյալում թագավորել էր այնտեղ, երբ այդ երկիրը
դաշնակից էր պարսիկներին: Պարսիկները հռոմայեցիներից նիսի-
բիս քաղաքը և Միջագետքի այլ վայրերը խլելուց հետո, երբ
ցանկանում էին արշավել հռոմայեցիների վրա, ավելորդ էին հա-
մարում Եփրատ գետից հեռու գտնվող երկրի վրայով գնալ՝ ջրից
զուրկ և անմարդաբնակ լինելու պատճառով: Նրանք առանց որևէ
դժվարությունից այստեղ էին հավաքվում ու այստեղից արշավում,

քանի որ սա իրենց սեփական երկիրը լինելով, միաժամանակ գտնվում էր թշնամիների երկրին շատ մոտիկ:

Երբ Միրրանեսը մարտում պարտութուն կրեց¹⁴⁶ և շատերին կորցնելով մնացած զորքի հետ հասավ պարսից երկիրը՝ Կավադարքայից դառն պատժի արժանացավ: Կավադը նրան զրկեց ոսկյա և մարգարտյա պատվից¹⁴⁷, որ նա սովորաբար կապում էր գլխի մազերին: Այդ պատիվը կրողը պարսից արքայից անմիջապես հետո ամենից բարձր դիրքն ուներ. [պարսիկների] մոտ թույլատրվում է կրել ոսկե մատանի, գոտի, ճարմանդ և այլ նման բաներ, միայն այն դեպքում, եթե արքան արժանացրել է դրանց: Այնուհետև Կավադը մտածում էր ինչ ձևով արշավի հռոմայեցիների վրա: Միրրանեսի նման անկումից հետո, որի մասին ասվեց, այլևս նա ոչ ոքի վրա չէր կարող հույս դնել: Նա շատ դժվար դրություն մեջ էր, երբ նրա մոտ եկավ սարակինոսների թագավոր Ալամունդարոսն ու ասաց. «Պետք չէ, ով տեր, ամեն ինչ բախտին վերադրել, ոչ էլ »մտածել, որ հնարավոր է բոլոր պատերազմներում հաղթող դուրս »գալ: Դա ոչ բնական է, ոչ էլ մարդկային, ընդհակառակը՝ շատ »վնասակար է նրանց համար, ովքեր այդպես են մտածում, որով »հետև, ովքեր միշտ հուսով են, որ ամեն ինչ հաջող կընթանա, եթե »հանկարծ սխալվեն և իրադրությունն այլ ընթացք ստանա, նրանց »համար հարվածը ավելի սաստիկ կլինի: Այդ պատճառով այն մար »դիկ, որոնք բոլորը չէ, որ վերադրում են բախտին, բացահայտ կեր »պով չեն նետվում պատերազմի վտանգի մեջ, եթե նույնիսկ իրենց »համարում են թշնամիներից շատ ավելի հզոր. նրանք ջանում են »խաբենությամբ և խորամանկությամբ գերազանցել հակառակորդնե »րին: Հավասարազոր հակառակորդի դեմ հաղթանակ տանելն իսկ »ապահովված չէ: Այժմ, ով արքայից արքա, դու մի տխրիր, որ Միր »րանեսը անհաջողության մատնվեց, ոչ էլ նորից փորձիր բախտը: »Միջադեպում, քո սահմաններից շատ մոտ գտնվող Օսրոենե կոչ »ված երկրում շատ ամուր քաղաքներ կան և ղինվորների առնպիսի »բաղմունքուն, որ երբեիցե անցյալում չի եղել: Եթե մենք այնտեղով »ընթանանք, չենք կարող պայքարում մեղ ապահով զգալ: Սակայն »Եփրատ գետի այն կողմը գտնվող երկրում և նրանից վեր՝ Ասորի »քում ոչ մի ամրացված քաղաք չկա, ոչ էլ բավարար չափով զորք: »Նս այդ մասին բաղմիցս տեղեկացել եմ լրտեսության համար »այնտեղ ուղարկված սարակինոսներից: Ասում են, որ այնտեղ է »գտնվում նաև Անտիոք քաղաքը, որը արևելքի հռոմեական բոլոր »քաղաքներից առաջինն է հարստությամբ, մեծությամբ և մարդա-

»շատությամբ: Այն ամրացված չէ, զինվորներ էլ չկան այնտեղ:
 »Նրա բնակիչները տոնահանդեսներից, ցոփությունից ու թատրոն-
 »ների մեջ իրար հետ վիճելուց բացի, այլ բանի մասին չեն մտա-
 »ծում: Արդ, եթե մենք անակնկալ կերպով նրանց վրա շարժվենք,
 »անկասկած գրոհով կվերցնենք քաղաքը, և չհանդիպելով թշնամի
 »ոչ մի զորքի, կվերադառնանք պարսից երկիրը. Միջագետքի զին-
 »վորները չեն էլ իմանա կատարվածի մասին: Դու բոլորովին մի
 »մտահոգվի ջրի և կամ այլ անհրաժեշտ պարենի պակասության
 »մասին: Ես զորքը կտանեմ ամենալավ ճանապարհով»:

Կավադն այդ լսելով, ոչ կարողացավ մերժել, ոչ էլ չհավատալ
 Ալամունգարոսին, որովհետև վերջինս շատ խոհեմ, պատերազմի
 մեծ փորձ ունեցող մարդ էր, պարսիկներին անչափ հավատարիմ և
 շատ գործունյա: Նա հիսուն տարի տակն ու վրա արեց հռոմայեցի-
 ների պետությունը: Եգիպտոսից սկսելով ասպատակում էր մինչև
 Միջագետք ընկած երկիրը ամեն ինչ տակն ու վրա անելով, կրակի
 էր տալիս ճանապարհին հանդիպող շինությունները, բյուրավոր
 մարդկանց գերեվարում, նրանց մեծ մասին սպանում՝ առանց որևէ
 պատճառի, իսկ մյուսին էլ՝ մեծ փրկագնով էր վերադարձնում:
 Նրան ոչ ոք չէր դիմադրում: Հարձակումը միշտ մտածված էր
 անում, հանկարծակի և մեծ վարպետությամբ: Նա իր ավարով
 արդեն վերադարձի ճանապարհին էր լինում, երբ [հռոմայեցի]
 զորավարներն ու զինվորներն դեռ նոր էին իմանում դեպքի մասին
 և պատրաստվում նրա վրա շարժվելու և եթե նույնիսկ նրանց հաջող-
 վում էր որևէ վայրում հասնել նրան, այդ բարբարոսը նետվում էր
 նրանց վրա, նախքան նրանք կպատրաստվեին մարտի և առանց
 որևէ դժվարության փախուստի մատնում ու կոտորում հալածողնե-
 րին: Պատահել է, որ նա իրեն հալածող բոլոր զինվորներին իրենց
 հրամանատարների հետ միասին գերի է վերցրել: Նրանց թվում էին
 Հռուփինոսի եղբայր Դեմոստրատոսը, Ղուկասի որդի Հովհաննեսը,
 որոնց նա հետագայում ետ վերադարձրեց՝ որպես փրկագին ստա-
 նալով հսկայական գումար: Մի խոսքով, այս մարդը դարձավ հռո-
 մայեցիների ամենից ահեղ և մեծ թշնամին: Դրա պատճառն այն
 էր, որ Ալամունգարոսը Պարսկաստանում ապրող բոլոր սարակի-
 նոսների միահեծան թագավորն էր և ի վիճակի էր ամբողջ զորքով
 արշավել հռոմեական պետության ցանկացած վայրի վրա: Ոչ հռո-
 մայեցիների զորահրամանատարներից որևէ մեկը, որոնց դուքս են
 անվանում, ո՛չ հռոմայեցիների դաշնակից սարակինոսների առաջ-
 նորդները, որոնց յեղապետ են անվանում՝ իրենց մարդկանց հետ

ի վիճակի չէին դիմադրել Ալամունդարոսին, որովհետև չէին կարող թշնամիների դեմ դուրս բերել անհրաժեշտ քանակությամբ [վորք]։ Հուստինիանոս կայսրը [սարակինոսների] բազմաքանակ ցեղերի վրա թագավոր նշանակեց Արաբիայի սարակինոսների առաջնորդ Գաբալայի որդի Արեթասին¹⁴⁸, մի բան, որ հռոմայեցիների համար աննախընթաց էր։ Հակառակ այդ բոլորին, Ալամունդարոսը ոչ սլավաս, այլ առավել մեծ թափով տալին ու վրա էր անում հռոմայեցիների պետությունը, իսկ Արեթասը յուրաքանչյուր արշավանքի և մարտի ժամանակ կամ իսկապես պարտություն էր կրում, կամ՝ թերևս դավաճանում էր. մեր տեղեկությունները նրա մասին հստակ չեն։ Այսպիսի պայմաններում ահա Ալամունդարոսը առանց դիմադրության հանդիպելու երկար ժամանակ ասպատակում էր ողջ արևելքը, որովհետև նա շատ երկար ապրեց։

18. Կավադը հավանություն տվեց սրա խորհրդին. նա տասնևհինգ հազար մարդ ընտրեց, նրանց հրամանատար նշանակեց քապատերազմող պարսիկ Աղարեթեսին, և Ալամունդարոսին հրամայեց նրանց ճանապարհ ցույց տալ։ Անցնելով Եփրատ գետը Ասորեստանում, ինչ-որ անմարդաբնակ վայրում, նրանք հանկարծակի և անսպասելիորեն ներխուժեցին Կոմմադենե կոչված երկիրը։ Որքան մենք լսել ենք, կամ այլ ճանապարհով իմացել, առաջին անգամն էր, որ պարսիկներն այստեղից ներխուժում էին հռոմայեցիների նրկիրը, և դա իր անակնկալ բնույթով բոլոր հռոմայեցիներին ապշեցրեց։ Երբ այդ մասին լսեց Բելիսարիոսը, սկզբում չհավատաց, բայց հետո որոշեց շտապ կարգով օգնության հասնել։ Յուրաքանչյուր քաղաքում նա թողեց բավարար կայազոր, որսյեսզի երբ Կավադը այլ զորքով այնտեղ հասնի, անպաշտպան չգտնի Միջագետքի բնակավայրերը, իսկ ինքը մնացած վորամասով մեծ արագությամբ անցավ Եփրատ գետը և առաջ շարժվեց [թշնամուն] դիմագրելու համար։ Հռոմայեցիների բանակը բաղկացած էր մոտ քսան հազար հետևակ և հեծյալ զինվորներից, որոնցից երկու հազարից ոչ պակասը իսավրացիներ էին։ Հեծյալների բոլոր հրամանատարները նրանցից էին, ովքեր նախկինում մասնակցել էին պարսիկների և Միրրանեսի դեմ Դարայի ճակատամարտին, իսկ հետևակին գլխավորում էր Հուստինիանոս կայսեր թիկնապահներից մեկը՝ Պետրոս անունով։ Իսավրացիներին առաջնորդում էին Լոնդինոսն ու Ստեֆանակիոսը։ Այստեղ եկավ նաև Արեթասը՝ սարակինոսների զորքով։ Հենց որ հասան խալկիս¹⁴⁹ քաղաքը, ճամբար

դրեցին, որովհետև իմացան, որ թշնամիները գտնվում են Խալկիսից հարյուր տասն ասպարեզ հեռավորության վրա գտնվող Գաբբուլոն վայրում: Ալամունգարոսն ու Աղարեթեսը, իմանալով այդ մասին և վախենալով վտանգից, առաջ շրնթացան, այլ որոշեցին իրենց երկիրը վերադառնալ: Նրանք նահանջում էին՝ ձախ կողմում ունենալով Եփրատ գետը, իսկ հռոմայեցիներին զորքը հետևում էր նրանց և այն վայրում, ուր գիշերում էին բարբարոսները, հաջորդ գիշերը հռոմայեցիներն էին անցկացնում: Բելիսարիոսը դիտմամբ թույլ չէր տալիս, որ զորքն ավելի առաջ անցնի, որովհետև չէր ուզում թշնամու հետ մարտի բռնվել: Նա բավարարված էր, որ սլարսիկներն ու Ալամունգարոսը, որոնք ներխուժել էին հռոմայեցիների երկիրը, այժմ ձեռնունայն վերադառնում են իրենց սահմանները: Այդ առթիվ և՛ հրամանատարները, և՛ զինվորները գաղտնի հայհոյում էին Բելիսարիոսին, բայց ոչ ոք [չէր համարձակվում] բացահայտ նրան կրշտամբել:

Ի վերջո պարսիկները ճամբարեցին Եփրատի ափին, Կալլինիկոն¹⁵⁰ քաղաքի դիմաց: Հռոմեական երկրից հեռանալու համար նրանք պետք է շարժվեին անմարդաբնակ վայրի միջով, սակայն մտադրյալ չէին նախկինի պես գետի ափով գնալ: Հռոմայեցիները գիշերեցին Սուրոն քաղաքում և ապա շարժվելով հասան արդեն նահանջի նախապատրաստություններ տեսնող թշնամիներին: Հաջորդ օրը զատիկ էր¹⁵¹, որը քրիստոնյաները բոլոր տոներից շատ են հարգում: Այդ տոնի նախօրյակին չեն ուտում և չեն խմում՝ պաս են պահում ոչ միայն ցերեկը, այլ մինչև ուշ գիշեր: Բելիսարիոսը տեսնելով, որ բոլորը վառվում են թշնամիների վրա հարձակվելու ցանկությամբ և ուղենալով ետ կանգնեցնել նրանց այդ մտքից (նույն կարծիքին էր նաև Հերմոգենեսը, որին կայսրը դեսպանության էր ուղարկել), բոլոր ներկաներին հավաքեց ու ասաց այսպես. «Ո՞ւր» եք շտապում, ով հռոմայեցիներ, կամ ինչն է դրդում ձեզ աննպատակ վտանգի ենթարկվել: Մարդիկ կատարյալ հաղթանակ են համարում թշնամու՝ կողմից ոչ մի վնաս չկրելը, մի բան, որ ներկա ռդեպքում բախտը, նաև վախը, որ մենք ներշնչեցինք հակառակորդին, ընձեռել է մեզ: Արդ, նախընտրելի է չհրաժարվել առկա հաջողությունից, քան թե ձեռքից բաց թողնելուց հետո փնտրել այն: Պարսիկները մեծ հույսերով արշավեցին հռոմայեցիների վրա, իսկ այժմ լրիվ հուսախափ եղած փախուստի են դիմում. եթե դուք նրանց [ստիպեք] ակամա հրաժարվել նահանջի մասին իրենց մտադրությունից, ստիպված կլինեն նաև կովի բռնվել մեզ հետ

» և նույնիսկ հաղթանակի դեպքում մենք ոչինչ ավելի ձեռք չենք »բերի: Որովհետև ի՞նչ նշանակություն ունի նահանջողին փախուստի »մատնելը: Բացառված չի, իհարկե, որ մեր հաշիվները սխալ դուրս »դան և զրկվենք նաև ձեռք բերած հաղթանակից. այդ դեպքում »հաղթանակը մեզանից խլած են լինում ոչ թե թշնամիները, այլ »ընդհակառակը, մենք ինքներս տված ենք լինում նրանց և կայսեր »երկիրը բոլորովին անպաշտպան թողնելով, ստիպված կլինենք այն »էլ տալու թշնամիներին: Դուք պետք է հիշեք, որ աստված միշտ »սիրով է օգնում մարդկանց՝ իրենցից անկախ և ոչ իրենց կամքով »առաջացած դժբախտությունների ժամանակ: [Թշնամիները] փախ- »չելու տեղ չունենալով, իրենց կամքից անկախ քաջաբար կռվելու »են, իսկ մեր հարձակման համար բազմաթիվ խոչընդոտներ կան, »շատերը ոտքով են եկել, իսկ բոլորս էլ սոված ենք: Էլ չեմ ասում, »որ մի մասը մինչև հիմա տեղ չի հստել: Բելիսարիոսն ահա այս- »քանն ասաց:

Զորքն արդեն նրան նախատում էր ոչ թե լուսկյաց ու թաքուն, այլ բացահայտ և աղաղակ բարձրացնելով: Նրան անվանում էին թու- լամորթ, բուռն թափր կոտորող: Զինվորների հետ միասին նույն սխալն էին թույլ տալիս նաև հրամանատարներից ոմանք՝ այդ կերպ ուղե- նալով ընդգծել իրենց քաջությունը: Բելիսարիոսն ապշեց նրանց անամոթության վրա, վրոխեց իր մտադրությունը և հրամայեց մար- տաշարք կազմել ու շարժվել թշնամիների վրա: Նա ասաց նաև, որ նախապես ինքը չգիտեր նրանց կռվելու ցանկության մասին, իսկ այ- ժմ տեսնում է, որ խիզախորեն և մեծ հույսերով շարժվում են թշնա- միների վրա: Զորքը նա շարեց ամբողջ ճակատով հետևյալ կերպ. ձախ՝ դետահայաց թևում նա տեղադրեց ամբողջ հետևակը, իսկ աջ կողմում, որը զառթթափ էր՝ Արեթասին և նրա բոլոր սարակինոսնե- րին, ինքն էլ հեծյալների հետ կանգնեց կենտրոնում: Ահա այսպես շարվեցին հռոմայեցիները: Իսկ Աղարեթեսը, երբ տեսավ, որ թշնա- միները ճակատել են, այսպես սրտապնդեց [պարսիկներին]. «Դուք »պարսիկ եք և առաքինությունը երբեք չեք փոխի կյանքի հետ, եթե »որևէ մեկը ձեզ առաջարկի այդ երկուսի միջև ընտրություն կատա- »րել: Այդ հարցում ոչ ոք չի հակաճառի: Ծս կավելացնեի նաև, որ »եթե նույնիսկ ցանկանաք էլ, դուք չեք կարող այլ ընտրություն կա- »տարել: Վտանգից խուսափողը անպատվության մեջ կապրի, որով- »հետև ցանկանում է նա այդ թե ոչ, առաքինության փոխարեն »նախընտրում է անվրդով կյանքը: Իսկ եթե պետք է մեռնել, ապա »ավելի լավ է փառքով մեռնել՝ թշնամու ձեռքով, քան թե խայտա-

»ռակ պատժի ենթարկվել արքայի կողմից: Մեծ հիմարություն կլիներ
 »խայտառակության փոխարեն առաքինությունը շնախրնտրելը:
 »Դուք պետք է մտքում ունենաք ոչ միայն թշնամիներին, այլև ձեր
 »տիրոջը և դրանից հետո միայն այս մարտին դուրս դաք»:

Աղարեթեսը այդպես սրտապնդեց և հակառակորդի դիմաց
 կանգնեցրեց զորաշարքը: Աջ կողմում էին գտնվում պարսիկները,
 իսկ ձախում՝ սարակինոսները: Կռիվն իսկույն սկսվեց: Մարտը շատ
 կատաղի էր: Երկու կողմերն էլ անընդհատ նետեր էին արձակում և
 շատերն էին սպանվում: Ոմանք իրար մոտենալով, կատարում էին
 մեծ քաջադործություններ: Նետի հարվածներից առավելապես տու-
 ժում էին պարսիկները: Նրանք ավելի հաճախ էին նետեր արձակում
 (նրանք գրեթե բոլորը նետաձիգներ են և բոլոր ժողովուրդներից շատ
 են պարապում նետսփռության մեջ), սակայն նրանց սլաքները նետվում
 էին ոչ լավ ձգված աղեղներից և այդպես էլ բախվելով հռոմայեցի
 զինվորի զրահին, սաղավարտին կամ վահանին, ջարդվում էին և
 չէին կարողանում վնաս հասցնել: Հռոմայեցիների արձակած նետերը
 բանակապես միշտ ավելի քիչ էին, բայց որովհետև նետվում էին շատ
 ուժեղ ձգված աղեղներից, դեռ ավելին, պարսիկներից շատ ավելի
 ուժեղ մարդկանց կողմից՝ հանդիպած մարդուն հեշտությամբ վնա-
 սում էին. ոչ մի դրահ նրանց թափին դիմանալ չէր կարող: Օրվա
 երկու մասն էր անցել, բայց մարտի ելքը դեռ անորոշ էր: Այն ժա-
 մանակ պարսից բանակի լավագույն զինվորները որոշեցին հարձակ-
 վել թշնամու աջ թևի վրա, որտեղ Արեթասն ու սարակինոսներն էին
 կանգնած: Վերջիններիս զորաշարքը բաժանվեց երկու մասի և
 նույնիսկ կասկած առաջացավ, թե նրանք դավաճանեցին հռոմայե-
 ցիներին՝ հօգուտ պարսիկների, որովհետև հարձակվողներին ոչ մի
 դիմադրություն չցուցաբերելով, բոլորն էլ իսկույն փախուստի դիմե-
 ցին: Այսպիսով, պարսիկները ձեռք առաջացնելով հակառակորդի
 ձակատի մեջ, անմիջապես անցան հռոմեական հեծելազորի թիկուն-
 քը: Հռոմայեցիները և՛ ճանապարհից, և՛ լարված մարտից արդեն
 հոգնել էին, բացի դրանից, բոլորն էլ մինչև այդ ժամանակ սլաք էին
 սլահում, և երկու կողմից նեղվելով թշնամուց, այլևս ի վիճակի չէին
 դիմադրելու: Շատերը փախուստի դիմեցին և անցան մոտակա գետի
 կղզիները, բայց ոմանք էլ [մարտի դաշտում] մնալով՝ հոյակապ
 քաջագործություններ կատարեցին: Նրանց թվում էր և Ասկանը, որը
 պարսից բաղմաթիվ մեծամեծներ սպանեց, բայց շատ չանցած ինքը
 ևս սրախողխող եղավ ու ընկավ՝ թշնամիների վրա մեծ տպավորու-
 թյուն գործելով: Նրա հետ այդ մարտում քաջաբար ընկան ևս ութ

հարյուր զինվորներ, նաև գրեթե բոլոր իսավրացիներն [իրենց] հրամանատարների հետ միասին, չհամարձակվելով թշնամիների դեմ զենք բարձրացնել, որովհետև պատերազմական գործողություններում բոլորովին անփորձ էին: Երկրագործությունը նոր թողած, նրանք ենթարկվեցին պատերազմի վտանգին: Թեև նրանց համար դա անծանոթ զբաղմունք էր և պատերազմից գաղափար չունեին, բայց հենց իրենք էին, որ նախապես մարտի էին ձգտում և վախկոտություն մեջ մեղադրում Բելիսարիոսին: Սակայն նրանցից ոչ բոլորն էին իսավրացիներ, մասամբ լիկաոնացիներ էին:

Բելիսարիոսը փոքր զորամասով մնում էր տեղում և եղած զինվորների օգնությամբ ետ մղում թշնամիներին, քանի դեռ Ասկանի զինվորները դիմադրում էին: Բայց երբ մի մասն սպանվեց, իսկ մյուսը՝ ինչպես կարողացավ փախուստի դիմեց, ինքը ևս իր մարդկանց հետ փախչելով եկավ Պետրոսի գլխավորած հետևակ զորաշարքը, որը թեև մեծաքանակ չէր (նրանցից շատերը փախել էին), այնուամենայնիվ շարունակում էր կռվել: Այնտեղ նա իջավ ձիուց, հրամայեց իր բոլոր մարդկանց նույնն անել և մնացածների հետ հետիոտն կռվել: Պարսիկներից նրանք, ովքեր հալածում էին փախստականներին, հեռու չգնացին, անմիջապես ետ վերադարձան և մնացածների հետ հարձակվեցին հետևակի և Բելիսարիոսի վրա: Վերջիններս թիկունքով կանգնեցին դեպի գետը, որպեսզի թշնամիները չկարողանան իրենց շրջապատել և գիմադրում էին հարձակվողներին: Մարտը նորից կատաղի բնույթ ստացավ, թեև ուժերը հավասար չէին, որովհետև իրենք հետևակ և թվով շատ քիչ լինելով, կռվում էին պարսիկների ամբողջ հեծելազորի դեմ: Բայց թշնամիները չէին կարողանում նրանց ոչ փախուստի, ոչ էլ պարտության մատնել: [Հռոմայեցիները] իրար մոտ կուտակվելով, պաշտպանվում էին վահաններով և շատ ավելի դիպուկ հարվածում պարսիկներին, քան թե նրանցից հարվածներ ստանում: Բարբարոսները բազմիցս ետ մղվելով, նորից հարձակվում էին նրանց վրա՝ [հակառակորդի] շարքերում շփոթություն առաջացնելու և նրանց ցրելու նպատակով, բայց անհաջողության մատնվելով, նորից էին նահանջում, որովհետև վահանների աղմուկից նրանց ձիերը ծառս էին լինում և հեծյալների հետ խուճապի մատնվում: Այսպիսին էր դրությունը երկու կողմերի համար էլ, մինչև օրը մթնեց: Երբ արդեն գիշեր էր, պարսիկները շարժվեցին դեպի ճամբարը, իսկ Բելիսարիոսը ձեռք բերելով մի բեռնատար նավակ, փոքրաթիվ մարդկանց հետ անցավ գետի կղզին: Մնացած հռոմայեցիներն էլ այնտեղ հա-

սան լողալով: Հաջորդ օրը հռոմայեցիները փոխադրվեցին Կալլինի-
կոն քաղաքից ժամանած բեռնատար նավակներով, իսկ պարսիկ-
ները, դիակապուտությամբ զբաղվելուց հետո, շարժվեցին դեպի
իրենց երկիրը: Նրանց սպանվածները թվով ավելի քիչ էին, քան
թշնամիներինը:

Աղարեթեսը, երբ զորքով հասավ Պարսկաստան, հակառակ
մարտում ունեցած իր հաջողության, հանդիպեց Կավադի մեծ ապե-
րախտության: Դրա պատճառը հետևյալն էր: Պարսիկները թշնամի-
ների վրա արշավելուց առաջ կատարում են մի արարողություն.
արքան նստում է գահին, իսկ նրա մոտ դնում են զամբյուղներ:
Այնտեղ ներկա է լինում նաև այն զորավարը, որը զորքի գլուխն
անցած պետք է նրան առաջնորդի հակառակորդի դեմ: Զորքը մեկ
առ մեկ անցնում է արքայի առջևից և յուրաքանչյուր զինվոր զամ-
բյուղների մեջ է գցում մեկական նետ: Զամբյուղներն այնուհետև
արքայի կնիքով կնքվում ու պահվում են, և երբ զորքը վերադառնում
է Պարսկաստան, յուրաքանչյուր զինվոր վերցնում է զամբյուղի
միջից մեկական նետ: Մնացած նետերը հաշվում են այդ գործի հա-
մար նշանակված մարդիկ և հաղորդում արքային չվերադարձած
զինվորների թիվը. այդպիսով իմանում է, թե պատերազմում քանի
մարդ է զոհվել: Պարսիկների մոտ այդ սովորությունը հնուց գոյու-
թյուն ունի: Երբ Աղարեթեսը անձնապես ներկայացավ արքային,
Կավադը նրան հարցրեց, արդյո՞ք նա եկել է հռոմեական որևէ քա-
ղաք իրեն ենթարկած, որովհետև Ալամունդարոսի հետ նա պետք է
արշավեր հռոմայեցիների վրա՝ Անտիոքն ավերելու նպատակով:
Աղարեթեսը պատասխանեց, որ ոչ մի քաղաք չի գրավել, բայց
մարտում պարտության է մատնել հռոմայեցիներին և Բելիսարիոս-
ին: Կավադն այնուհետև հրամայեց, որ Աղարեթեսի զորքն անցնի
[իր առջևից] և յուրաքանչյուր զինվոր, ըստ սովորության, զամ-
բյուղի միջից վերցնի մեկական նետ: Եվ, որովհետև, զամբյուղներում
մնացին բազմաթիվ նետեր, արքան նախատեց Աղարեթեսին [այդ-
պիսի] հաղթանակի համար և նրան զրկեց պատվից¹⁵²: Ահա այսպի-
սի վախճան ունեցավ Աղարեթեսի համար այդ հաղթանակը:

19. Այն ժամանակ Հուստինիանոս կայսրը միտք հղացավ պար-
սիկների դեմ դաշնակցել եթովպացիների և հոմերիտների¹⁵³ հետ:
Այժմ ես կպատմեմ, թե այդ ժողովուրդները աշխարհի որ մասում
են բնակվում և ինչու կայսրը հույս ուներ, որ նրանք կմիանան հոռ-
մայեցիներին: Պաղեստինի արևելյան սահմանները ձգվում են

մինչև Կարմիր կոշված ծովը, որը սկիզբ առնելով Հնդկաստանից, վերջանում է հոռմեական պետության այս մասում: Այդ [ծովի] ափում է դտնվում Այլաս կոշված քաղաքը, որտեղ, ինչպես ասացի, վերջանում է ծովը և մի շատ նեղ ջրանցք է ստեղծվում: Այդ ջրանցքով այս կողմից նավարկողի աջ կողմում Եգիպտոսի հարավում գտնվող լեռներն են, իսկ հանդիպակաց կողմը անմարդաբնակ է և ձգվում է դեպի հյուսիս: Այն կողմից նավարկողի համար այս երկիրը տեսանելի է մինչև Իոտաբե կոշված կղզին, որը Այլաս քաղաքից ոչ պակաս, քան հազար ասպարեզ հեռավորության վրա է գտնվում: Այնտեղ հնուց անկախ վիճակում ապրում էին հրեաները, որոնք Հուստինիանոսի թագավորության ժամանակ հպատակվեցին հռոմայեցիներին: Այնուհետև բացվում է ընդարձակ ծովը: Դեպի այն նավարկողների համար աջ կողմում գտնվող երկիրը այլևս տեսանելի չէ, իսկ հենց դր մթնում է, նրանք ձախ կողմում խարխսի են գցում, որովհետև խութերով լի այդ ծովում մթության մեջ նավարկելն անհնարին է: Այստեղ կան բաղմաթիվ նավահանգիստներ՝ կառուցված ոչ թե մարդկանց ձեռքով, այլ բնության կողմից: Այդ պատճառով էլ նավարկողների համար պատահած տեղը խարխսի գցելը դժվար չէ:

Պաղեստինի սահմաններից սկսած այդ ափերը¹⁵⁴ պատկանում են սարակինոսներին, որոնք վաղուց հաստատված են Ֆինիկոնի մեջ: Ֆինիկոնը ձգվում է երկար տարածության վրա¹⁵⁵, և այդտեղ միայն արմավենին է աճում: Աբոխարաբոսը¹⁵⁶ այնտեղ ապրող սարակինոսների իշխանը, նվիրեց այդ Ֆինիկոնը Հուստինիանոս կայսեր, իսկ վերջինս էլ նրան սարակինոսների ցեղապետ նշանակեց: Իր ամբողջ կյանքի ընթացքում նա երկիրը պահեց ապահով վիճակում, որովհետև Աբոխարաբոսը շատ գործունյա մարդ էր և հպատակ բարբարոսները, ոչ պակաս շափով նաև թշնամիները սարսափում էին նրանից: Ֆինիկոնը ձևականորեն պատկանում էր կայսեր, բայց միանգամայն անհնարին էր այդ շրջանների վրա տիրել, որովհետև այնտեղ հասնելու համար պետք է միանգամայն անմարդաբնակ, ջրից դուրկ երկրով տասը օրվա ճանապարհ կտրել: Ֆինիկոնն էլ մի մեծ արժեք չէր ներկայացնում, բայց որպես Աբոխարաբոսի նվեր, կայսրը նպատակահարմար համարեց վերցնել: Ահա այսքան Ֆինիկոնի մասին: Այդ մարդկանց հարևան են և տիրում են ափին այլ սարակինոսներ, որոնք կոշվում են մադդենոսներ և հպատակ են հոմերիտներին, իսկ հոմերիտներն էլ բնակվում են նրանցից վերև՝ ծովափին, այնուհետև մինչև մարդակեր սարակինոսներն ընկած

տարածութեան վրա, ինչպես պատմում են, բազմաթիվ այլ ցեղեր են ապրում: Նրանցից հետո արդեն հնդկական ժողովուրդներն են: Վերջիններիս մասին յուրաքանչյուրը թող պատմի ինչ որ ինքն է ցանկանում:

Հոմերիտների հանդիպակաց մայր ցամաքում բնակվում են եթովպացիները, որոնք կոչվում են ավքսոմիտներ, որովհետև նրանց արքունիքը գտնվում է Ավքսոմիս քաղաքում: [Հոմերիտների և եթովպացիների] միջև ընկած ծովը, եթե որոշ չափով քամին նպաստավոր լինի, կարելի է կտրել հինգ օրում: Այդ ծովում կարելի է նավարկել նաև գիշերը, որովհետև այստեղ ոչ մի խութ չկա: Հիշյալ ծովը ոմանք Կարմիր են անվանում, իսկ նրանից դուրս՝ մինչև ծովափը և Այլաս քաղաքը կոչվում է Արաբական ծոց: Այդ երկիրը մինչև Գազա քաղաքի սահմանները դեռ հնուց Արաբիա է կոչվում. անցյալում Արաբիայի թագավորի արքունիքը գտնվում էր Պետրա քաղաքում: Հոմերիտների նավահանգիստը կոչվում է Բուլիկաս և որպես կանոն այստեղից են նավարկում դեպի Եթովպիա: Անցնելով այդ ծովը, հասնում են ադուլիտների նավահանգիստը: Ադուլիս քաղաքը գտնվում է նավահանգստից քսան ասպարեզ հեռավորության վրա, այդ իմաստով ծովափնյա քաղաք չէ, իսկ Ավքսոմիս քաղաքից տասներկու օրվա ճանապարհի հեռավորության վրա է:

Հնդկաստանի ջրերում և այդ ծովում նավարկող նավերը սովորականի պես չեն կառուցված: Նրանք ոչ ձյութած են, ոչ էլ որևէ այլ նյութով պատած, տախտակներն էլ երկաթե գամերով չեն միացված, այլ իրար են կապված պարաններով: Դրա պատճառն, իհարկե, այն չէ, ինչպես շատերն են կարծում, թե իբր այստեղ այնպիսի քարեր կան, որոնք ձգում են երկաթը. (հայտնի է, որ Այլասից դեպի այս ծովը նավարկող հռոմեական նավերը թեև բազմաթիվ երկաթե մասեր ունեն, սակայն նման բանի չեն հանդիպել), այլ այն պատճառով, որ հնդիկներն ու եթովպացիները ոչ երկաթ ունեն, ոչ էլ [նավաշինության] համար նման անհրաժեշտ բաներ: Նրանք չեն էլ կարող դա գնել հռոմայեցիներից, որովհետև [հռոմեական] օրենքը բացարձակապես արգելում է նման բաների վաճառքը և օրինազանցը դատապարտվում է մահապատժի: Ահա այսքան Կարմիր ծովի¹⁵¹ և նրա երկու կողմերում տարածվող երկրների մասին:

Ավքսոմիս քաղաքից մինչև հռոմեական պետության եգիպտական սահմանները, որտեղ գտնվում է էլեֆանտինե կոչվող քաղաքը, արագ քայլող մարդու համար երեսուն օրվա ճանապարհ է: Այստեղ ապրում են բազում և բազմապիսի ցեղեր, այդ թվում նաև բազմա-

մարդ բլեմինները և նոբատները։ Բլեմինները բնակվում են երկրի ներսում, իսկ նոբատները՝ Նեղոս գետի մոտ։ Անցյալում հռոմեական պետութեան հեռավոր սահմաններն ավելի հեռուն էին ձգվում՝ մոտ յոթ օրվա ճանապարհ։ Հռոմայեցիների կայսր Դիոկլետիանոսը, երբ եղավ այստեղ, հասկացավ, որ այդ շրջաններից ստացվող եկամուտն աննշան է, որովհետև մշակելի հողատարածութունը մի շատ նեղ շերտ է (Նեղոսից ոչ հեռու վեր խոյացող ժայռերն են գրավում մնացած տարածութունը), իսկ այդտեղ հնից հաստատված մեծաքանակ կայաղորի պահպանման ծախսերը պետութեան համար ծանր են։ Նոբատներն էլ, որոնք նախապես բնակվում էին Օադիս քաղաքում, տակն ու վրա են անում շրջակա վայրերը։ [Դիոկլետիանոսը] համոզեց այդ բարբարոսներին լքել իրենց երկիրը և հաստատվել Նեղոս գետի մոտ, խոստանալով նրանց մեծ քաղաքներ և ընդարձակ հողատարածութուններ նվիրել՝ իրենց ունեցածից շատ ավելի լավ։ Կայսրը մտածում էր, որ այդպիսով նրանք այլևս չեն կարողանա վնաս հասցնել Օադիսի շուրջ ընկած շրջաններին, իսկ յուրացնելով իրենց տրված երկիրը, արդեն որպես իրենց սեփականը կպաշտպանեն բլեմինների և մյուս բարբարոսների հարձակումներից։ Նոբատներին այդ գուր եկավ և իսկույն տեղափոխվեցին Դիոկլետիանոսի նշանակած [տեղը], ստանալով էլեֆանտինե քաղաքից սկիզբ առնող և գետի երկու ափերին գտնվող հռոմեական քաղաքներն ու ամբողջ երկիրը։ Կայսրը կարգադրեց ամեն տարի որոշ քանակութեամբ ոսկի վճարել [նոբատներին] և բլեմիններին, որպեսզի շասպատակեն հռոմայեցիների երկիրը։ Նրանք մինչև օրս էլ ստանում են [ոսկին], բայց և այնպես կողոպտում են այդ շրջանները։ Հետևաբար, ակներև է, որ հռոմայեցիները կարող են ապահոված լինել բարբարոսների հավատարմութունը՝ երկուդ ներշնչելով միայն։ Նույն կայսրը Նեղոսի մեջ էլեֆանտինե քաղաքին մոտ մի կղզի գտավ, որտեղ անառիկ ամրոց և հռոմայեցիների ու բարբարոսների համար ընդհանուր տաճարներ ու զոհարաններ կառուցեց, երկու կողմերից էլ քրմեր նշանակեց այնտեղ, մտածելով, որ, եթե նրանք մասնակցեն միմյանց արարողութուններին, ասլա բարեկամութունն առավել հաստատուն կլինի։ Այդ էր պատճառը, որ վայրը Ֆիլայ կոչեց^{1:8}։ Այդ երկու ցեղերը՝ բլեմիններն ու նոբատները երկրպագում են հեթանոսական բոլոր աստվածներին, նաև Իսիսին ու Օսիրիսին, ոչ պակաս չափով և Պրիապոսին։ Բլեմինները սովորութուն ունեն մարդկանց զոհաբերել արևին։ Ֆիլայի այդ սրբարանները բարբարոսների ձեռքում էին մինչև իմ ժամանակները, երբ Հուստինիանոս կայսրը որո-

շեց քանդել դրանք։ Մագուժով պարսկահայ նարսեսը, որ ինչպես երկրորդ նշեցի, կամավոր կերպով հռոմայեցիների կողմն էր անցել¹⁵⁹ և նշանակվել այդ [երկրի] կայազորի հրամանատար, համաձայն կայսեր հրամանի ավերեց սրբարանները, քրմերին բանտարկեց, իսկ արձանները տեղափոխեց Բյուզանդիոն։ Ես վերագրում եմ ընդհատածս պատմությանը։

20. Այս պատերազմի ժամանակ եթովպացիների թագավոր Հելլեսթյոսը, որը քրիստոնյա էր և այդ հավատքին շատ նվիրված, իմանալով, որ դիմացի մայր ցամաքում ապրող հոմերիտները (որոնց մի մասը հրեադավան են, իսկ մյուսը՝ հին հավատքն է պաշտում, որին այժմ մարդիկ անվանում են հեթանոսական) այնտեղ ապրող քրիստոնյաների վրա հարկերի անչափ ծանր բեռ են գրել, նավատորմիղով ու զորքով արշավեց նրանց վրա¹⁶⁰։ Նա մարտում հաղթանակ տարավ, սպանեց նրանց թագավորին ու բազմաթիվ հոմերիտներին, հաստատեց մի նոր թագավոր, որը ծագումով հոմերիտ էր, իսկ հավատքով քրիստոնյա, անունը՝ էսիմիֆայոս¹⁶¹։ Կարգադրելով, որ նա ամեն տարի եթովպացիներին հարկ վճարի, [Հելլեսթյոսը] վերագրածավ իր երկիրը, սակայն եթովպացիների բանակում ծառայող բազմաթիվ ստրուկներ և փորձառու շարագործներ շուգեցին հետևել [իրենց] թագավորին։ Վերջինիս թուլությունը թյամբ նրանք հաճույքով մնացին հոմերիտների երկրում, որովհետև նա անչափ հարուստ է։

Այս մարդիկ որոշ ժամանակ անց ուրիշների հետ ապստամբություն բարձրացրին թագավոր էսիմիֆայոսի դեմ և նրան մի բերդում բանտարկելով, Աբրամոսին հոմերիտների թագավոր հայտարարեցին։ Աբրամոսը քրիստոնյա էր, ստրուկը մի հռոմայեցու, որը եթովպացիների Ագուլիս քաղաքում ծովային առևտրով էր զբաղվում։ Երբ այդ մասին իմացավ Հելլեսթյոսը, որոշեց պատժել էսիմիֆայոսի հանդեպ անարդար վարվող Աբրամոսին և նրա հետ ապստամբություն բարձրացնողներին. նրանց դեմ երեք հազարանոց զորք ուղարկեց իր ազգականներից մեկի գլխավորությամբ։ Զորքը չղանկացավ վերագրանալ իր երկիրը, ուղում էր մնալ այդ հարուստ երկրում։ Նա իր հրամանատարներից գաղտնի բանակցությունների մեջ մտավ Աբրամոսի հետ և համաձայնության եկավ հակառակորդների հետ։ Զորքը սպանեց [իր] հրամանատարին, և թշնամի զորքին միանալով, մնաց այնտեղ։ Հելլեսթյոսը շատ զայրացավ և նրանց դեմ մի նոր զորամաս ուղարկեց, որը Աբրամոսի հետ կովի բռնվելով և մարտում չարաչար պարտություն կրելով, իսկույն վերագրածավ իր երկիրը։

Եթովպացիների թագավորը, վախեցած, այլևս Աբրամոսի դեմ չար-
շավեց: Հելլեսթասի մահից հետո Աբրամոսը խոստացավ հարկը
վճարել նրան հաջորդած թագավորին, և այդ ձևով ամրապնդեց [իր]
իշխանությունը: Դա տեղի ունեցավ հետագայում:

Երբ եթովպացիներին թագավորում էր Հելլեսթասը, իսկ էսի-
միֆասը՝ հոմերիտներին, Հուստինիանոս կայսրը Հուլիանոսին
նրանց մոտ դեսպան ուղարկեց, որպեսզի երկուսն էլ՝ որպես հավա-
տակիցներ մասնակցեն պարսիկների դեմ մղվող պատերազմին: Նա
առաջարկեց, որ Հնդկաստանի մետաքսը այսուհետև իրենք՝ եթով-
պացիները գնեն և վաճառեն հռոմայեցիներին, մի բան, որ շատ
շահութաբեր է իրենց համար: Հռոմայեցիների համար դա այնքանով
էր ձեռնտու, որ այլևս ստիսված չէին իրենց դրամը թշնամուն տալ:
(Մետաքսով գործում են հանդերձներ, որոնց հին հույները անվանում
էին մարական. այդ [հանդերձներն] այժմ չինական են կոչվում)¹⁶²:
Առաջարկում էր նաև, որ հոմերիտները փախստական Կայսոսին
մադդենոսների ցեղապետ նշանակեն և հոմերիտներից ու մադդե-
նացի սարակինոսներից բաղկացած մեծ զորքով ներխուժեն պարսից
երկիրը: (Կայսոսը ցեղապետական ծագում ուներ և պատերազմական
զորքերի մեջ շատ հմուտ էր: Նա սպանել էր էսիմիֆասի ազգական-
ներից մեկին և փախել մի անմարդաբնակ վայր): Երկուսն էլ խոս-
տացան խնդիրքը կատարել և դեսպանին ճանապարհեցին, բայց ոչ
մեկն էլ խոսքի տերը չեղավ: Եթովպացիների համար Հնդկաստանից
մետաքս դնելն անհնարին բան է. ի սկզբանե այնտեղ պարսից
առևտրականներն են գնում մետաքսի բոլոր բեռները, գնալով նա-
վահանգիստները, որոնք հնդկական նավերի առաջին կայաններն են.
չէ՞ որ [հնդիկները] բնակվում են հարևան երկրում: Հոմերիտների
համար դժվար էր կտրել, անցնել անասլատ երկիրը՝ երկար օրերի
ճանապարհ և շարժվել ավելի մարտունակ մարդկանց վրա: Հետա-
գայում էլ, թեև Աբրամոսը ամրապնդեց իր իշխանությունը, (նա
Հուստինիանոս կայսեր բաղմիցս խոստացավ ներխուժել պարսից
երկիրը), բայց և այնպես մի անդամ միայն արշավեց և այն էլ իս-
կույն ետ վերադարձավ: Ահա այս վիճակում էին հռոմայեցիների
փոխհարաբերությունները եթովպացիների և հոմերիտների հետ:

21. Եփրատի ճակատամարտից անմիջապես հետո Հերմոդենեսը
դեսպանության գնաց Կավադի մոտ, բայց տեսնելով, որ նա շատ է
դայրացած հռոմայեցիների դեմ, չփորձեց հաշտության բանակցու-
թյուններ վարել, որի համար եկել էր, և հեռացավ: Իսկ Բելիսարիո-

սին կայսրը կանչեց Բյուզանդիոն և վանդալների վրա արշավելու
կապակցութեամբ ազատեց նախկին պաշտոնից: Հուսարիւրանոս կայ-
սեր կարգադրութեամբ արեւելք եկավ Սիտտասը, որպէսզի այն
պաշտպանի: Պարսիկները մեծ զորքով, հանարանգեսի, Ասպերեզե-
սի և Մերմերոեսի գլխավորութեամբ նորից ներխուժեցին Միջագետք
և որովհետև ոչ ոք չէր համարձակվում կռւի բռնվել նրանց հետ,
պաշարեցին Մարտիրոսպոլիսը, որի պաշտպանութունը հանձնարար-
ված էր Բուզեսին և Բեսսասին: [Մարտիրոսպոլիսը] գտնվում է Սո-
ֆանենե կոչված երկրում¹⁶³, Ամիդ քաղաքից երկու հարյուր քառա-
սուն ասպարեզ գեպի հյուսիս: Նա նիմֆիոս գետի ափին է, որը սահ-
մանագիծն է հոռմայեցիների և պարսիկների երկրների միջև:
Պարսիկները գրոհեցին պարսպի վրա. պաշարյալները սկզբում թեև
քաջութեամբ էին դիմադրում, բայց ակնհայտ էր, որ չեն կարողանա
երկար դիմանալ: Պատենշը շատ խախտտ էր և պարսիկները հեշտու-
թեամբ կարող էին այն գրավել: Բացի դրանից, բավականաչափ
պարեն չունեին, էլ չեմ խոսում մեքենաների կամ պաշտպանվելու
որևէ այլ միջոցների մասին: Սիտտասը և հոռմայեցիների զորքը ե-
կան Մարտիրոսպոլիսից հարյուր ասպարեզ հեռավորութեան վրա գրտ-
նըվող Ատտախաս վայրը, բայց առաջ ընթանալ չէին համարձակվում
և հենց այդտեղ էլ ճամբարեցին: Նրանց հետ էր նաև Հերմոգենեսը,
որ Բյուզանդիոնից էր գալիս կրկին որպէս դեսպան: Այդ միջոցին
այսպիսի մի դեպք պատահեց: Ե՛վ հոռմայեցիների, և՛ պարսիկների
մոտ դեռևս հնուց ընդունված է պետական միջոցներով հետախույզ-
ներ պահել¹⁶⁴, որոնք գաղտնի մուտք գործելով թշնամու երկիրը,
հանգամանորեն հետախուզում են և վերադառնալով՝ իրենց իմացա-
ծը հաղորդում իշխանավորներին: Հետախույզների մեծ մասը,
բնական է, սիրով է ծառայում իր ցեղակիցներին, բայց ոմանք
բացում են գաղտնիքը հակառակորդներին: Այն ժամանակ պարսիկ-
ների կողմից հոռմայեցիների մոտ ուղարկված մի հետախույզ ներ-
կայացավ Հուստինիանոս կայսեր և բարբարոսների նախապատրաս-
տութունների մասին զանազան ու բազմաթիվ տեղեկութուններ
հայտնեց: Նա ասաց, որ մասսագետների ցեղերից մեկը, հոռմայե-
ցիներին վնասելու նպատակով շտապում է դեպի պարսից երկիրը և
միանալով պարսից զորքին, շարժվելու է հոռմայեցիների վրա:
[Կայսրը], լսելով այդ, առատորեն վարձատրեց նրան, որովհետև
վերջինիս հավատարմութունը ստուգված էր և համոզեց գնալ Մար-
տիրոսպոլիս, քաղաքը պաշարող պարսից զորքին և բարբարոսներին
հայտնել, թե մասսագետները հոռմեական կայսրից կաշառք ստա-

նալուվ, որոշել են [պարսիկների] վրա արշավել: Նա այդպես էլ արեց. հասնելով բարբարոսների ճամբարը, հանարանգեսին և մյուսներին հայտնեց, որ [պարսիկներին] թշնամի հոների մի զորք շուտով ժամանելու է հռոմայեցիների մոտ: Նրանք, երբ լսեցին այդ, վախեցան և չդիտեին ինչպես վարվել:

Այդ միջոցին Կավադր ծանր հիվանդացավ և իր ամենամոտիկ պարսիկներից մեկին՝ Մեբոդես անունով¹⁶⁵, կանչեց իր մոտ խորհրդակցելու և՛ խոսքովի, և՛ թագավորության հարցերի շուրջը: Նա երկյուղ էր հայտնում, թե պարսիկները կարող են փորձել չկատարել իր կամքը: [Մեբոդեսը] խորհուրդ տվեց [Կավադին] իր մտադրությունը գրավոր թողնել, վստահեցնելով, որ պարսիկները երբեք չեն խիզախի չկատարել այն: Կավադն իսկույն Մեբոդեսի ձեռքով կտակ դրեց, համաձայն որի պարսից դահր թողնում էր խոսքովին և վախճանվեց¹⁶⁶: Երբ արքայի հուղարկավորությունը ընդունված սովորության համաձայն կատարվեց, Կաոսեսը, ապավինելով հաստատված օրենքին, ուղում էր տիրանալ [դահին], սակայն Մեբոդեսը դիմադրեց, ասելով, որ ոչ ոք չի կարող ինքնաբերաբար արքա դառնալ, այլ միայն պարսից մեծամեծների որոշմամբ: [Կաոսեսը] դեմ չէր, որ իշխանավորներն արտահայտեն իրենց կարծիքը, քանի որ վստահ էր, թե որևէ հակաճառություն չի կարող: Երբ պարսից բոլոր մեծամեծները հավաքվեցին այդ հարցը լուծելու, Մեբոդեսը կարգաց կտակը՝ հայտնելով Կավադի կամքը խոսքովի մասին: Վերհիշելով առաքինի Կավադին, բոլորն իսկույն արքա հռչակեցին խոսքովին¹⁶⁷:

Ահա այսպես խոսքովն ստացավ իշխանությունը: Իսկ Մարտիրոսյուսում Սիտտասն ու Հերմոդենեսը երկյուղով էին լցված, որովհետև ի վիճակի չէին պաշտպանել վտանգի ենթարկված քաղաքը: Նրանք թշնամիների մոտ մի քանի հողի ուղարկեցին, որոնք ներկայանալով զորահրամանատարներին, ասացին. «Դուք չե՞ք տեսնում, »որ իդուր տեղ խոչընդոտ եք դարձել և՛ պարսից արքայի, և՛ խաղաղության, և՛ երկու պետությունների համար: Արդեն աւստեղ են »կայսեր կողմից ուղարկված դեսպանները, որոնք գնալով պարսից »արքայի մոտ, լուծելու են վիճելի հարցերը և հաշտություն են կնքելու նրա հետ: Արդ, դուք անհապաղ հեռացեք հռոմայեցիների երկրից »և հնարավորություն տվեք դեսպաններին դործելու այնպես, ինչպես »որ երկու կողմերին էլ հարմար է: Մենք պատրաստ ենք այդ առթիվ »ձեզ որպես պատանդ տալ երևելի մարդկանց, որպեսզի գործը շուտ »գլուխ գա»: Հռոմայեցիների դեսպաններն այսքանն ասացին: Այն ժամանակ պարսիկների մոտ արքունիքից սուրհանդակ էր եկել և

Հայտնել Կավադի մահվան ու խոսքովի գահակալության մասին, ինչպես և ստեղծված անկայուն վիճակի մասին։ Այդ պատճառով [պարսից] զորավարները ուրախությամբ ընդունեցին հռոմայեցիների առաջարկները, որովհետև նրանք հոների արշավանքից էլ էին երկյուղ կրում։ Հռոմայեցիներն իսկույն որպես պատանդ տվեցին Մարտինոսին և Սիտտասի թիկնապահներից Սենեկիոսին, իսկ պարսիկները, վերացնելով պաշարումը, անհապաղ հեռացան։ Հոներն էլ, որոնք քիչ անց ներխուժեցին հռոմայեցիների երկիրը, պարսից զորքն այնտեղ չգտնելով, կարճատև արշավանքից հետո իրենց երկիրը վերագարձան։

22. Շուտով Հերմոգենեսի դեսպանությանը եկան միացան Հուսիսփինոսը, Ալեքսանդրոսն ու Թովման և բոլորը միասին ներկայացան սլարսից արքային՝ Տիգրիս գետի ափին։ խոսքովը տեսնելով նրանց, պատանդներին աղատ արձակեց։ Դեսպանները մեղմելու համար խոսքովի դայրույթը, շոյող շատ խոսքեր ասացին, որոնք վայել չէին հռոմայեցիների դեսպաններին։ խոսքովը փափկեց և խոստացավ հավիտենական խաղաղություն կնքել, պայմանով, որ իրեն վճարվի հարյուր տաս կենտինար¹⁶⁸ [ոսկի] և Միջագետքի զորահրամանատարի նստավայրը այլևս Դարան չլինի, այլ մշտապես Կոստանդինեն, ինչպես որ ընդունված էր հնում, և ասաց նաև, որ ինքը չի զիջի Լադիկայի ամրոցները, ընդհակառակը հանուն արդարության ետ է պահանջում հռոմայեցիներից Ֆարանգիոնը և Բոլոս ամրոցը։ Մեկ կենտինարը կշռում է հարյուր լիտր¹⁶⁹, այն [կենտինար] է կոշվում, որովհետև հռոմայեցիները հարյուրին կենտոն են ասում։ Նա պահանջում էր նշված ոսկին, պատճառաբանելով, որ հռոմայեցիները այդպիսով ստիպված չեն լինի քանդել Դարա քաղաքը, ոչ էլ կմասնակցեն պարսիկներին՝ Կասպից դռների պահպանության ծախսերին։ Դեսպանները բոլոր պայմաններին հավանություն տվեցին, բացառությամբ ամրոցների խնդրի, ասելով, որ ամրոցները զիջել չեն կարող, մինչև հարցում չանեն կայսեր։ Որոշվեց Բյուզանդիոն ուղարկել Հուսիսփինոսին, իսկ մյուս [դեսպանները] տեղում մնան՝ մինչև նրա վերադարձը։ Հուսիսփինոսի ճանապարհորդությունը տևեց յոթանասուն օր։ Երբ նա ժամանեց Բյուզանդիոն և կայսեր հայտնեց խոսքովի հաշտության պայմանները, կայսրը հրամայեց այդ պայմաններով էլ հաշտություն կնքել։

Այդ միջոցին մի սուտ լուր հասավ պարսից երկիրը, իբրև Հուստինիանոս կայսրը զայրացած սպանել է Հուսիսփինոսին։ Այդ [լուրից]

վրդովված և գրգռված՝ խոսքովը ամբողջ ղորքի գլուխն անցած շարժվեց հռոմայեցիների վրա։ Բայց այդ ընթացքում Հռուփինոսը վերադառնալով, [խոսքովին] հանդիպեց Նիսիբիս քաղաքից ոչ հեռու։ Նրանք մտան քաղաք և քանի որ պետք է հաշտություն կնքվեր, դեսպանները դրամը այստեղ բերեցին։ Սակայն Հուստինիանոս կայսրը, որը նախապես համաձայնվել էր Լաղիկայի ամրոցները զիջել, փոխեց իր միտքը և դեսպաններին հակառակ բովանդակությամբ նամակներ հղեց, պատվիրելով [ամրոցները] ոչ մի դեպքում պարսիկներին չգիջել։ Այդ պատճառով խոսքովը այլևս չցանկացավ հաշտություն կնքել։ Հռուփինոսը հասկացավ, որ շափազանց շտապել է դրամը պարսից երկիրը բերել և որ այն ապահով վիճակում չէ։ Հենց այնտեղ նա իրեն գետին նետեց և սկսեց ծնկաչոք աղաչել խոսքովին, որ նա թույլ տա դրամները իրենց հետ ետ տանեն ու անմիջապես շարշավի հռոմայեցիների վրա, այլ պատերազմը հետաձգի։ խոսքովը նրան հրամայեց ոտքի կանգնել և խոստացավ ամբողջությամբ բավարարել նրա խնդիրքը։ Եվ ահա դեսպանները դրամներով եկան Դարա, իսկ պարսից զորքը ետ վերադարձավ։

Դեսպանակիցներն այն ժամանակ Հռուփինոսի վրա շատ կասկածեցին և նրան ամբաստանեցին կայսեր առջև, փաստարկելով, որ խոսքովն ընդառաջեց նրա բոլոր խնդիրքներին։ Բայց կայսրը դուրս համար նրան չգատախարտեց։ Այնուհետև նույն Հռուփինոսն ու Հերմոգենեսը նորից խոսքովի մոտ ուղարկվեցին և հաշտություն կնքվեց հետևյալ պայմաններով. երկու կողմերն էլ վերադարձնում են պատերազմի ժամանակ մեկը մյուսից խլած հողերը, իսկ Դարայում ոչ մի զորաբանակ այլևս չպետք է լինի. իբերների կամքին թողնվեց մնալ Բյուզանդիոնում կամ վերադառնալ իրենց հայրենիքը։ Վերջիններից շատերը մնացին, բայց քիչ չէին և նրանք, ովքեր վերադարձան իրենց հայրենի երկիրը։ Ահա, այսպիսով, կնքվեց հավիտենական կռիված հաշտությունը՝ Հուստինիանոսի ինքնակալության վեցերորդ տարին¹⁰։ Հռոմայեցիները Ֆարանգիոնը և Բոլոս ամրոցը դրամների հետ միասին զիջեցին պարսիկներին, իսկ պարսիկներն իրենց հերթին հռոմայեցիներին տվեցին Լաղիկայի ամրոցները։ Պարսիկները հռոմայեցիներին վերադարձրին նաև Դադարիսին՝ նրա փոխարեն ստանալով մի ուրիշ երևելի մարդու։ Այս Դադարիսը հետադարձում բազմիցս պարտության մատնեց հռոմայեցիների երկիրը ներխուժած հոների և դուրս վանեց նրանց։ Նա շատ քաջ կովոդ էր։ Ահա այս ձևով երկու կողմերն էլ միմյանց միջև հաշտություն հաստատեցին։

23. Շուտով երկու թագավորների դեմ իրենց հպատակների կողմից ոտնձգություններ արվեցին: Այժմ ես կպատմեմ թե ինչպես. Կավադի որդի խոսրովն ըմբոստ բնավորության տեր մարդ էր և նորամուծությունների շտեմնված սիրահար: Դրա համար էլ նա անընդհատ խառնակ ու խռով վիճակում էր գտնվում և նույն դրության մեջ պահում ուրիշներին: Նրա իշխանությունից դժգոհ պարսից մեծամեծները որոշեցին արքա դարձնել Կավադի տոհմից մի ուրիշ մարդու (նրանք շատ էին ցանկանում, որ իշխանությունը Ջամեսը ստանա, սակայն աչքի վնասվածքի պատճառով օրենքը, ինչպես ասացի, նրան արգելում էր): Խորհրդակցելով, նրանք ամենսն պատակահարմարը գտան իշխանությունը հանձնել [Ջամեսի] որդի Կավադին՝ պապի անվանակցին, իսկ Ջամեսն էլ, որպես երեխայի խնամակալ, թող իր ցանկության համաձայն կառավարի պարսից պետությունը: Նրանք դնացին Ջամեսի մոտ, հալտնեցին իրենց մտադրությունը և սկսեցին եռանդագին համոզել նրան՝ մասնակից լինել գործին: Երբ վերջինս հավանություն տվեց այդ մտքին, նրանք սկսեցին խոսրովի վրա հարձակվելու պատեհ առիթ որոնել: Սակայն նրանց նսլատակը հայտնի դարձավ արքային և գործը խափանվեց: Խոսրովը Ջամեսին ու նրա եղբայրներին, ինչպես նաև իր՝ [խոսրովի] բոլոր եղբայրներին, ամբողջ արական սերնդով հանդերձ կոտորեց: Նույն բախտին արժանացան պարսից այն մեծամեծները, որոնք գլխավորել էին կամ մասնակից էին եղել դավադրությանը: Նրանց թվում էր նաև Ասպերեդեսը, խոսրովի քեռին:

[Խոսրովը] չկարողացավ սպանել Ջամեսի որդի Կավադին, որովհետև նա դեռևս դաստիարակվում էր Ադերդուդունբադես խանարանգեսի մոտ: [Խոսրովը] խանարանգեսին հրամայեց սպանել երեխային, և վստահ էր, որ իր կարգադրությունը կկատարվի, բայց հնարավորություն չունեի այլ կերպ նրան պարտադրելու:

Երբ խանարանգեսը ստացավ խոսրովի հրամանը, շատ տխրեց և ողբաց, ապա արքայի կարգադրության շուրջը խորհրդակցեց իր կնոջ՝ Կավադի ստնտուի հետ: Կինը լաց եղավ ամուսնու ոտքերն ընկնելով և խնդրեց չսպանել Կավադին: Նրանք որոշեցին մանկանը թաքցնել մի ապահով վայրում և սնել, իսկ խոսրովին իսկույն հայտնել, որ Կավադն սպանված է: Եվ ահա այդպես հաղորդեցին արքային, իսկ Կավադին որոշված ձևով թաքցրին: Գաղտնիքը ոչ ոք չգիտեր, բացի իրենց որդուց՝ Վարրամից և մի շատ հավատարիմ ստրկից: Երբ ժամանակն անցավ և Կավադն հասակ առավ, խանարանգեսը երկյուղ կրելով, որ հանկարծ գործը կբացվի, Կավադին

դրամ տվեց և հրամայեց փախչել, հեռանալ ուր որ հնարավոր է ու փրկվել: Խանարանգեսի արածը և՛ խոսրովից, և՛ բոլորից գաղտնի մնաց:

Որոշ ժամանակ անց խոսրովը մեծ ղորքի գլուխ անցած ներխուժեց Կոլխիս երկիրը. այդ մասին ես ստորև գրելու եմ: Նրա հետ էր խանարանգեսի որդին՝ Վարրամը, որին ուղեկցում էին ստրուկներ, այգ թվում և նա, որ գիտեր Կավագի գործի մասին: Ահա այստեղ Վարրամը արքային պատմեց Կավագին վերաբերվող ամեն ինչ, անընդհատ ստրկին վկայակոչելով: Խոսրովը անշափ զայրացավ ու վրդովվեց, որ իր ստրուկը՝ խանարանգեսը այդպիսի խաղ է խաղացել իր հետ, բայց ի վիճակի չլինելով ձեռքակալել նրան, մտածեց հետևյալը: Երբ նա Կոլխիս երկրից պատրաստվում էր հայրենիք վերադառնալ, նամակ գրեց խանարանգեսին, թե որոշել է ամբողջ զորքով ներխուժել հռոմայեցիներին երկիրը, բայց ոչ թե մի տեղից, այլ պարսից զորքը երկու մասի բաժանած, այնպես, որ թշնամիների վրա կհարձակվեն Եփրատի և՛ ներքին, և՛ արտաքին կողմերից: Զորքի մի մասը, հասկանալի է, ինքը պիտի ղլխավորի դեպի թշնամու երկիրը, բայց մյուսի ղեկավարութունը, արքայական պատիվը, որ նա չէր ուզում զիջել իր ծառաներից որևէ մեկին, տալիս է խանարանգեսին՝ նրա առաքինությունների համար: Արդ, անհրաժեշտ է, որ իր վերադարձի ժամանակ նա փութա հանդիպել իրեն, որպեսզի խորհրդակցեն և ինքը՝ արքան որոշի անել ինչ որ նպատակահարմար է զորքի համար և իր մարդկանց հրամայի հետևել իրեն: Երբ խանարանգեսն այդ իմացավ, շատ ուրախացավ՝ արքայի իր հանդեպ ցուցաբերած նման պատվի համար: Առանց կասկածելու իր զլխին գալիք փորձանքի մասին, նա իսկույն կատարեց կարգադրությունը: Նա ի վիճակի չէր գիմանալ ճանապարհի դժվարություններին (մարդը շատ ծեր էր) և երբ սանձը ձեռքից բաց թողեց, ընկավ ձիու վրայից և ոտքը կոտրեց: Բուժվելու համար նա ստիպված եղավ մնալ տեղում և հենց այդ վայրում էլ հանդիպեց արքային: Խոսրովը նրան ասաց, որ անհնարին է այդպիսի ոտքով իր հետ արշավանքի դուրս գալ, որ նա պետք է մոտակա ամրոցներից մեկը գնա և ստանա բժիշկների օգնությունը: Ահա այդ ձևով խոսրովը նրան դեսլի մահ ուղարկեց: Նրան ուղեկցեցին այն մարդիկ, որոնք պետք է ամրոցում սպանեին նրան՝ պարսից անպարտելի ու հռչակավոր զորավարին, որը տասնեակու բարբարոս ժողովուրդների վրա արշավելով, բոլորին ենթարկեց Կավագ արքային: Ադերդուդուբագեսի սպանությունից հետո խանարանգեսի աստիճանը [նրա] որդի Վարրամն ստացավ: Փոքր

անց, կամ ինքը՝ Ջամեսի որդի Կավադը, կամ էլ մի ուրիշ ինքնակոչ Կավադ Բյուզանդիոն եկավ։ Այս Կավադը, իսկապես, շատ նման էր [Կավադ] արքային։ Հուստինիանոս կայսրը, թեև կասկածում էր նրա՝ Կավադ արքայի թոռը լինելու մեջ, այնուամենայնիվ մեծ սիրով ու պատվով ընդունեց։ Ահա այսպիսի վախճան ունեցան խոսրովի դեմ ապստամբություն բարձրացրած պարսիկները։

Խոսրովը հետագայում Մեթոդեսին էլ սպանեց, հետևյալ պատճառով։ Մի կարևոր գործի ժամանակ [խոսրովը] հրամայեց Ջաբերդանեսին¹⁷¹ կանչել Մեթոդեսին։ Իսկ Ջաբերդանեսը Մեթոդեսի թշնամին էր։ Երբ [Ջաբերդանեսն] եկավ [Մեթոդեսի] մոտ և տեսավ, որ նա կարգի է բերում իր զինվորներին, ասաց, որ արքան շտապ կանչում է նրան։ [Մեթոդեսը] պատասխանեց, որ գործն ավարտելուն պես անմիջապես կգնա, սակայն մյուսը, որ նրա հանդեպ թշնամաբար էր տրամադրված, հազորդեց խոսրովին, թե Մեթոդեսը չի ուզում այժմ դալ, ասելով, որ զբաղված է։ Խոսրովը զայրացած, իր մարդկանցից մեկին ուղարկեց Մեթոդեսի մոտ՝ հրամայելով, որ վերջինս գնա եռոտանու մոտ։ Ես այժմ կասեմ, թե զա ինչ է։ Արքունիքի առաջ մշտապես կանգնած է երկաթե մի եռոտանի։ Պարսիկներին որևէ մեկը, երբ իմանում է, որ արքան իր դեմ զայրացած է, իրավունք չունի ապաստան փնտրելու ո՛չ տաճարում, ո՛չ էլ այլ տեղում, և ոչ ոք չի համարձակվում նրան թաքցնել։ Նա պետք է այդ եռոտանու մոտ նստի և սպասի արքայի վճռին։ Ահա այդտեղ Մեթոդեսը ողորմելի վիճակում նստեց շատ օրեր, մինչև որ մեկը, խոսրովի հրամանով, նրան ձերբակալեց ու սպանեց։ Ահա այսպես փոխհատուցեց խոսրովն իր հանդեպ ցուցաբերած բարեգործությունները։

24. Հենց այդ նույն ժամանակները Բյուզանդիոնում դեմոսն անակնկալ ապստամբություն բարձրացրեց¹⁷²։ Այն շտեմնված ծավալ ստացավ ու մեծ վնաս հասցրեց և՛ դեմոսին, և՛ սենատին։ Ահա թե ինչպես։ Յուրաքանչյուր քաղաքում դեռ հնուց դեմոսը բաժանված էր երկու մասի՝ վենետների և պրասինոսների. շատ ժամանակ չէ, ինչ այդ անունների և [ձխարշավարանում] գրաված իրենց տեղի համար շոալլում են դրամները և մարմնական ամենադաժան պատիժների ենթարկվում։ Խայտառակ մահվան վտանգը նրանց համար նշանակություն չունի։ Նրանք կռիվ են սարքում իրենց հակառակորդների դեմ, առանց իմանալու, թե ինչի համար են իրենց վտանգի ենթարկում, բայց, ընդհակառակը, շատ լավ գիտեն, որ եթե նույնիսկ հաղթեն հակառակորդին, նրանց մնում է ոչ այլ ինչ, քան իսկույն բանտ

ներսովել և տանջամահ լինել։ Միմյանց միջև թշնամությունը ծագում է առանց պատճառի, բայց մնում է հավիտյան, նա տեղի չի տալիս ո՛չ խնամիության, ո՛չ աղոթակցության, ո՛չ էլ բարեկամության առաջ, նույնիսկ այն դեպքում, երբ տարբեր գույների պատկանող հակառակորդները եղբայրներ են։ Իրենց հաղթանակն ապահովելու գործում նրանք ոտնահարում են և՛ աստվածային, և՛ մարդկային [օրենքները], նրանց չի կանգնեցնում ամբարիշտ մեղսագործությունը աստծու դեմ, նրանց հոգսը չէ, որ օրենքներն ու պետությունը բռնաբարվում են ցեղակիցների կամ թշնամիների կողմից։ Եթե նույնիսկ պարենային դժվար գրություն լինի, եթե հայրենիքը ամենաանհրաժեշտ բաների կարիքը զգա, նրանք ամենևին չեն անհանգըստանում, այլ մտածում են միայն ու միայն իրենց «կողմի» հաջողության մասին։ Այդպես են կոչվում նրանց կուսակցությունները։ Այդ խայտառակությանը մասնակից են դառնում նաև նրանց կանայք, որոնք ոչ միայն հետևում են իրենց ամուսիններին, այլ նաև իրերի բերմամբ հակադրվում նրանց, թեև իրենք՝ կանայք այլևս չեն հաճախում ներկայացումներին և շունեն որևէ այլ սլատճառ։ Ես այդ երևույթին միայն մի անուն կարող եմ տալ՝ հոգեկան հիվանդություն։ Ահա այսպիսին է գրությունը քաղաքներում և յուրաքանչյուր դեմոսի մեջ։

Մեկ անգամ Բյուզանդիոնում քաղաքային իշխանության ներկայացուցիչները մի քանի խռովարարների տանում էին մահապատժի ենթարկելու։ Երկու [կողմերն] էլ համաձայնության դալով և դաշինք կնքելով, փախցնում են մահապարտներին և ապա մտնելով բանտ՝ բոլորին, ովքեր բանտարկվել էին խռովություն բարձրացնելու կամ որևէ այլ հանցագործության համար՝ աղատ լսրձակում, իսկ քաղաքային իշխանության ծառայողներին կոտորում առանց որևէ պատճառի։ Մասնակից չդարձած քաղաքացիները փախուստի դիմեցին դիմացի ափը։ Քաղաքը կրակի տրվեց, կարծես թշնամիների կողմից։ Վառվեցին ու ոչնչացան Սոֆիայի տաճարը, Զևսիսպոսի բաղանիքը և կայսեր արքունիքը՝ պրոպիլեաներից սկսած մինչև Արեսի տուն կոչվածը, նաև Կոստանդին անունը կրող և մինչև աղորան ձգվող մեծ ստոաները, հարուստ մարդկանց բազմաթիվ տներ և մեծ հարստություն։ Կայսրը, նրա կողակիցը¹⁷³ և մի քանի սենատորներ փակվեցին պալատի մեջ և ոչնչի չէին ձեռնարկում։ Դեմոսի նշանաբանն էր «նիկա» [հաղթի] բառը, այդ պատճառով էլ մինչև օրս այդ ասլըստամբությունը կրում է [նիկա] անունը։

Այն ժամանակ արքունիքի էպարքոսը Հովհաննես կապողովկա-

ցին էր, իսկ կայսեր խորհրդականը՝ քվեստորը¹⁷⁴, ինչպես հռոմայեցիներն են ասում՝ ծագումով պամփյուլացի Տրիբունիանոսը։ Սրանցից Հովհաննեսը չէր ուսանել ազատ գիտությունները և կրթություն չէր ստացել։ Նա բացի նամակ գրելուց ոչինչ չսովորեց, այն էլ շատ վատ։ Սակայն բնությունը նրան օժտել էր մեծ կարողությամբ՝ մեղ բոլորից շատ-շատ ավելի։ Նա մեծ հմտություն ուներ որոշելու, թե ինչ է անհրաժեշտ անել, ամենադժվար հարցերի լուծումը գտնելու։ Նա ամենաստոր մարդն էր և իր ընդունակությունները օգտագործում էր [ստորության] համար։ Նրա համար ոչ մի կարևորություն չունեին, ո՛չ աստծո խոսքը, ո՛չ մարդկային ամոթը։ [Իր] շահի համար նա պատրաստ էր բազմաթիվ մարդկանց կյանքից զրկել, ամբողջ քաղաքներ ավերել։ Կարճ ժամանակամիջոցում մեծ հարստության տիրանալով, իրեն նվիրեց շափ ու սահման չունեցող շվայտության. մինչև ճաշի ժամանակը կողոպտում էր հպատակների սեփականությունը, իսկ դրանից հետո տրվում հարբեցողության և մարմնական խալտառակությունների։ Նա չէր կարողանում իրեն ղսպել, ուտում էր մինչև փսխելը, միշտ պատրաստ էր դրամ գողանալու, իսկ առավել ևս շոռայլելու և ծախսելու։ Ահա այսպիսին էր Հովհաննեսը։ Իսկ Տրիբունիանոսը ընդունակ մարդ էր, բարձր զարգացում ստացած, առավել քան որևէ մեկը, բայց միաժամանակ սարսափելի դրամասեր, միշտ պատրաստ շահույթի համար ոտնակոխ անել արդարությունը. նա ամեն օր օրենքներ էր չեղյալ հայտարարում և [նորերը] հրապարակում, և՛ մեկ, և՛ մյուս դեպքում գրամ կորզելով նրանցից, ովքեր այդ բանի կարիքն ունեին։

Քանի դեմոսի մեջ պայքարը գնում էր գույների շուրջը, խոսք չկար այդ երկուսի՝ [Հովհաննեսի և Տրիբունիանոսի] պետության հանդեպ գործած հանցագործությունների մասին, բայց երբ [գույները] ինչպես ասվեց, համաձայնության եկան և ապստամբություն բարձրացրին, բացահայտ կերպով ամբողջ քաղաքով մեկ նրանց էին հայհոյում և փնտրում՝ սպանելու նպատակով։ Կայսրը, ցանկանալով սիրաշահել դեմոսին, երկուսին էլ անհապաղ պաշտոնանկ արեց։ Նա արքունիքի էպարքոս նշանակեց պատրիկ Փոկասին, մի շատ խոհեմ մարդու և արդարության մեծ պաշտպանի, իսկ քվեստորի պաշտոնը տվեց Բասիլիդեսին, որը պատրիկների մեջ աչքի էր ընկնում իր ուղղամտությամբ և փորձառությամբ։ Հակառակ այդ բոլորին, ապստամբությունը նրանց ժամանակ է՛լ ավելի բորբոքվեց։ Հուստինիանոս կայսրը ապստամբության հինգերորդ օրը ուշ երեկոյան նախկին կայսր Անաստասիոսի քրոջորդիներ՝ Հյուպատիոսին և

Պոմպեոսին հրամայեց շուտ տուն գնալ, կամ որովհետև կասկածում էր, որ նրանք որևէ ոտնձգություն կկատարեն իր կյանքի գեմ, կամ էլ իսկապես ճակատագիրը ինքը մղում էր գեսլի այգ։ Նրանք վախենալով, որ հանկարծ գեմոսը բռնություն արեց կայսր կհայտարարի, մի բան, որ իսկապես տեղի ունեցավ, ասացին, որ լավ չէ իրենց կայսեր լքել այսպիսի մեծ վտանգի ժամին։ Լսելով այգ, Հուստինիանոս կայսեր կասկածը էլ ավելի խորացավ և նրանց հրամայեց իսկույն հեռանալ։ Այսպիսով, երկուսն էլ վերադարձան տուն և որովհետև արդեն գիշեր էր, այնտեղ հանգստանում էին։

Հաջորդ օրը արևածագին դեմոսն իմացավ, որ երկուսն էլ հեռացվել են պալատից։ Ժողովուրդը դիմեց նրանց, կայսր հռչակեց Հյուպատիոսին և բերեց նրան հրապարակ, որսլեսդի նա իշխանությունը վերցնի իր ձեռքը։ Հյուպատիոսի կինը՝ Մարիան, մի շատ խոհեմ և ողջամիտ անձնավորություն, բռնեց ամուսնուց և չէր թողնում նրան, ողբում ու աղաղակում էր, դիմում բոլոր մերձավոր մարդկանց օգնության, [ասելով], որ գեմոսը նրան մահվան է առաջնորդում։ Բայց ամբոխի ճնշման ներքո, նա ակամա բաց թողեց ամուսնուն, որին ժողովուրդը, հակառակ նրա կամքի, տարավ Կոստանդինի հրապարակը և (որովհետև նրա մոտ չկար ոչ թագ, ոչ էլ թագավորական որևէ այլ բան, ինչ սովորաբար կայսրն է հագնում), մի ոսկե շղթա գլխին դնելով, նրան հռոմայեցիների կայսր հայտարարեց։ Այնտեղ եկան նաև սենատորներ, որոնք չէին մնացել կայսեր արքունիքում։ Կարծիքներ էին արտահայտվում, թե պետք է գրոհել պալատի վրա։ Սենատոր Օրիգենեսը հանգես գալով ասաց. «Ներկա իրավիճակից, ուղի հռոմայեցիներ, առանց դեմքի հնարավոր չէ ելք գտնել։ Հայտնի է, որ մարդիկ շատ մեծ կարևորություն են տալիս սլատերադմին և թագավորությանը։ Արդ, կարևոր գործերը հնարավոր չէ լուծել կարճ ժամանակում, խոհեմություն է պետք ու քրտնաջան աշխատանք և մարդիկ դրանց [լուծման] են հասնում երկար ժամանակի ընթացքում։ Եթե մենք հարձակվենք թշնամու վրա, մեր գործը շատ մեծ վտանգի կենթարկենք, կթողնենք, որ մեր բախտը վճռվի ամենաակարճ ժամանակվա մեջ։ Բայց բոլոր դեպքերում էլ մենք կամ երկրորդագետև ենք բախտին, կամ էլ հայհոյելու նրան, որովհետև շտապ կարգով ձեռնարկված ամենակարևոր գործերի ելքը գտնվում է բախտի ձեռքում։ Եթե հանգիստ գործենք, ապա եթե ուղենք էլ, մենք չենք կարողանա Հուստինիանոսին բռնել պալատում, որովհետև հետև նա սլիտի նսլատակահարմար գտնի, եթե առիթը ներկայանա, հնարավորին չափ շուտ փախչել։ Որսլես կանոն արհամարհված

»իշխանությունը օրեցօր ուժասպառ է լինում և փուլ է գալիս: Արդ, »մենք ունենք և այլ պալատներ, Պլակիլիխանա և Հելենեի կոչված-»ները: Ահա այդտեղից է պետք, որ նոր կայսրը մղի պատերազմը և »ամեն ինչ ղեկավարի հնարավոր հաջողությամբ»: Օրիգենեսն այս-քանն ասաց, իսկ ամբոխը, ըստ իր սովորության, ավելի եռանդով գործի անցավ և նախադասարար գտավ չհապաղել: Հյուպատի-ոսն էլ (չէ՞ որ իր գլխին պետք է փորձանք գար), հրամայեց անմի-ջապես շարժվել դեպի ձիարշավարան: Ումանք կարծում են, թե նա դիտմամբ այնտեղ գնաց, որովհետև կայսեր հետ լավ հարաբերու-թյունների մեջ էր:

Կայսեր շուրջ եղած մարդիկ մտածում էին, թե որն է նպատա-կահարմար՝ մնալը, թե նավերը նստելն ու փախուստի դիմելը: Այդ հարցի շուրջ շատ թեր ու դեմ կարծիքներ արտահայտվեցին: Իսկ Թեոդորա Թագուհին ասաց այսպես. «Այժմ ժամանակ չէ ասել, թե »կինը չպետք է հանդգնի տղամարդկանց մեջ քաջություն ցուցաբե-»րել կամ տատանողական վիճակում գտնվող մարդկանց այս կամ »այն անելու մասին խորհուրդներ տալ: Երբ հասնում է ամենաօրհա-»սական պահը, մարդիկ պետք է միայն մի բանի մասին մտածեն՝ »ինչպես լավագույն կերպով տնօրինել գործերը: Ես գոնե կարծում »եմ, որ այժմ, ինչպես երբեք, փախուստը ձեռնադրել չէ, թեև այն »փրկություն է բերում: Լույս աշխարհ եկած մարզը վերջը պետք է »որ մահանա. թագավոր դարձողի համար անտանելի է փախստական »լինելը: Ես չեմ ուզում ղրկվել այս ժիրանուց, ոչ էլ ապրել այն օրը, »երբ հանդիպողներն ինձ տիրուհի չեն անվանելու¹⁵: Եթե դու որոշել »ես փրկվել, ով կայսր, դա դժվար չէ: Մենք շատ դրամ ունենք, ահա »ծովը, ահա նավերը: Սակայն տե՛ս, որ փրկվելուց հետո չգերադա-»սես մահը՝ այդպիսի փրկությունից: Ես սիրում եմ հին ասացվածքը, »թե թագավորությունը լավ պատանք է»: Երբ այդ ասաց թագուհին, բոլորը սրտապնդվեցին, արիությամբ լցվեցին. նրանք խորհրդակ-ցում էին ինչպես պաշտպանվել, եթե իրենց վրա հարձակում գործեն: Բոլոր ղինվորները, նաև նրանք, ովքեր ծառայում էին արքունիքում, կայսեր հանդեպ վատ էին տրամադրված, չէին ուզում բացահայտ գործի ձեռնարկել, այլ սպասում էին, թե ապագան ինչ ցույց կտա: Կայսրը իր ամբողջ հույսը դրել էր Բելիսարիոսի և Մունդոսի վրա, որոնցից Բելիսարիոսը նոր էր վերադարձել պարսկական պատերազ-մից՝ իր հետ բերելով ուժեղ զորամաս: Նա ուներ նաև մարտերի և պատերազմական վտանգների մեջ կոփված նիզակակիրների և վա-հանակիրների մի ամբողջ բազմություն: Իսկ Մունդոսը, որ իլլիրա-

ցիւնների դորավարն էր նշանակված, բախտի բերմամբ, մի գործի համար, բարբարոս էրուլների գլուխն անցած Բյուզանդիոն էր կանչվել։

Հյուպատիոսը, հասնելով ձիարշավարան, բարձրացավ օրենքով կայսեր հատկացված տեղը ու նստեց արքայական գահի վրա, որտեղից կայսրը սովորաբար գիտում էր ձիարշավի մրցումներն ու մարմնամարդական խաղերը։ Մունդոսը գուրս եկավ պալատի այն դարպասից, որտեղ գտնվում է, այսպես կոչված, խխունջը¹⁷⁶, իր կատարյալ շրջանակաձև լինելու պատճառով։ Բելիսարիոսն սկզբում շարժվեց ուղիղ Հյուպատիոսի և կայսերական գահի վրա. երբ մոտեցավ մերձակա շենքին, որտեղ հնից գտնվում է ղինվորական պահակախումբը, բարձրաձայն դռեց ու հրամայեց ղինվորներին, որ անմիջապես բացեն դռները, որպեսզի նա շարժվի բռնատիրոջի վրա։ Ջինվորները մտադիր լինելով ոչ մեկի դեմ չկովել, մինչև որ երկուսից մեկի հաղթանակը բացահայտ չլինի, ձեացնում էին, թե չեն լւում։ Բելիսարիոսը վերադառնալով կայսեր մոտ պնդում էր, որ դրուժյունն անհուսալի է, որովհետև նույնիսկ այն ղինվորները, որոնց վստահված է պալատի պահպանությունը, նրա դեմ ապստամբություն են բարձրացրել։ Կայսրը հրամայեց շարժվել դեպի Խալկե և այնտեղ գտնվող պրոպիլեաները։ Բելիսարիոսը հաղիվ հաղ, մեծ վտանգներով և դժվարություններով, ավերակների և կիսավառ վայրերի միջով, կարողացավ հասնել ձիարշավարանին։ Երբ մոտեցավ Վենետական կոչված ստոային, որը գտնվում էր կայսեր գահի աջ կողմը, որոշեց նախ և առաջ շարժվել Հյուպատիոսի վրա, բայց որովհետև այնտեղ տանող դարսւսը փոքր էր, ապա նաև փակված և ներսից պահպանվում էր Հյուպատիոսի ղինվորների կողմից, վախեցավ, որ հանկարծ նեղ վայրում դեմոսը կհարձակվի, և իրեն ու իր բոլոր մարդկանց կոտորելով, առանց դժվարության կշարժվի կայսեր վրա։ Դրա համար նա գտավ, որ պետք է շարժվել դեմոսի վրա, որն անհամար բաղմությամբ գտնվում էր ձիարշավարանում և խառնիճաղանջ վիճակում իրար էր հրմշտկում։ Պատշանից քաշելով թուրը և իր մարդկանց հրամայելով նույնն անել, նա դուռավով արագորեն շարժվեց նրա վրա։ Դեմոսը, որը խառնիխուռն կուտակված էր, երբ տեսավ քաջ ու սլատերազմում փորձված զրահակիր ղինվորներին, որոնք անխնա սրախողխող էին անում պատահողին, փախուստի դիմեց։ Բարձրացավ մեծ աղաղակ, ինչպես պետք էր սպասել։ Մոտիկ գտնվող Մունդոսը, որն ուղղում էր գործի անցնել (նա շատ խիզախ ու անվեհեր մարդ էր), բայց չգիտելու ինչ անի ներկա պայմաններում, երբ իմացավ որ Բելիսարիոսը մարտի է բռնված, անմիջապես ձիար-

շավարան մտավ՝ նեկրա կոչված մուտքից։ Հյուպատիոսի ապրստամբներն այն ժամանակ երկու կողմից ուժեղ հարվածներ ստանալով կոտորվում էին։ Երբ գեմոսը գլխովին դիմեց փախուստի, իսկ շատերն էլ կոտորվել էին, Բորայիդեսն ու Հուստոսը՝ Հուստինիանոս կայսեր եղբորորդիները, առանց որևէ դիմադրության դահից իջեցրին Հյուպատիոսին և Պոմպեյոսի հետ միասին հանձնեցին կայսեր։ Այդ օրը գեմոսից սպանվեց ավելի քան երեսուն հազար մարդ։ Կայսրը հրամայեց խիստ բանտարկության մեջ պահել [Հյուպատիոսին և Պոմպեյոսին]։ Այնտեղ Պոմպեյոսը լաց էր լինում և ողորմաժողովուն աղերսում, որովհետև մինչ այդ նա նման փորձանքներ չէր տեսել։ Իսկ Հյուպատիոսը պախարակում էր նրան և ասում, թե անարդարացի կերպով սպանվողները չպետք է ողբան։ Իրենք նախ ակամա, գեմոսի բռնության առաջ տեղի տվեցին, իսկ այնուհետև գնացին՝ ձիարշավարան՝ կայսեր դեմ շունենալով ոչ մի շար նպատակ։ Զինվորները հաջորդ օրը սպանեցին երկուսին էլ և նրանց դիակները նետեցին ծովը։ Կայսրը պետության օգտին գրավեց նրանց և նրանց համախոհ բոլոր սենատորների ունեցվածքը։ Սակայն հետո բոլորին, այդ թվում նաև Հյուպատիոսի և Պոմպեյոսի երեխաներին, վերադարձրեց այն պաշտոնները, որոնք նախապես նրանք ունեին և այն հարստությունը, որը դեռ չէր բաժանել իր հավատարիմ մարդկանց։ Ահա այսպիսի վախճան ունեցավ Բյուղանդիոնի ապստամբությունը։

25. Տրիբունիանոսն ու Հովհաննեսը, որոնք պաշտոնանկ էին արվել, որոշ ժամանակ անց երկուսն էլ ստացան իրենց նախկին պաշտոնները։ Տրիբունիանոսը գեո երկար ապրեց և ապա հիվանդանալով վախճանվեց՝ պատվի ու [փառքի] մեջ. ոչ ոքի կողմից նա վատություն չտեսավ։ Նա քաղցր լեղու ուներ և դուրեկան մարդ էր, դրամասիրության կիրքը ծածկելու մեջ շատ ընդունակ։ Իսկ Հովհաննեսը (սա բոլորի համար դաժան, կռպիտ մարդ էր, հանդիպածին վնաս էր հասցնում և առանց որևէ հիմքի հափշտակում ունեցվածքը), տաս տարի իշխանության գլուխ մնալով ի վերջո ստացավ իշտալորինի գործունեության արժանի և արդար պատիժը։ Ահա ինչպես։

Բոլորից ավելի նրան չէր կարողանում տանել Թեոդորա Թագուհին։ Նա իր ապօրինի գործողություններով վիրավորում էր այդ կնոջը, չէր մտածում սիրալիր կերպով և շնորհքով նրա սիրտն առնել. ընդհակառակը բացահայտ կերպով նրան ամբաստանում էր կայսեր առաջ՝ առանց քաշվելու կամ ամաչելու այն անսովոր սիրուց և դուրգուրանքից, որ կայսրը տածում էր դեպի Թեոդորան։ Թագու-

Հին, իմանալով այդ մասին, որոշեց սպանել Հովհաննեսին, բայց ոչ մի հնարավորութիւն չունէր, որովհետեւ Հուստինիանոսը նրան շատ էր հարգում։ Հովհաննէսը, իմանալով իր նկատմամբ թագուհու նպատակների մասին, շատ վախեցավ։ Ամեն գիշեր, երբ մտնում էր ննջասենյակը քնելու, կասկածում էր, թե բարբարոսներից որեւէ մեկը իրեն սպանելու է ուղարկված և անրնդհատ սենյակից դուրս էր նայում, դռները ստուգում և մնում անքուն, թեև հաղարավոր հավատարիմ նիզակակիրներ և վահանակիրներ ունէր, մի բան, որ իրենից առաջ և ոչ մի [էպարքոսի] չէր վիճակվել։ Բայց լուսանալուց հետո մոռանում էր աստվածային և մարդկային արհավիրքները և բոլոր հոռմայեցիների համար մասնավոր և պետական գործերում փորձանք դառնում։ Նա սերտ շփման մեջ էր կախարդողների հետ և հավատում էր անօրէն գուշակութիւններին, որոնց համաձայն ինքը տիրանալու էր ինքնակալական իշխանութեանը։ Նա բացարձակապես խելքը կորցրել էր և երազում էր թագավորութիւնն ստանալ։ Նրա անառակութիւնն ու անօրինութիւնը ոչ չափ ունեին, ոչ սահման։ Նրա համար շկար աստված և եթե նույնիսկ գնում էր որեւէ սրբատեղի՝ աղոթելու և գիշերն անքնութեամբ անցկացնելու, նա ոչինչ չէր անում քրիստոնյաների սովորութիւնների համաձայն, այլ հագնելով տրիբունիոնը, որը վայել է հին հավատքի քրմին, հավատք, որն այժմ անվանում են հեթանոսական, ամբողջ գիշեր արտասանում էր իր սերտած անօրէն խոսքերը, որպեսզի կայսեր կամքը առավել ևս իրեն ենթարկվի, իսկ ինքն էլ ոչ ոքից վնաս չկրի։

Այդ միջոցին Բելիսարիոսն Իտալիան գրավելուց հետո կանչվեց կայսեր կողմից՝ պարսիկների վրա արշավելու համար և իր կնոջ Անտոնինեի հետ եկավ Բյուզանդիոն։ Նա արդարև բոլորի համար պատվական և շատ հարգելի մարդ էր և միայն Հովհաննէսն էր, որ նրա հանդեպ վատ էր տրամադրված և դավ էր նյութում։ Դրա պատճառը ոչ այլ ինչ էր, քան այն, որ բոլորը իր հանդեպ թշնամաբար էին տրամադրված, իսկ Բելիսարիոսն արժանացել էր ամենքի սիրուն։ Հոռմայեցիների հույսերը նրա վրա էին և նա Բյուզանդիոնում թողնելով իր կնոջը, արշավեց պարսիկների վրա։ Բելիսարիոսի կին Անտոնինեն, (որն ամեն մի դավի ընդունակ էր), ուղենալով սիրաշահել թագուհուն, հետևյալ միտքը հղացավ։ Հովհաննէսը եվփեմիա անունով մի դուստր ունէր, որն աչքի էր ընկնում իր համեստութեամբ, բայց լինելով շատ երիտասարդ, կարող էր հեշտութեամբ խաբվել։ Հայրը նրան շատ էր սիրում, որովհետև նա իր միակ երեխան էր։ Ահա Անտոնինեն բաղում օրեր փայփայեց նրան և երկար ժամանակ

կարողացավ ձևացնել, թե ինքը նրա բարեկամն է և չի վարանում նրան իր գաղտնիքներին մասնակից դարձնել։ Մի օր, երբ մենակ էին սենյակում, ձևացրեց, որ ողբում է իր բախտը, որ Բելիսարիոսը թեպետ հռոմայեցիների պետության սահմանները նախկինից շատ ավելի ընդարձակեց, երկու թագավորների գերի վերցրեց¹⁷⁷ և այնքան հարստություն Բյուզանդիոն բերեց, բայց հանդիպեց Հուստինիանոսի ապերախտության։ Նա անարդարացիության մեջ էր մեղադրում պետությանը։ Այդ խոսքից ուրախացած Եվփեմիան (որովհետև նա էլ, վախենալով թագուհուց, չէր կարող տանել ներկա իշխանությունները), ասաց. «Բայց, ո՞վ ամենասիրելիս, մեղավորը դուք եք, որովհետև ուժը ձեր ձեռքում ունենալով, չեք ուղում օգտվել նրանից»։ Անտոնինեն պատասխանեց ու ասաց. «Մենք չենք կարող, ո՞վ դուստր, »միայն բանակի վրա հենվելով ապստամբության ձեռնարկել, »առանց ներսի մարդկանց օգնության։ Եթե քո հայրն ուզենար [մեղ »օգնել], այն ժամանակ հեշտ էր՝ աստուծո կամքով ձեռնարկել մեր »ցանկացած գործին»։ Այդ լսելով, Եվփեմիան խոստացավ սիրով ընդառաջել, գնաց ուղիղ հոր մոտ և հայտնեց այդ մասին։ Վերջինս ուրախացավ (որովհետև նա ենթադրում էր, որ պատգամախոսի դուշակությունները՝ թագավորության տիրանալու մասին հենց այդ ճանապարհով են իրականանալու) և խոստացավ անմիջապես գործի անցնել, իսկ դստեր հրամայեց այնպես անել, որը ինքը հաջորդ օրը հանդիպի Անտոնինեին և համաձայնության գա։ Անտոնինեն, իմանալով Հովհաննեսի կարծիքը և ցանկանալով այդ մարդուն ոչ մի կասկած չներշնչել, ասաց, որ ներկա դեպքում նրա համար ձեռնտու չէ հանդիպել, որովհետև հանկարծ կասկած կառաջանա և կխափանվի նախապատրաստվող գործը։ Նա ասաց, որ շուտով իրեն ուղարկելու են արևելք՝ Բելիսարիոսի մոտ և ահա երբ ինքը, հեռանալով Բյուզանդիոնից կհասնի այն արվարձանը (որը կոչվում է Հուստինիանոս և պատկանում է Բելիսարիոսին), Հովհաննեսը իրեն պատվելու և ճանապարհելու պատրվակի տակ թող դա այնտեղ և նրանք կխոսեն ամեն ինչի մասին ու համաձայնության կգան։ Հովհաննեսն այդ նպատակահարմար գտավ և նրանք որոշեցին գործելու ժամանակը։ Իսկ թագուհին ամեն ինչի մասին Անտոնինեից տեղյակ, հավանություն էր տալիս նրա նախաձեռնությանը և առավել ևս գրգռում նրա սլատրաստակամությունը։

Սահմանված օրը Անտոնինեն, հրաժեշտ տալով թագուհուն, հեռացավ քաղաքից և հասավ Հուստինիանոս, որտեղից հաջորդ օրը պետք է ճանապարհ ընկնեին դեպի արևելք։ Գիշերն այնտեղ եկավ

Հովհաննեսը՝ որոշումը կատարելու համար, Թագուհին իր ամուսնու առաջ ամբաստանեց Հովհաննեսին՝ իշխանությունը հափշտակելու ոտնձգությունների մեջ և ներքինի նարսեսին ու պալատի կայազորի պետ Մարկելոսին բազմաթիվ զինվորներով ուղարկեց Հոուփինիանե՝ իրադրության հետ ծանոթանալու համար և եթե տեսնեն, որ Հովհաննեսը փորձում է ապստամբություն բարձրացնել, սպանեն նրան և անմիջապես վերադառնան։ Եվ ահա նրանք ուղարկեցին այդ գործի համար։ Պատմում են, որ կայսրը իմանալով այդ իրադարձությունների մասին, Հովհաննեսին հավատարիմ մարդկանցից մեկին նրա մոտ ուղարկեց, թույլ չտալու համար, որ նա որևէ կերպ դադտնի հանդիպի Անտոնինեի հետ։ Բայց Հովհաննեսը (չէ՞ որ նրա զլխին պետք է փորձանք զար) կայսեր խորհուրդը չկատարելով, կես գիշերին հանդիպեց Անտոնինեի հետ մի ցանկապատի մոտ, որի հետևում [Անտոնինեն] թաքցրել էր նարսեսի և Մարկելոսի մարդկանց, որպեսզի նրանք լսեն նրանց խոսակցությունը։ Ահա այստեղ Հովհաննեսը բացահայտ կերպով համաձայնեց հարձակման անցնել և այդ հաստատեց ամենասարսափելի երդումներով։ [Այն ժամանակ] նարսեսն ու Մարկելոսը հանկարծակի հայտնվեցին։ Բնականաբար աղմուկ բարձրացավ և Հովհաննեսի նիդակակիրները (որոնք մոտ էին), անմիջապես վրա հասան։ Նրանցից մեկը սրով հարվածեց Մարկելոսին առանց իմանալու, թե նա ով է և այդպիսով Հովհաննեսին հաջողվեց նրանց հետ միասին փախուստի դիմել և շտապ բաղաբ հասնել։ Ինձ թվում է, որ եթե նա խիղախեր անմիջապես գնալ կայսեր մոտ, նրա կողմից ոչ մի պատիժ չէր ստանա։ Բայց նա, ասպատանելով եկեղեցում, հնարավորություն տվեց թաղուհուն իրականացնելու իր վատ մտադրությունները նրա անձի նկատմամբ։

Այն ժամանակ [Հովհաննեսը] էսլարբոսից վերածվեց հասարակ մարդու¹⁸ և փոխադրվեց մի այլ եկեղեցի, որը կառուցված է Կիզիկոս բաղաբի արվարձաններից մեկում։ Կիզիկոսցիներն այն անվանում են Արտակես։ Այստեղ նա բռնի հոգևորական [օծվեց], բայց ոչ եպիսկոպոս, այլ երեց և վերանվանվեց Պետրոս։ Բայց նա բոլորովին չէր ուզում հոգևորականի պաշտոնը վարել, որովհետև այդ կարող չի հետագայում խոչընդոտ դառնալ նորից իշխանության հասնելու։ Նա դեռ չէր հրաժարվել իր նպատակներից։ [Նրա] ունեցվածքը իսկույն գրավվեց, սակայն կայսրը դրա մեծ մասը թողեց նրան, որովհետև դեռ նրան խղճում էր։ Եվ ահա Հովհաննեսն աներկյուղ, ունենալով մեծ հարստություն՝ ինչքան որ կարողացել էր թաքցնել և ինչքան որ կայսեր կամբով իրեն էր թողնվել, ցով

կյանք էր վարում և այդ իրավիճակը պետք է բարեհաջող համարեր, եթե իհարկե խելոք մտածեր: Բոլոր հռոմայեցիները նրա դեմ շատ էին վրդովված, որ լինելով բոլոր դեերից ամենավատը, անարժանաբար նախկինից էլ ավելի բարեկեցիկ կյանք է վարում: Բայց աստված չթողեց, որ Հովհաննեսի պատիժն այդքանով վերջանա և նրա համար պատրաստեց ավելի ծանրը: Նա կրեց այդ պատիժը հետևյալ կերպ:

Կիդիկոսում կար Եվսեբիոս անունով մի եպիսկոպոս, որից բոլորն էլ դժգոհ էին՝ ոչ պակաս, քան Հովհաննեսից: Կիդիկոսցիները բողոքեցին նրա դեմ կայսեր առաջ և կոչ արեցին դատի տալ: Նրանց դիմումներն ապարդյուն անցան, որովհետև Եվսեբիոսը շատ ավելի հզոր էր, և ահա մի քանի երիտասարդներ, իրար հետ համաձայնության դալով, Կիդիկոսի հրապարակում ստանեցին նրան: Հովհաննեսը մեծ թշնամություն էր տածում դեպի Եվսեբիոսը, այդ պատճառով շարագործության մեջ սկսեցին կասկածել հենց նրան: Սենատորներ ուղարկվեցին այնտեղ՝ հետաքննելու ոճրագործությունը: Նրանք նախ և առաջ Հովհաննեսին բանտ նետեցին և նրան, որ եղել էր հզոր էպարքոս, պատրիկ էր դարձել և բարձրացել մինչև հյուպատոսական աթոռը, որից բարձր [պատիվ] հռոմայեցիների պետության մեջ դոյություն չունի, ահա նրան գողի կամ ավազակի պես մերկ կանգնեցրին և հրամայեցին մեջքին հարվածներ իջեցնել. ստիպեցին պատմել իր գործունեության մասին: Հովհաննեսին բավարար հիմքեր չունեին մեղադրելու Եվսեբիոսի սպանության մեջ, բայց աստուծո արդարադատությունը նրանից պահանջում էր մարդկության դեմ գործած իր բոլոր շարագործությունների հատուցումը: Գրավելով նրա ամբողջ ունեցվածքը, մերկ, մեկ հիմատիոնով միայն, այն էլ մի քանի օբոլոս արժող կոշտ կտորից, նավ նստեցրին: Նրան ուղեկցողները ստիպում էին հանդիպած նավահանգստում մարդկանցից ծնկաչոք հաց կամ դրամ մուրալ: Ահա ամբողջ նավարկության ընթացքում մուրացկանություն անելով, նա բերվում է Եգիպտոս, Անտիոքոսի [քաղաքը]: Արդեն երեք տարի է, ինչ նրան պահում են բանտում: Հակառակ իր կրած նման տառապանքներին, նա ոչ միայն չի հրաժարվել թագավորությանը [տիրանալու] իր հույսից, այլ աղբքսանդրացիներից ոմանց փորձել է մեղադրել՝ պետությանը պարտական լինելու մեջ:

Ահա Հովհաննես Կապադովկացին տասնամյա քաղաքական գործունեությունից հետո այդպիսի պատժի արժանացավ:

26. Այն ժամանակ կայսրը Բելիսարիոսին նորից արևելքի դորա-

վար նշանակեց և ուղարկելով Լիբիա՝ տիրացավ այդ երկրին, որի մասին հետագա գլուխներում կասվի: Երբ այդ մասին իմացան հոսրովն ու պարսիկները, շատ զայրացան և զղջացին, որ հռոմայեցիների հետ խաղաղություն են կնքել, որովհետև համոզվեցին, որ վերջիններս շատ են հզորացել: Խոսրովը դեսպաններ ուղարկեց Բյուզանդիոն, պատվիրելով շնորհավորել Հուստինիանոս կայսեր և կատակի ձևով պահանջել Լիբիայից ձեռք բերված ավարի մի մասը, այն պատճառաբանությամբ, որ Հուստինիանոսը վանդալներին չէր հաղթի, եթե պարսիկները հաշտություն կնքած չլինեին նրա հետ: Հուստինիանոսը դրամ նվիրեց Խոսրովին և դեսպաններին ետ ուղարկեց:

Իսկ Դարա քաղաքում այսպիսի մի դեպք պատահեց: Այնտեղ էր գտնվում հետևակում ծառայող ոմն Հովհաննես: Սա ոչ բոլոր զինվորների համաձայնությամբ, այլ միայն մի քանիսի, բռնությամբ տիրացավ քաղաքին: Նստելով պալատում, կարծես միջնաբերդում, օրըստօրե ամրապնդում էր իր իշխանությունը, և եթե այն ժամանակ պարսիկների և հռոմայեցիների միջև խաղաղություն չլիներ, սարսափելի աղետ էր պայթելու հռոմայեցիների գլխին: Բայց, ինչպես ասացի, այս դեպքում խանդարեց հաշտությունը: Խոսրովյան շորյորդ օրը իրար մեջ համաձայնության եկած զինվորները, քաղաքի քահանա Մամասի և մեծամեծ քաղաքացիներից մեկի՝ Անաստասիոսի խորհրդով, կեսօրին պալատ բարձրացան, յուրաքանչյուրն իր հիմատիոնի տակ դաշույն թաքցրած: Նրանք նախ կանանոցը տանող դարպասի մոտ հանդիպելով մի քանի նիզակակիրների, տեղն ու տեղը սպանեցին և ապա մտնելով տղամարդկանց սենյակը, հարձակվեցին բռնատիրոջ վրա: Ոմանք պատմում են, որ այդ արեցին ոչ թե զինվորները, այլ մի ապխտավաճառ. երբ վերջիններս դեռևս սարսափահար բախում էին գտնվում, նա դաշույնով ներս թռավ և հանդիպելով Հովհաննեսին՝ անակնկալ հարվածեց: Ստացած վերքը թեթև լինելով, Հովհաննեսը խուճապահար փախուստի դիմեց և անսպասելիորեն ընկավ վերոհիշյալ զինվորների ձեռքը, որոնք ձերբակալեցին նրան, անմիջապես այրեցին պալատը, որպեսզի խոռվա՝ րարների համար այլևս ոչ մի հույս չմնա, իսկ նրան շղթալակապ բանտ նետեցին: Նրանցից մեկը, վախենալով, որ հանկարծ զինվորներն, իմանալով բռնատիրոջ կենդանի լինելու մասին, քաղաքում նորից խռովություն կբարձրացնեն, սպանում է Հովհաննեսին և այդ ձևով վերջ տալիս խռովությանը: Ահա այսպես վերջացավ այդ բռնատիրական փորձը: